

www.arabic.uz кутубхонаси

معلم صرف لسان العرب

تأليف

عبد الرحمن بن اسماعيل بن عمر

Араб тили сарф муаллими

(Араб тили сарф фанидан дарслик)

Муаллиф:

Абдурроҳман ибн Исмоил ибн Умар

**Тошкент
2013-йил**

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Сарф илми

Калима (сўз)ларнинг сийғалари, яъни ҳарфлари ва ҳаракатларини қандай равишда ўзгариши ва шу ўзгаришлар туфайли калималардаги маъноларни ўзгаришини тушунтирадиган илмга «**сарф илми**» дейилади. Бошқача қилиб айтганда, сарф илми турли хил маънолар англаниши учун калималарни ҳар хил айтилишини ўргатади.

Калима – маъноли сўздир. Масалан: مَسْجِدٌ، مَكْتَبٌ، كَابِي.

Араб тилида ишлатиладиган калималар уч қисмдан иборатдир:

1. Исм; 2. Феъл; 3. Ҳарф.

Исм – уч замоннинг бирига тегишли бўлмай, ўзидан маъно англатган калимадир. Масалан: قَلَمٌ ва كِتَابٌ каби.

Феъл – уч замоннинг бирига далолат қилиб, ўзидан маъно англатган калимадир. Масалан:

ضَرَبَ – урди у бир эркак, ўтган замонда

Ҳарф – ўзидан маъно англатишда бошқа бир калимага мухтож бўлади.

Масалан: سَأَفْرُثُ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى الْفَاهِرَةِ – «Мадинадан Қоҳирага сафар қилдим», жумласи (гап)даги مِنْ ва إِلَى ҳарфлари кабики, (-дан) ва (-га) маъносида бўлиб, ёлғиз ҳолда келса маъно англатмайди.

Калиманинг жузълари (қисмлари) деганда, مَسْجِدٌ деган калимадаги م. س. ج. د. ҳарфлари ва бу ҳарфларнинг ост ва устидаги ҳаракатлар, яъни замма, фатҳа, ва касраларнинг борлиги тушунилади.

Исм ҳарфларининг эътибори билан уч қисмга бўлинади.

1. Сулосий (уч ҳарфли). Масалан: زَيْدٌ каби.

2. Рубоъий (тўрт ҳарфли). Масалан: جَعْفَرٌ каби.

3. Хумосий (беш ҳарфли). Масалан: حَخْمَرِيثٌ (қари кампир) каби.

Феъл ҳарфларининг эътибори билан икки қисмга бўлинади.

1. Сулосий. Масалан: ضَرَبَ (урди) каби.

2. Рубоъий. Масалан: دَخَرَجَ (юмалатди) каби.

Феъл замонлари уч хил бўлади.

1. Мозий – ўтган замон;

2. Музореъ – келаси ва ҳозирги замон;

3. Амр – буйруқ.

Мезон – тарозу

Араб калималарининг мезони ل، ع، ف، د. Ушбу ҳарфларнинг ўрнида бўлган ҳарфларга «**аслий ҳарфлар**», дейилади.

Масалан: ضَرَبَ каби فَعَلَ вазнидадир. Ушбу уч ҳарфнинг ўрнида бўлмаган ҳарфга «**зоида ҳарф**», дейилади.

Масалан: كَابِي каби أَفْعَلٌ вазнидадир. كَابِي калимасида ك، ر، م ҳарфлари аслий ҳарфлардир, أ ҳарфи эса, зоида ҳарфдир. أ ҳарфининг зоидалигини كَابِي ни فَعَلَ га солиштириб, билиш мумкин.

Ўзида зоида ҳарф бўлмаган калимага «**мужаррад**» (ёлғиз) дейилади. Масалан: ضَرَبَ каби فَعَلَ вазнида.

Ўзида зоида ҳарф бўлган калимага «мазид» (орттирилган) дейилади. Масалан: **كَبَّرَ** каби **أَفْعَلٌ** вазнидадир.

Аслий ҳарфлар сулосийда, яъни уч ҳарфли калимада учта бўлади. **ف, ع, ل** ва битта **ل**.

Масалан: **ضَرَبَ** ва **ضَرَبَ** ва **ضَرَبَ** ва **ضَرَبَ** вазнида.

Аслий ҳарфлар рубоъийда тўртта бўлади. **ف, ع, ل** ва иккита **ل**.

Масалан: **دَخَرَ** ва **دَخَرَ** ва **دَخَرَ** ва **دَخَرَ** вазнида.

Аслий ҳарфлар хумосийда бешта бўлади. **ف, ع, ل** ва учта **ل**.

Масалан: **حَضَرَتْ** ва **حَضَرَتْ** ва **حَضَرَتْ** вазнида.

Уч ҳарфли калима икки қисмга бўлинади.

1. Сулосий мужаррад.
2. Сулосий мазид.

Сулосий мужаррад бўлган калимада учта аслий ҳарфнинг ўзи бўлади. Масалан: **ضَرَبَ** ва **ضَرَبَ** ва **ضَرَبَ** вазнида.

Сулосий мазид бўлган калимада учта аслий ҳарфдан ташқари бошқа зоида ҳарфлар бўлади.

Масалан: **كَبَّرَ** ва **كَبَّرَ** ва **كَبَّرَ** вазнида, **اِسْتَخْرَجَ** (чиқарди) ва **اِسْتَفْعَلَ** вазнида.

Тўрт ҳарфли калима ҳам икки қисмга бўлинади.

1. Рубоъий мужаррад.
2. Рубоъий мазид.

Рубоъий мужаррад бўлган калимада тўртта аслий ҳарфнинг ўзи бўлади.

Масалан: **دَخَرَ** ва **دَخَرَ** ва **دَخَرَ** ва **دَخَرَ** вазнида. Рубоъий мазид бўлган калимада тўртта аслий ҳарфдан ташқари бошқа зоида ҳарфлар бўлади.

Масалан: **تَدَخَّرَ** (думалади) ва **تَدَخَّرَ** вазнида, **اِخْرَجْتُمْ** (туялар тўпланмок) ва **اِفْعَلَلْ** вазнида.

Беш ҳарфли калима ҳам икки қисмга бўлинади.

1. Хумосий мужаррад;
2. Хумосий мазид.

Хумосий мужаррад бўлган калимада бешта аслий ҳарфнинг ўзи бўлади. Масалан: **حَضَرَتْ** ва **حَضَرَتْ** ва **حَضَرَتْ** ва **حَضَرَتْ** вазнида.

Хумосий мазид бўлган калимада бешта аслий ҳарфдан ташқари бошқа зоида ҳарфлар бўлади. Масалан: **خَنَدَرِسْ** (эски арок) ва **فَعْلَلِيلٌ** вазнида.

Исм билан феъл яна саккиз қисмга бўлинади:

1. Саҳиҳ, 2. музоъаф, 3. мисол, 4. ажваф, 5. ноқис, 6. лафиф, 7. мултавий, 8. маҳмуз.

1. **Саҳиҳ** — **ف, ع, ل** ни ва **ل** ўрнида ҳарфи иллат (касал ҳарф) ва бир турдаги икки ҳарф яъни музоъаф бўлмаган калимадир.

Масалан: **ضَرَبَ** ва **ضَرَبَ** ва **ضَرَبَ** ва **ضَرَبَ** вазнида.

Ҳарфи иллат, яъни касал ҳарфлар ҳаммаси бўлиб учтадир: **و, ا, ي**.

2. **Музоъаф** икки қисмга бўлинади:

а) Музоъафи сулосий.

б) Музоъафи рубоъий.

Музоъафи сулосий — **ع, ل** ва **ل** ҳарфлари ўрнида бир хил жинсдаги икки ҳарф бўлган калимадир.

Масалан: **فَرَزَ** (қочмок) ва **فَرَزَ** (қочди) ва **فَعَلَ** ва **فَعَلَ** вазнида.

Музоъафи рубоъий — **ف, ع, ل** билан аввалги **ل, ع, ن** билан иккинчи **ل, ع, ن** ўрнида бир турдаги икки ҳарф бўлган калимадир.

Масалан: **زَوَّلَ** (қимирлатмок) ва **زَوَّلَ** (қимирлатди) ва **فَعَّلَلْ** ва **فَعَّلَلْ** вазнида.

3. **Мисол** – си ўрнида ҳарфи иллат бўлган калимадир.

Масалан: وَعَدُ (ваъда бермоқ) ва وَعَدَ (ваъда берди) каби.

4. **Ажваф** – еи ўрнида ҳарфи иллат бўлган калимадир.

Масалан: قَوْلٌ (айтмоқ) ва قَوْلَ (айтди) каби.

5. **Ноқис** – ли ўрнида ҳарфи иллат бўлган калимадир.

Масалан: رَمَى (отмоқ) ва رَمَى (отди) каби.

6. **Лафиф** – еи ва ли ўрнида ҳарфи иллат бўлган калимадир.

Масалан: قَوِيٌّ (қувватли бўлмоқ) ва قَوَى (қувватли бўлди) каби.

7. **Мултавий** – си ва ли ўрнида ҳарфи иллат бўлган калимадир.

Масалан: وَشَى (тикмоқ) ва وَشَى (тикди) каби.

8. **Маҳмуз** – си ёки еи ёки ли ўрнида ҳамза бўлган калимадир.

Масалан: أَخَذَ (олди); سَأَلَ (сўради); قَرَأَ (ўқиди).

اللَّيْفُ الْمَفْرُوقُ ↓ (الْمَلْتَوِي)	اللَّيْفُ الْمَفْرُوقُ ↓ (اللَّيْفُ)	الْمُعْتَلُ الْأَمُّ ↓ (النَّاقِصُ)	الْمُعْتَلُ الْعَيْنُ ↓ (الْأَجْوْفُ)	الْمُعْتَلُ الْفَاءُ ↓ (الْمَيْئَالُ)	الْمُضْعَفُ (الْمُضَاعَفُ)	السَّامِ ↓ (الصَّحِيحُ)	БОБ
ثَلَاثِي مَجْرَد							
وَخَى	رَوَى	رَمَى	بَاعَ	وَتَبَ	فَرَّ	صَرَبَ - يَصْرِبُ	(I)
—	—	دَعَى	دَامَ	وَدَّ	رَدَّ	نَصَرَ - يَنْصُرُ	
—	—	رَعَى	—	وَضَعَ	—	مَنَعَ - يَمْنَعُ	
وَجَى	قَوَى	خَشَى	خَافَ	وَضِرَ	عَضَّ	حَمَدَ - يَحْمَدُ	
وَلَى	—	—	—	وَرثَ	—	نَعِمَ - يَنْعِمُ	
—	—	رَخَوَ	طَالَ	وَفَحَ	حَبَّ	شَرَفَ - يَشْرَفُ	
ثَلَاثِي مَزِيد							
أَوْصَى	أَزْوَى	أَهْدَى	أَقَامَ	أَوْجَبَ	أَحَبَّ	أَكْرَمَ - يَكْرُمُ	(IV)
وَقَى	سَوَى	رَبَّى	صَوَّبَ	وَحَدَّ	جَدَّدَ	صَرَخَ - يَصْرُخُ	(II)
وَأَى	دَاوَى	خَانَى	جَاوَبَ	وَاطَبَ	حَابَّ	سَافَرَ - يَسَافِرُ	(III)
إِتَّقَى	إِخْتَوَى	إِخْتَفَى	إِفْتَاتَ	إِطْصَحَ	إِخْتَجَّ	إِخْتَسَبَ - يَخْتَسِبُ	(VIII)
—	إِنزَوَى	إِنجَلَى	إِنقَادَ	—	إِنقَضَ	إِنسَحَبَ - يَنْسَحِبُ	(VII)
—	—	إِرْعَوَى	إِسْوَدَّ	—	—	إِحْمَرَ - يَحْمُرُ	(IX)
—	—	—	إِسْوَادَ	—	—	إِحْمَارَ - يَحْمَارُ	
تَوَقَّى	تَرَوَى	تَقَصَّى	تَصَوَّرَ	تَوَرَّدَ	تَجَدَّدَ	تَفَصَّحَ - يَتَفَصَّحُ	(V)
تَوَارَى	تَدَاوَى	تَصَابَى	تَزَايَدَ	تَوَارَثَ	تَصَامَ	تَدَارَكَ - يَتَدَارَكُ	(VI)
إِسْتَوَى	إِسْتَهْوَى	إِسْتَهْدَى	إِسْتَبَاعَ	إِسْتَوْجَبَ	إِسْتَحَبَّ	إِسْتَنْسَخَ - يَسْتَنْسِخُ	(X)
—	—	إِعْرَوَى	—	—	—	إِخْدَوَدَ - يَخْدُوْدُ	
—	—	—	—	—	—	إِجْلَوَزَ - يَجْلُوَزُ	
رَبَاعِي مَجْرَد							
—	صَوَّصَى	قَلَّسَى	جَوَّرَبَ	وَسَّوَسَ	صَرَّصَرَ	دَخَرَجَ - يَدْخُرِجُ	(I)
رَبَاعِي مَزِيد							
—	—	تَقَلَّسَى	تَجَوَّرَبَ	—	تَصَلَّصَلَ	تَدَخَرَجَ - يَتَدَخُرِجُ	(I)
—	—	—	—	—	—	إِبْرَنْشَقَ - يَبْرَنْشِقُ	(II)
—	—	—	—	—	—	إِفْشَعَرَ - يَفْشَعُرُ	(III)

Х. К. Баранов, ан-Найм ва бундан бошқа замонавий луғат китобларида феълнинг боблари эски услубдаги рақамлардан фарқли равишда қуйидаги 10

рим рақамлари билан белгиланади. Ўқувчи луғат қидираётганида мана шу нарсага аҳамият бермоғи лозим. Сулосий мужаррад феълларининг масдарлари 50 дан кўпдир.

Иштиқоқ

Иштиқоқ луғатда, сўзни ташкил топиши, маъносидадир.

Маънолари ва ҳарфларида бир-бирларига нисбат берилган икки сўзни, бирини иккинчисидан чиқариб олишга «**иштиқоқ**», дейилади.

Исм икки қисмга бўлинади:

1. Исми жомид (бир ҳолда турадиган исмлар)
2. Исми масдар.

Исми жомиддан ҳеч нарса иштиқоқ қилинмайди.

Масалан: رَجُلٌ – киши ва فَرَسٌ – от каби.

Исми масдардан эса бир неча нарса иштиқоқ қилинади.

Масдарнинг ўзбек тилидаги маъносининг охирига (– мок, – иш) қўшимчаси қўшилади.

Масалан: ضَرَبْتُ – урмоқ ва قَتَلَ – ўлдирмоқ каби.

Масдардан қуйидаги 12 нарса иштиқоқ қилинади:

1. **Феъли мозий** – ўтган замон феъли.
2. **Феъли музореъ** – ҳозирги ва келаси замон феъли.
3. **Исми фойил** – иш бажарувчи зот.
4. **Исми мафъул** – қилинган иш номи ёки иш қилинмиш зот, яъни иш ўша кишининг устида олиб борилган зот.
5. **Феъли жаҳд** – ўтган замон инкор феъли.
6. **Феъли нафий** – фақат келаси замон инкор феъли.
7. **Феъли амр ҳозир** – буйруқ феъли.
8. **Феъли амр ғоиб** – ломлик буйруқ феъли.
9. **Феъли наҳий** – буйруқ феъленинг инкори.
10. **Исми замон ва макон** – иш бажариладиган вақт ва жой.
11. **Исми олат** – иш бажарувчи қурол.
12. **Исми тафзил** – ортиқроқ иш бажарувчи.

ضَرَبْتُ – масдаридан қуйидаги 12 нарса иштиқоқ қилинади:

1. ضَرَبْتُ – урди у бир эркак киши, ўтган замонда.
2. يَضْرِبُ – уради у бир эркак киши, келаси замонда.
3. ضَارِبٌ – урувчи бир эркак киши.
4. مَضْرُوبٌ – урилган бир эркак киши.
5. لَمْ يَضْرِبْ – урмади у бир эркак киши, ўтган замонда.
6. لَا يَضْرِبُ – урмайди у бир эркак киши, келаси замонда.
7. اِضْرِبْ – (амр ҳозир) ур сен бир эркак киши.
8. لِيَضْرِبَ – (амр ғоиб) урсин у бир эркак киши.
9. لَا تَضْرِبْ – урма сен бир эркак киши.
10. مَضْرُوبٌ – уриладиган вақт ва макон.
11. مِضْرَابٌ – урувчи қурол.
12. اَضْرِبْ – урувчирик бир киши.

Феъл ва фойил

Феъл – иш ва ҳаракатни англатиб замонга далолат қилган нарсадир.

Феъл икки қисмга бўлинади:

1. Мутаъаддий (ўтимли)

2. Лозим (ўтимсиз).

Айрим феъллар кимни? нимани? сўроқларига жавоб бўладиган калимага мухтож бўлади. Буларга «**мутаъаддий феъллар**», дейилади.

Масалан: ضَرَبَ زَيْدٌ بَكْرًا – Зайд Бакрни урди, дейилса, Зайд кимни урди? деган савол туғилади. Демак ضَرَبَ – мутаъаддий феъл экан.

Яна баъзи бир феъллар борки, улар кимни? нимани? сўроқларига жавоб бўладиган калимадан ҳожатсиз бўлади. Буларга «**лозим феъллар**», дейилади.

Масалан: جَلَسَ زَيْدٌ – Зайд ўтирди дейилса, Зайд кимни ўтирди? ёки Зайд нимани ўтирди? деган саволларга эҳтиёж туғилмайди. Демак جَلَسَ – лозим феъли экан.

Ҳар бир феълнинг фобили, яъни бажарувчиси бўлади. Фобилсиз феъл бўлмайди.

Агар феълнинг фобили ёлғиз бир киши бўлса, арабчада «**воҳид**» ёки «**муфрад**», дейилади.

Агар икки киши бўлса, «**тасния**», дейилади.

Агар икки кишидан кўп бўлса, «**жамъ**», дейилади.

Бу фоиёлларнинг ҳар бири ё мутакаллим бўлади, ё мухотаб ёки ғоиб бўлади.

Мутакаллим – сўз сўзловчидир. (1– шахс):

Мухотаб – сўз унга нисбатан сўзланувчидир. (2 – шахс):

Ғоиб – сўз ундан яъни гапирилаётган маконда йўқ киши хусусида сўзланувчидир. (3– шахс).

Буларнинг ҳар бири музаккар (эркак) ёки муаннас (аёл) жинси учун ишлатилади.

Мозий феъли

Мозий феълнинг маълуми 14 сийғада келади:

бта ғоиб (3 – шахс); бта мухотаб (2 – шахс); ва 2та мутакаллим (1– шахс).

бта ғоиб сийғасининг 3таси музаккар (эркак жинси) сийғаси учун ва 3таси муаннас (аёл жинси) сийғаси учундир. бта мухотаб сийғасининг ҳам 3таси музаккар сийғаси ва 3таси муаннас сийғаси учундир. Мутакаллимнинг 2та сийғаси эса, ҳам музаккар ҳам муаннас сийғаси учундир. Ғоиб ва мухотаб сийғаларида музаккар сийғаси учун ҳам, муаннас сийғаси учун ҳам бирлик, иккилик ва кўплик бўлади. Мутакаллим учун эса фақат бирлик ёки кўплик бордир. Яъни бир киши: «Мен ва биродарим иккимиз, – деса ҳам иккилик сийғаси бўлмасдан кўплик сийғаси бўлади.

Мозий феълнинг маълуми қуйидагича сарфланади:

ضَرَبَ	урди у бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
ضَرَبَا	урди у икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
ضَرَبُوا	урдилар улар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
ضَرَبَتْ	урди у бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, ғоиба сийғаси)
ضَرَبْنَا	урди у икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
ضَرَبْنَ	урдилар улар кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ

	муаннас, ғоибат сийғаси)
ضَرَبْتَ	урдинг сен бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
ضَرَبْتُمَا	урдингиз сиз икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
ضَرَبْتُمْ	урдинглар сизлар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
ضَرَبْتَ	урдинг сен бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
ضَرَبْتُمَا	урдингиз сиз икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
ضَرَبْتُنَّ	урдинглар сиз кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
ضَرَبْتُ	урдим мен бир эркак ёки бир аёл, ўтган замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
ضَرَبْنَا	урдик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Мозий феълени мажҳул ҳолга келтириш учун феълнинг охиридан олдинги ҳарфни касралаи ва у ҳарфдан олдинги ҳар бир ҳаракатли ҳарфни заммали қилинади.

Масалан: ضَرَبَ – маълум феъл эди. Бу феълнинг охириги ҳарфидан олдинги ҳарф бўлган (ر) –касралаи қилинади – ضَرِبَ бўлади. Сўнгра (ر) ҳарфидан олдинги ҳаракатли бўлган ҳарф –(ض) заммали қилинади –ضَرِبَ бўлади.

Мозий феълнинг мажҳули ҳам 14 сийғада келади ва қуйидагича сарфланади:

ضَرِبَ	урилди у бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
ضَرِبَا	урилди у икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
ضَرَبُوا	урилдилар улар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
ضَرِبْتَ	урилди у бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, ғоиба сийғаси)
ضَرِبْتَا	урилди у икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
ضَرَبْتُنَّ	урилдилар улар кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ муаннас, ғоибат сийғаси)
ضَرَبْتَ	урилдинг сен бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
ضَرَبْتُمَا	урилдингиз сиз икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
ضَرَبْتُمْ	урилдинглар сизлар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)

ضَرَبْتُ	урилдинг сен бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
ضَرَبْتُمَا	урилдингиз сиз икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, мухотабатин сийғаси)
ضَرَبْتُمْ	урилдинглар сиз кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
ضَرَبْتُكَ	урилдим мен бир эркак ёки бир аёл, ўтган замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
ضَرَبْنَا	урилдик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Музорей феъли

Музорей феълининг маълуми ҳам 14 сийғада келади. Музорей феълининг аввалида кўшилиб келадиган ҳарфларга «**музориъат ҳарфлари**», дейлади.

Музориъат ҳарфлари 4та: ا، ت، ي، ن

Музорей феълининг маълуми қуйдагича сарфланади:

يَضْرِبُ	уради у бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
يَضْرِبَانِ	уради у икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, ғоибдин сийғаси)
يَضْرِبُونَ	урадилар улар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, ғоибдин сийғаси)
تَضْرِبُ	уради у бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, ғоиб сийғаси)
تَضْرِبَانِ	уради у икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, ғоибдин сийғаси)
يَضْرِبْنَ	урадилар улар кўп аёллар, келаси замонда (жамъ муаннас, ғоиб сийғаси)
تَضْرِبُكَ	урасан сен бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
تَضْرِبَانِ	урасиз сиз икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, мухотабдин сийғаси)
تَضْرِبُونَ	урасизлар сизлар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, мухотабдин сийғаси)
تَضْرِبِينَ	урасан сен бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
تَضْرِبَانِ	урасиз сиз икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, мухотабдин сийғаси)
تَضْرِبْنَ	урасизлар сиз кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
أَضْرِبُ	ураман мен бир эркак ёки бир аёл, келаси замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
نَضْرِبُ	урамиз биз кўп эркаклар, ёки кўп аёллар келаси замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Музорей феълининг мажхули

Музорей феълени мажхул ҳолга келтириш учун феълнинг охиридан олдинги ҳарфни фатҳали ва музориъат ҳарфни заммали қилинади.

Масалан: يَضْرِبُ –маълум феъл эди. Бу феълнинг охириги ҳарфидан олдинги ҳарф бўлган (ر) фатҳали қилинади –يَضْرِبُ бўлади. Сўнгра музориъат ҳарфи заммали қилинади / يَضْرِبُ бўлади. Музорей феълнинг мажхули ҳам 14 сийғада келади ва қуйидагича сарфланади:

يَضْرِبُ	урилади у бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
يَضْرِبَانِ	урилади у икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
يَضْرِبُونَ	уриладилар улар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
تَضْرِبُ	урилади у бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, ғоибат сийғаси)
تَضْرِبَانِ	урилади у икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
يُضْرِبْنَ	уриладилар улар кўп аёллар, келаси замонда (жамъ муаннас, ғоибат сийғаси)
تَضْرِبُ	уриласан сен бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
تَضْرِبَانِ	уриласиз сиз икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
تَضْرِبُونَ	уриласизлар сизлар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
تَضْرِبِينَ	уриласан сен бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
تَضْرِبَانِ	уриласиз сиз икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
تُضْرِبْنَ	уриласизлар сиз кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
أَضْرِبُ	уриламан мен бир эркак ёки бир аёл, келаси замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
نُضْرِبُ	уриламиз биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Исми фойил

Исми фойил сулосий мужаррад бобларида доимо ضَارِبٌ вазнида келади. Масалан: ضَارِبٌ каби.

Исми фойил бта сийғада келади: 3та музаккар ва 3та муаннас.

Исми фойил қуйидагича сарфланади:

ضَارِبٌ	урувчи бир эркак киши, (воҳид, музаккар сийғаси)
ضَارِبَانِ	урувчи икки эркак киши, (тасния, музаккар сийғаси)
ضَارِبُونَ	урувчи кўп эркак кишилар, (жамъ, музаккар сийғаси)
ضَارِبَةٌ	урувчи бир аёл, (воҳида, муаннас сийғаси)
ضَارِبَاتِنِ	урувчи икки аёл, (тасния, муаннас сийғаси)
ضَارِبَاتٌ	урувчи кўп аёллар, (жамъ муаннас сийғаси)

Муаннаснинг жамъ сийғаси яна فَوَاعِلُ вазнида ҳам келади.

Масалан: ضَوَّارِبٌ – урувчи кўп аёллар (жамъ муаннас сийғаси).

Исми фозил сулосий мужаррад бобларидан бошқа бобларда ўша бобларнинг музореъ феълнинг маълуми вазнида келади. Музориъат ҳарфининг ўрнига заммали мийм (م) келтириб, охиридан олдинги ҳарф касрала қилинади. Масалан:

أَكْرَمَ – يُكْرِمُ – مُكْرِمٌ (хурмат қилувчи)
 فَوَّحَ – يُفَوِّحُ – مُفَوِّحٌ (хурсанд қилувчи)
 دَخَرَجَ – يُدَخِّرُجُ – مُدَخِّرُجٌ (юмалатувчи)
 تَدَخَّرَجَ – يَتَدَخَّرُجُ – مُتَدَخَّرُجٌ (думаловчи)

Сифати мушаббаҳа

Лозим феълларининг баъзисидан исми фозил ўрнига сифати мушаббаҳа иштикок қилинади. Сифати мушаббаҳанинг маъноси ҳам исми фозил маъносига ўхшайди. Лекин исми фозилда масдар фозилдан содир бўлади. Масалан: ضَارِبٌ дейилади, ضَرِبْتُ содир бўлади.

Сифати мушаббаҳада эса масдар фозилга собит бўлиб, фозилдан содир бўлмайди. Масалан: حَسَنٌ кабики حُسْنٌ содир бўлмайди.

Сифати мушаббаҳанинг вазнлари кўпдир. Бу вазнларнинг машҳурлари 18 та:

Вазни	Мисоли	Маъноси
فَعْلٌ	صَعِبٌ	оғир
فِعْلٌ	صِفْرٌ	бўш
فُعْلٌ	خُرٌّ	озод
فَعْلٌ	حَسَنٌ	чиройли
فُعِلٌ	فُطِنٌ	зийрак
فُعْلٌ	جُنُبٌ	жунуб (ғулсиз)
فُعْلَى	عَطَشَى	чанқоқ аёл
فُعْلَى	جُبَلَى	хомиладор
فُعْلَاءٌ	وَجْنَاءٌ	кучли туя
فُعْلَانٌ	عَطَشَانٌ	чанқоқ киши
فُعْلَانٌ	عُرْيَانٌ	яланғоч
فُعْلَالٌ	رَضْرَاصٌ	маҳкам
فُعَالٌ	جَبَانٌ	қўрқоқ

فُعَالٌ	شَجَاعٌ	ботир, баходир
فَعِيلٌ	كَرِيمٌ	хурматли, саҳий
فَعِيلٌ	صَبِيحٌ	чўл
فَعِيلٌ	طَيِّبٌ	яхши
أَفْعَالٌ	أَدْوُدٌ	харакатчан

Исми мафъул

Исми мафъул сулосий мужаррад бобларида доимо مَفْعُولٌ вазнида келади.

Масалан: مَضْرُوبٌ каби.

Исми мафъул ҳам бта сийғада келади: 3та музаккар ва 3та муаннас.

Исми мафъул куйидагича сарфланади:

مَضْرُوبٌ	урилган бир эркак киши, (воҳид, музаккар сийғаси)
مَضْرُوبَانِ	урилган икки эркак киши, (тасния, музаккар сийғаси)
مَضْرُوبُونَ	урилган кўп эркак кишилар, (жамъ, музаккар сийғаси)
مَضْرُوبَةٌ	урилган бир аёл, (воҳида, муаннас сийғаси)
مَضْرُوبَتَانِ	урилган икки аёл, (тасния, муаннас сийғаси)
مَضْرُوبَاتٌ	урилган кўп аёллар, (жамъ муаннас сийғаси)

Муаннасининг жамъ сийғаси яна مَعَالٌ вазнида ҳам келади.

Масалан: مَضْرُوبٌ – урилган кўп аёллар (жамъ муаннас сийғаси).

Исми мафъул сулосий мужаррад бобларидан бошқа бобларда ўша бобларнинг музореъ феълининг мажҳули вазнида келади. Музориъат ҳарфининг ўрнига заммалик мийм (م) келтирилиб, охиридан олдинги ҳарф фатхали қилинади. Масалан:

(хурмат қилинган) أَكْرَمَ - يُكْرَمُ - مُكْرَمٌ

(хурсанд қилинган) فَرَّحَ - يُفْرِحُ - مُفْرِحٌ

(юмалатилган) دَخَرَ - يُدْخِرُ - مُدْخِرٌ

(думалаган) تَدَخَّرَ - يَتَدَخَّرُ - مُتَدَخِّرٌ

Жаҳд феъли

Жаҳд феълени ясаш учун музореъ феълининг аввалига مٌ келтирилади.

Масалан: مٌ يَضْرِبُ каби. Бу مٌ охири саҳиҳ бўлган феълларда воҳидларининг охиридаги ҳаракатни (يَضْرِبُ → يَضْرِبُ), тасния ва жамъларининг эса охирларидаги нунларни (يَضْرِبَانِ → مٌ يَضْرِبَانِ), (يَضْرِبُونَ → مٌ يَضْرِبُونَ) туширади.

Охири ҳарфи иллат бўлган феълларда воҳидларидан ҳарфи иллатни (يَزِي → مٌ يَزِي) тасния ва жамъларининг эса охирларидаги нунларни (يَزِيَانِ → مٌ يَزِيَانِ), (يَزِيُونَ → مٌ يَزِيُونَ) туширади.

Аммо муаннаснинг икки жамъ сийғасининг охиридаги (و)лар кўплик аломати бўлгани учун у нунлар ҳеч қачон тушмайди.

Яна مٌ музореъ феълининг маъносини мозийга кўчириб, инкор қилади.

Жаҳд феълининг маълуми 14 сийғада келади:

لم يَضْرِبْ	урмади у бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
لم يَضْرِبَا	урмади у икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
لم يَضْرِبُوا	урмадилар улар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
لم تَضْرِبْ	урмади у бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لم تَضْرِبَا	урмади у икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لم يَضْرِبْنَ	урмадилар улар кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ муаннас, ғоибат сийғаси)
لم تَضْرِبْ	урмадинг сен бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
لم تَضْرِبَا	урмадингиз сиз икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
لم تَضْرِبُوا	урмадингизлар сизлар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
لم تَضْرِبِي	урмадинг сен бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
لم تَضْرِبَا	урмадингиз сиз икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
لم تَضْرِبْنَ	урмадингизлар сизлар кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
لم أَضْرِبْ	урмадим мен бир эркак ёки бир аёл, ўтган замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لم نَضْرِبْ	урмадик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Жаҳд феълининг мажҳули

Жаҳд феълининг мажҳули ҳам 14 сийғада келади:

لم يُضْرِبْ	урилмади у бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
لم يُضْرِبَا	урилмади у икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
لم يُضْرِبُوا	урилмадилар улар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)

لم تُضْرَبْ	урилмади у бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, ғоиб сийғаси)
لم تُضْرَبَا	урилмади у икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لم يُضْرَبْنَ	урилмадилар улар кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ муаннас, ғоибат сийғаси)
لم تُضْرَبْ	урилмадинг сен бир эркак киши, ўтган замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
لم تُضْرَبَا	урилмадингиз сиз икки эркак киши, ўтган замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
لم يُضْرَبُوا	урилмадингизлар сизлар кўп эркаклар, ўтган замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
لم تُضْرَبِي	урилмадинг сен бир аёл, ўтган замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
لم تُضْرَبَا	урилмадингиз сиз икки аёл, ўтган замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
لم تُضْرَبْنَ	урилмадингизлар сизлар кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
لم أُضْرَبْ	урилмадим мен бир эркак ёки бир аёл, ўтган замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لم تُضْرَبْ	урилмадик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, ўтган замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Нафий феъли

Нафий феълини яшаш учун музореъ феълининг аввалига لَا келтирилади. Масалан: لَا يَضْرِبُ каби.

Бу لَا музореъ феълининг маъносини истикболга (келаси замонга) хослаб инкор этади.

Масалан: لَا يَضْرِبُ дейилса, урмайди у бир эркак киши, келаси замонда, деган маъно чиқади. Лекин урмаяпти у бир эркак киши, ҳозирги замонда, деган маъно чиқмайди.

Нафий феълининг маълуми 14 сийғада келади:

لَا يَضْرِبُ	урмайди у бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
لَا يَضْرِبَانِ	урмайди у икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
لَا يَضْرِبُونَ	урмайдилар улар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
لَا تَضْرِبُ	урмайди у бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, ғоиб сийғаси)
لَا تَضْرِبَانِ	урмайди у икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لَا يَضْرِبْنَ	урмайдилар улар кўп аёллар, келаси замонда (жамъ муаннас, ғоибат сийғаси)

لا تُضْرِبْ	урмайсан сен бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
لا تُضْرِبَانِ	урмайсиз сиз икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
لا تُضْرِبُونُ	урмайсизлар сизлар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
لا تُضْرِبِي	урмайсан сен бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
لا تُضْرِبَانِ	урмайсиз сиз икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)
لا تُضْرِبْنَ	урмайсизлар сиз кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
لا أُضْرِبْ	урмайман мен бир эркак ёки бир аёл, келаси замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لا تُضْرِبْ	урмаймиз биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Нафий феълининг мажҳули

Нафий феълининг мажҳули ҳам 14 сийғада келади:

لا يُضْرِبْ	урилмайди у бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
لا يُضْرِبَانِ	урилмайди у икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
لا يُضْرِبُونُ	урилмайдилар улар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
لا تُضْرِبْ	урилмайди у бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, ғоиба сийғаси)
لا تُضْرِبَانِ	урилмайди у икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لا يُضْرِبْنَ	урилмайдилар улар кўп аёллар, келаси замонда (жамъ муаннас, ғоибат сийғаси)
لا يُضْرِبْ	урилмайсан сен бир эркак киши, келаси замонда (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
لا يُضْرِبَانِ	урилмайсиз сиз икки эркак киши, келаси замонда (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
لا يُضْرِبُونُ	урилмайсизлар сизлар кўп эркаклар, келаси замонда (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
لا تُضْرِبِي	урилмайсан сен бир аёл, келаси замонда (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
لا يُضْرِبَانِ	урилмайсиз сиз икки аёл, келаси замонда (тасния, муаннас, мухотабатайн сийғаси)

لا تُضْرَبْنَ	урилмайсизлар сиз кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
لا تُضْرَبُ	урилмайман мен бир эркак ёки бир аёл, келаси замонда (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لا تُضْرَبُوا	урилмаймиз биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, келаси замонда (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Амр феъли ҳақида

Амр икки қисмдир: амр ҳозир (*мухотаб*) ва амр ғоиб (*ғоиб ва мутакаллим*).

Амри ҳозир

Амри ҳозир музореъ феълининг бта мухотаб сийғасидан икки амал бажарилади:

1. Музореъ феълининг охирига қаралади. Агар феълнинг охири саҳиҳ ҳарф бўлса, сукунли қилинади. Масалан: $تَضْرَبُ \rightarrow تَضْرَبْ$ каби.

Агар феълнинг охири ҳарфи иллат бўлса, ҳарфи иллат туширилади. Масалан: $تَرْمِي \rightarrow تَرْمِ$ каби.

2. Музориъат ҳарфи бўлган (ت) ташлаб юборилади. Сўнгра унинг кейинидаги ҳарфга қаралади. Агар музориъат ҳарфидан кейинги ҳарф ҳаракатли бўлса, амр феъли шу ерда тугайди.

Масалан: $تَبُّ$ (сакрайсан) феълени олайлик. Аввал охириги ҳарфга қаралади, охири саҳиҳ ҳарф бўлгани учун сукунли қилинади: $تَبُّ$. Кейин музориъат ҳарфи ташлаб юборилади. Унинг кейинидаги ҳарф ҳаракатли бўлгани учун амр феъли тугайди.

$تَبُّ \rightarrow تَبِّبُ \rightarrow تَبِّ$ (сакра).

Агар музориъат ҳарфидан кейинги ҳарф сукунли бўлса, феълнинг $ع$ ҳарфининг ҳаракатига қаралади. Агар феълнинг $ع$ ҳарфининг ҳаракати касра ёки фатҳа бўлса, ясалаётган амр феълнинг аввалига касралади ҳамза келтирилади.

Масалан: ($تَضْرَبُ$ – $تَفْعَلُ$ вазнида); ($تَحْمَدُ$ – $تَفْعَلُ$ вазнида).

$تَضْرَبُ \rightarrow تَضْرَبْ \rightarrow ضْرَبْ \rightarrow اضْرَبْ$ (ур);

$تَحْمَدُ \rightarrow تَحْمَدُ \rightarrow حَمْدُ \rightarrow اِحْمَدُ$ (мақта).

Агар феълнинг $ع$ ҳарфининг ҳаракати замма бўлса, ясалаётган амр феълнинг аввалига заммали ҳамза келтирилади.

Масалан: ($تَكْتُبُ$ – $تَفْعَلُ$ вазнида).

$تَكْتُبُ \rightarrow تَكْتُبْ \rightarrow كْتُبْ \rightarrow اُكْتُبْ$ (ёз).

Шу билан амр феъли тугайди. Аммо $اَفْعَلُ$ – $اَفْعَلُ$ бобида амр феълнинг аввалига ҳар доим фатҳали ҳамза келтирилади.

(Масалан: $اَفْعَلُ$, $اَفْعَلْ$)

$ضْرَبْ$ феълдан амри ҳозир қуйидагича олинади:

$تَضْرَبُ$ – мухотаб сийғасининг охирига қаралади. $ب$ саҳиҳ ҳарф бўлгани учун сукун қилинади: $تَضْرَبْ$ бўлади. Музориъат ҳарфи бўлган $ت$ олиб ташланади: $ضْرَبْ$ бўлади. Музориъат ҳарфидан кейинги ҳарф сукунли бўлгани учун феълнинг $ع$ ҳарфи ҳаракатига қаралади. $ع$

харфи баробарида бўлган , харфи касрали бўлгани учун ясалаётган амр феълининг аввалига касрали ҳамза келтирилади: اَضْرَبْ бўлади.

Амри ҳозир қуйидагича сарфланади:

اَضْرَبْ	ур сен бир эркак киши, (воҳид, музаккар сийғаси)
اَضْرِبْنَا	уринг сиз икки эркак киши, (тасния, музаккар сийғаси)
اَضْرِبُوْا	уринглар сиз кўп эркак кишилар, (жамъ, музаккар сийғаси)
اَضْرِبِيْ	ур сен бир аёл, (воҳида, муаннас сийғаси)
اَضْرِبْنَا	уринг сиз икки аёл, (тасния, муаннас сийғаси)
اَضْرِبُوْنَ	уринглар сиз кўп аёллар, (жамъ муаннас сийғаси)

Амри ғоиб

Амри ғоиб феъли музореъ феълининг аввалига (ج) келтириш билан ясалади. Масалан: لِيَضْرِبْ каби.

Бу (ج) музореъ феълининг охири саҳиҳ ҳарф бўлса, воҳидларининг охиридаги ҳаракатни туширади.

Масалан: لِيَضْرِبْ каби. Саҳиҳ феълда ҳам, ноқис феълда ҳам тасния ва жамъларининг охиридаги нунларни туширилади. Лекин муаннаснинг жамъ сийғасидаги (و) кўплик аломати бўлгани учун ҳеч қачон тушмайди.

Агар амри ғоиб феълининг аввалига бирор – бир ҳаракатли ҳарф туташса, (ج) сукунли ўкилади. Масалан: فَيَضْرِبْ (бас урсин) каби.

Амри ғоиб феълининг маълуми 8 сийғада келади: бта ғоиб ва 2та мутакаллим. Амри ғоиб феъли қуйидагича сарфланади:

لِيَضْرِبْ	Урсин у бир эркак киши, (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
لِيَضْرِبْنَا	Урсин у икки эркак киши, (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
لِيَضْرِبُوْا	Урсинлар улар кўп эркаклар, (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
لِيَضْرِبْ	урсин у бир аёл, (воҳида, муаннас, ғоиб сийғаси)
لِيَضْرِبْنَا	урсин у икки аёл, (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لِيَضْرِبُوْنَ	урсинлар улар кўп аёллар, (жамъ, муаннас, ғоибат сийғаси)
لَاَضْرِبْ	ураин мен бир эркак ёки бир аёл, (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لِيَضْرِبْ	урайлик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Амри ғоибнинг мажҳули

Амри ғоиб феълининг мажҳули 14 сийғада келади. Истисно тарзида аввал мухотаб сийғаси сарфланади. Амри ғоиб феълининг мажҳули куйидагича сарфланади:

لِئَضْرَبْتُ	урилгин сен бир эркак киши, (воҳид, музаккар сийғаси)
لِئَضْرَبْنَا	урилингиз сиз икки эркак киши, (тасния, музаккар сийғаси)
لِئَضْرَبُوا	урилингизлар сизлар кўп эркак кишилар, (жамъ, музаккар сийғаси)
لِئَضْرَبِي	урилгин сен бир аёл, (воҳида, муаннас сийғаси)
لِئَضْرَبْنَا	урилингиз сиз икки аёл, (тасния, муаннас сийғаси)
لِئَضْرَبْنَ	урилингизлар сизлар кўп аёллар, (жамъ муаннас сийғаси)
لِئَضْرَبْتُ	урилсин у бир эркак киши, (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
لِئَضْرَبْنَا	Урилсин у икки эркак киши, (тасния, музаккар, ғоибайн сийғаси)
لِئَضْرَبُوا	Урилсинлар улар кўп эркаклар, (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
لِئَضْرَبْتُ	урилсин у бир аёл, (воҳида, муаннас, ғоиб сийғаси)
لِئَضْرَبْنَا	урилсин у икки аёл, (тасния, муаннас, ғоибатайн сийғаси)
لِئَضْرَبْنَ	урилсинлар улар кўп аёллар, (жамъ, муаннас, ғоибат сийғаси)
لِأَضْرَبْتُ	урилайн мен бир эркак ёки бир аёл, (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لِئَضْرَبْتُ	урилайлик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Наҳий феъли

Музореъ феълининг аввалига (لَا) келтириш билан наҳий феъли ясалади. Масалан: لَا تَضْرِبْ (урма) каби.

Наҳий лами (لَا) киритилганида музореъ феълининг охири саҳиҳ ҳарф бўлса, воҳидларининг охиридаги ҳаракатни (لَا تَضْرِبْ) каби сукун қилади. Агар охири иллат ҳарфи бўлса, воҳидларининг охиридаги ҳарфи иллатни (لَا تَرْمِ) каби туширади.

Шунингдек, тасния ва жамъларидаги (و)ларни ҳам туширади.

Лекин муаннасининг жамъларидаги (و)ларни туширмайди. Наҳий феълининг маълуми 14 сийғади келади. Бу феълда ҳам истисно тарзида аввал мухотаб сийғаси, кейин ғоиб ва мутакаллим сийғалари сарфланади.

Наҳий феъли куйидагича сарфланади:

لَا تَضْرِبْتُ	урма сен бир эркак киши, (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
لَا تَضْرِبْنَا	урманг сиз икки эркак киши, (тасния, музаккар, мухотабайн сийғаси)
لَا تَضْرِبُوا	урманглар сиз кўп эркак кишилар, (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)

لَا تُضْرِبِي	урма сен бир аёл, (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
لَا تُضْرِبَانَا	урманг сиз икки аёл, (тасния, муаннас, мухотабатан сийғаси)
لَا تُضْرِبِينَ	урманглар сиз кўп аёллар, (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
لَا يُضْرِبُ	урмасин у бир эркак киши, (воҳид, музаккар, ғоиб)
لَا يُضْرِبَانَا	урмасин у икки эркак киши, (тасния, музаккар, ғоибан сийғаси)
لَا يُضْرِبُونَا	урмасинлар улар кўп эркаклар, (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
لَا تُضْرِبُ	урмасин у бир аёл, (воҳида, муаннас, ғоиба сийғаси)
لَا تُضْرِبَانَا	урмасин у икки аёл, (тасния, муаннас, ғоибатан сийғаси)
لَا يُضْرِبُونَ	урмасинлар улар кўп аёллар, (жамъ, муаннас, ғоибат сийғаси)
لَا أُضْرِبُ	урмайин мен бир эркак ёки бир аёл, (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لَا نَضْرِبُ	урмайлик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Наҳий феълнинг мажҳули

Наҳий феълнинг мажҳули ҳам 14 сийғада келади ва қуйидагича сарфланади:

لَا تُضْرِبُ	урилма сен бир эркак киши, (воҳид, музаккар, мухотаб сийғаси)
لَا تُضْرِبَانَا	урилманг сиз икки эркак киши, (тасния, музаккар, мухотабан сийғаси)
لَا تُضْرِبُونَا	урилманглар сиз кўп эркак кишилар, (жамъ, музаккар, мухотабийн сийғаси)
لَا تُضْرِبِي	урилма сен бир аёл, (воҳида, муаннас, мухотаба сийғаси)
لَا تُضْرِبَانَا	урилманг сиз икки аёл, (тасния, муаннас, мухотабатан сийғаси)
لَا تُضْرِبِينَ	урилманглар сиз кўп аёллар, (жамъ, муаннас, мухотабат сийғаси)
لَا يُضْرِبُ	урилмасин у бир эркак киши, (воҳид, музаккар, ғоиб сийғаси)
لَا يُضْرِبَانَا	урилмасин у икки эркак киши, (тасния, музаккар, ғоибан сийғаси)
لَا يُضْرِبُونَا	урилмасинлар улар кўп эркаклар, (жамъ, музаккар, ғоибийн сийғаси)
لَا تُضْرِبُ	урилмасин у бир аёл, (воҳида, муаннас, ғоиба сийғаси)
لَا تُضْرِبَانَا	урилмасин у икки аёл, (тасния, муаннас, ғоибатан сийғаси)
لَا يُضْرِبُونَ	урилмасинлар улар кўп аёллар, (жамъ, муаннас, ғоибат сийғаси)

لَا أُضْرِبُ	урилмайин мен бир эркак ёки бир аёл, (воҳид ҳам воҳида, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)
لَا نُضْرِبُ	урилмайлик биз кўп эркаклар ёки кўп аёллар, (жамъ, музаккар ҳам муаннас, мутакаллим сийғаси)

Исми замон ва исми макон

Исми замон ва исми макон сулосий мужаррад бобларининг **يُفْعَلُ** бобида ва сулосий мужаррад бобларининг мисол феълларида феълнинг **ع** ҳарфи ҳаракати касрали бўлиб, **مُفْعَلٌ** вазнида келади.

Масалан:

ضَرَبَ – **يَضْرِبُ** → **مَضْرِبٌ** (فَعْلٌ) **بُفْعَلُ** боби, саҳиҳ феъл);

وَعَدَ – **يَعِدُ** → **مَوْعِدٌ** (فَعْلٌ) **بُفْعَلُ** боби, мисол феъл);

وَضَعَ – **يَضَعُ** → **مَوْضِعٌ** (فَعْلٌ) **بُفْعَلُ** боби, мисол феъл).

Исми замон ва исми макон сулосий мужаррад бобларининг **يُفْعَلُ** бобидан бошқа бобларда ва сулосий мужаррад бобларининг ноқис феълларида феълнинг **ع** ҳарфи ҳаракати фатҳали бўлиб, **مُفْعَلٌ** вазнида келади. Масалан:

نَصَرَ – **يَنْصُرُ** → **مَنْصُرٌ** (فَعْلٌ) **بُفْعَلُ** боби, саҳиҳ феъл);

رَمَى – **يَرْمِي** → **مَرْمِيٌّ** (فَعْلٌ) **بُفْعَلُ** боби, ноқис феъл);

كَنَّسَ – **يَكْنُسُ** → **مَكْنَسٌ** (فَعْلٌ) **بُفْعَلُ** боби, саҳиҳ феъл).

Исми замон ва исми макон сулосий мужаррад бобларидан бошқа бобларда ўша бобларнинг исми мафъуллари вазнида келади. Масалан:

أَكْرَمَ – **يُكْرِمُ** → **مُكْرِمٌ** (أَفْعَلٌ) **بُفْعَلُ** боби);

فَرَّخَ – **يُفْرِخُ** → **مُفْرِخٌ** (فَعْلٌ) **بُفْعَلُ** боби);

دَخَرَ – **يُدْخِرُ** → **مُدْخِرٌ** (فَعْلٌ) **بُفْعَلُ** боби);

تَدَخَّرَ – **يَتَدَخَّرُ** → **مُتَدَخِّرٌ** (تَفْعَلٌ) **بُفْعَلُ** боби).

Исми замон ва исми макон уч сийғада келади ва қуйидагича сарфланади:

مَضْرِبٌ	урадиган бир замон ёки бир макон (воҳид сийғаси)
مَضْرِبَانِ	урадиган икки замон ёки икки макон (тасния сийғаси)
مَضَارِبٌ	урадиган кўп замонлар ёки кўп маконлар (жамъ сийғаси)

Исми олат

Исми олат сулосий мужаррад бобларида уч вазнда келиши мумкин:

1. **مُفْعَلٌ** ; 2. **مُفْعَالٌ** ; 3. **مُفْعَلَةٌ**

سَطَّرَ – **يَسْطِرُ** (чизик чизди) → **مِسْطَرٌ** – чизик чизувчи қурол, яъни чизғич;

فَتَحَ – **يَفْتَحُ** (очди) → **مِفْتَاحٌ** – очувчи қурол, яъни калит;

كَنَّسَ – **يَكْنُسُ** (супурди) → **مِكْنَسَةٌ** – супурувчи қурол, яъни супурги.

Исми олат сулосий мужаррад бобларидан бошқа бобларда келмаган. Исми олат ҳам уч сийгада келади ва қуйидагича сарфланади:

مَضْرَبٌ – урадиган бир қурол (воҳид сийғаси);

مَضْرَبَانِ – урадиган икки қурол (тасния сийғаси);

مَضْرَبَاتٌ – урадиган кўп қуроллар (жамъ сийғаси).

"Эслатма: Агар исми олат مَفْعَلٌ вазнида келса, жамъ сийғаси مَفَاعِلٌ вазнида бўлади. Агар مَفْعَالٌ вазнида келса, жамъ сийғаси مَفَاعِلٌ вазнида бўлади.

Исми тафзил

Исми тафзил сулосий мужаррад бобларида музаккар учун أَفْعَلٌ вазнида, муаннас учун فُعْلَى вазнида келади. Масалан: أَضْرَبٌ ва ضَرْبٌ каби.

Исми тафзил сулосий мужаррад бобларидан бошқа бобларда келмаган.

Исми тафзил 6 сийгада (3та музаккар ва 3та муаннас) келади ва қуйидагича сарфланади:

أَضْرَبٌ	урувчироқ бир эркак (воҳид, музаккар сийғаси)
أَضْرَبَانِ	урувчироқ икки эркак (тасния, музаккар сийғаси)
أَضْرَابُونَ	урувчироқ кўп эркаклар (жамъ, музаккар сийғаси)
ضَرْبٌ	урувчироқ бир аёл (воҳида, муаннас сийғаси)
ضَرْبَانِ	урувчироқ икки аёл (тасния, муаннас сийғаси)
ضَرْبَاتٌ	урувчироқ кўп аёллар (жамъ, муаннас сийғаси)

Феълларнинг синфланиши

Араб тилида ишлатиладиган феъллар тўрт қисмдан иборат бўлиб, йигирма икки бобда келади:

1. Сулосий мужаррад (олтита боб);
2. Сулосий мазид (ўн иккита боб);
3. Рубоъий мужаррад (битта боб);
4. Рубоъий мазид (учта боб).

СУЛОСИЙ МУЖАРРАД

БИРИНЧИ БОБИ

Сулосий мужарраднинг биринчи боби мозийда ع ҳарфининг ҳаракати фатҳали, музореъда эса касралаи бўлиб, فَعَلَ – يَفْعَلُ бобидир. Бу бобда келадиган феълларнинг масдарлари 11 вазнда келади:

Вазни	Мисоли	Маъноси
فَعَلٌ	ضَرَبٌ	урмоқ
فِعْلٌ	كَيْدٌ	ёлғон гапирмоқ
فَعِيلٌ	نَجِيحٌ	акилламоқ
فُعْلٌ	هُدًى	ҳидоят қилмоқ
فَعَالٌ	قَضَاءٌ	ҳукм қилмоқ
فِعَالٌ	صِرَافٌ	алиштирмақ
فُعُولٌ	جُلُوسٌ	ўтирмақ
فَعَالَةٌ	عَلَبَةٌ	ғалаба қилмоқ
فِعَالَةٌ	حِمَايَةٌ	ҳимоя қилмоқ
فَعَالَانٌ	لُؤْيَانٌ	эгмоқ
فُعْلَانٌ	عُفْرَانٌ	кечирмоқ

فَعَلٌ – يَفْعَلُ бобининг саҳиҳ феълига мисол ضَرَبٌ يَضْرِبُ масдари ضَرَبٌ бўлиб, бу феълнинг барча муштаққалари (яъни масдардан чиқарилган исм ва феъллар)нинг сарфланишлари аввалги дарсларда ўтди.

فَعْلٌ يَفْعَلُ феълнинг музоъафига мисол

فَرٌ – يَفْرُ масдари فَرٌّ ва فَرَّ бўлиб, қочмоқ маъносида келади.

Масдардан қуйидаги 12та нарса иштиқоқ қилинади:

1) فَرٌ – мозий феъли;	7) فَرٌّ – амри ҳозир;	
2) يَفْرُ – музореъ феъли;	8) لِيَفْرَ – амри ғоиб;	
3) فَرٌّ – исми фоъил;	9) لَا تَفْرَ – наҳий феъли;	
4) مَفْرُورٌ – исми мафъул;	10) مَفْرُورٌ /	исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يَفْرَ – жаҳд феъли;	11) مِفْرَارٌ – исми олат;	
6) لَا يَفْرُ – нафий феъли;	12) أَفْرٌ – исми тафзил.	

Мозий феълнинг маълуми

فَرٌ аслида فَرَّرَ эди. Аввалги (ر) нинг ҳаракати ташланади: فَرَّرَ бўлади.

Аввалги (ر) ни иккинчи (ر) га идғом қилинади: فَرٌّ бўлади.

Идғом – бир ҳарфни иккинчи ҳарфга киргизиб ўқишдир.

Қоида: «Бир турдаги икки ҳарф бир ерда бўлиб, аввалгиси суқунли, иккинчиси ҳаракатли бўлса, аввалгисини иккинчисига идғом қилинади».

Музоъафда мозийнинг маълуми қуйидагича сарфланади:

فَرٌّ، فَرًّا، فَرَّوْا، فَرَّتْ، فَرَّتَا، فَرَرْنَ، فَرَرْتُ، فَرَرْتُمْ، فَرَرْتُمْ، فَرَرْتُمْ، فَرَرْتُنَّ، فَرَرْتُنَّ، فَرَرْتُ، فَرَرْنَا.

Мозийда аввалги беш сийға: ғоиб, ғоибайн, ғоибийн, ғоиба, ва ғоибатайнларда идғом бор. Қолган тўққиз сийғада идғом йўқ.

Мозий феълнинг мажҳули

فَرَّ ни мажхул ҳолга келтириш учун فَرَّ ни аслига қайтарилади: فَرَّرَ бўлади. Фейлнинг охиридан олдинги ҳарф касрвали қилинади (فَرِرَ) ва унинг олдидаги ҳар бир ҳаракатли ҳарф заммали қилинади: فَرَرَّ бўлади. Аввалги (ر) нинг ҳаракати ташланади: فَرَّرَّ бўлади. Аввалги (ر) ни иккинчи (ر) га идғом қилинади: فَرَّرُ бўлади.

Музоъафда мозийнинг мажхули қуйидагича сарфланади:

فَرَّ، فَرَا، فَرُوا، فَرَّتْ، فَرَّتَا، فَرَزْنَ، فَرَزْتِ، فَرَزْتُمَا، فَرَزْتُمْ، فَرَزْتِ، فَرَزْتُمْ، فَرَزْتُمَا، فَرَزْتُمْ، فَرَزْتُمْ، فَرَزْنَا.

Музореъ феълининг маълуми

Музореъ феълининг ғойби يَغُرُّ келади. يَغُرُّ аслида يَغُرُّ эди. Аввалги (ر)нинг ҳаракати ўзидан олдинги ҳарфга берилади: يَغُرُّ бўлади. Аввалги (ر)ни иккинчи (ر)га идғом қилинади: يَغُرُّ бўлади.

يَغُرُّ қуйидагича сарфланади:

يَغُرُّ، يَغْرَانِ، يَغْرُونَ، يَغْرُ، يَغْرَانِ، يَغْرُونَ، يَغْرُ، يَغْرَانِ، يَغْرُونَ، يَغْرُ، يَغْرَانِ، يَغْرُونَ، يَغْرُ، يَغْرَانِ، يَغْرُونَ، يَغْرُ، يَغْرَانِ، يَغْرُونَ، يَغْرُ، يَغْرَانِ، يَغْرُونَ.

Музореъ феълининг икки сийғаси:

1) Ғойибат (يَغْرُونَ) ва 2) Мухотабат (يَغْرُونَ) ларда идғом йўқ. Қолган 12та сийғада идғом бор.

Музореъ феълининг мажхули

يَغُرُّ феълини мажхул ҳолга келтириш учун феъл аслига қайтарилади: يَغُرُّ бўлади. Охиридан олдинги ҳарф фатҳали қилинади: يَغُرُّ бўлади. Музориъат ҳарфи заммали қилинади: يَغُرُّ бўлади. يَغُرُّ да аввалги (ر) нинг ҳаракати ўзидан олдинги ҳарфга берилади: يَغُرُّ бўлади. Кейин аввалги (ر) ни кейинги (ر) га идғом қилиниб, يَغُرُّ бўлади. Музореъ феълининг мажхули қуйидагича сарфланади:

يَغُرُّ، يَغْرَانِ، يَغْرُونَ، يَغْرُ، يَغْرَانِ، يَغْرُونَ، يَغْرُ، يَغْرَانِ، يَغْرُونَ، يَغْرُ، يَغْرَانِ، يَغْرُونَ، يَغْرُ، يَغْرَانِ، يَغْرُونَ، يَغْرُ، يَغْرَانِ، يَغْرُونَ.

Мозий ва музореъ феълларининг маълум ҳолатида идғом бор сийғаларда мажхул ҳолатида ҳам идғом бўлади, маълум ҳолатида идғом бўлмаган сийғаларда мажхул ҳолатида ҳам идғом бўлмайди.

Аввалги ҳарф кейинги ҳарфга идғом қилинаётганда аввалги ҳарфнинг олдидаги ҳарф ҳаракатли ҳарф бўлса ёки мад ҳарфларидан бири бўлса, бир турдаги икки ҳарфнинг аввалгисини ҳаракати ташланади (فَرَّ да аввалги ر нинг ҳаракати ташланиб, فَرَّ бўлгани каби).

Аммо бир турдаги икки ҳарфнинг аввалгисининг олдидаги ҳарф сукулли бўлса, аввалги ҳарфнинг ҳаракати ўзидан олдинги ҳаракатсиз ҳарфга берилади (يَغُرُّ да аввалги ر нинг ҳаракати ўзидан олдинги ҳаракатсиз ҳарфга берилиб, يَغُرُّ бўлгани каби).

Исми фоъил

Исми фоъил қуйидагича сарфланади:

فَارَّ، فَارَانِ، فَارُونَ، فَارَةً، فَارَتَانِ، فَارَاتٌ = فَوَارُّ.

فَاڑ аслида فَارٌّ эди, فَاعِلٌ вазнида. Аввалги (و) ning ҳаракати ташланиб, иккинчи (و) га идғом қилинди: فَارٌّ бўлди. Қолган сийғаларда ҳам шундай қилинди. Фақат муаннасининг жамъ сийғаси ўз ҳолида қолди.

Исми мафъул

Исми мафъул қуйидагича сарфланади:

مَفْعُولٌ، مَفْعُولَانِ، مَفْعُولُونَ، مَفْعُولَةٌ، مَفْعُولَتَانِ، مَفْعُولَاتٌ = مَفْعُولٌ.

Бу сийғалар иккита бир турдаги ҳарфнинг орасига бошқа турдаги ҳарф тушиб қолгани учун ўз аслларидирлар.

Жаҳд феълининг маълуми

فَعَّرٌ да жаҳд феълининг маълуми қуйидагича сарфланади:

مَفْعَرٌ، مَفْعَرَا، مَفْعَرُوا، مَفْعَرْتُمْ، مَفْعَرْنَا، مَفْعَرْتُمْ، مَفْعَرْنَا، مَفْعَرْنَا، مَفْعَرْنَا، مَفْعَرْنَا، مَفْعَرْنَا.

فَعَّرٌ аслида مَفْعَرٌ эди. Аввалги (و) ning ҳаракати ўзидан олдинги ҳаракатсиз ҳарфга берилиб, مَفْعَرٌ бўлди. Икки (و) орасида ижтимоъи сокинайн бўлди, яъни икки суқун бир ерда жамъ бўлди. Ижтимоъи сокинайндан қутулиш учун бир турдаги икки ҳарфни бирини ёки тушириш керак ёки икки ҳарфдан бирига ҳаракат бериш керак. Бу ерда тушириб бўлмайди. Чунки агар бир турдаги икки ҳарфнинг бири туширилса, калиманинг ҳарфларини жуда камайтириш лозим бўлади. Бу ерда яна икки ҳарфдан бирига ҳаракат ҳам бериб бўлмайди. Чунки сабабсиз бир ҳарфни иккинчисидан ортиқ кўриш лозим бўлади. Шунингдек, ижтимоъи сокинайн билан сўзлашлик жуда оғирдир. Шунинг учун иккинчи (و) га иложсиз енгил ҳаракат бўлган фатҳа берилди.

Бу бобнинг идғом қилинган музоъафининг охирида жазм вақтида уч хил айтиш тўғри бўлади: 1. фатҳа – مَفْعَرٌ ; 2. касра – مَفْعَرٌ ; 3. идғом қилмасдан – مَفْعَرٌ .

Жаҳд феълининг мажҳули

فَعَّرٌ да жаҳд феълининг мажҳули қуйидагича сарфланади:

مَفْعَرٌ، مَفْعَرَا، مَفْعَرُوا، مَفْعَرْتُمْ، مَفْعَرْنَا، مَفْعَرْتُمْ، مَفْعَرْنَا، مَفْعَرْنَا، مَفْعَرْنَا، مَفْعَرْنَا، مَفْعَرْنَا.

فَعَّرٌ да нафий феълининг маълум ва мажҳули ҳам музореъ феълининг маълум ва мажҳулига ўхшаб сарфланади.

Амри ҳозир

فَعَّرٌ дан амр қуйидагича олинади: مَفْعَرٌ мухотаб сийғаси, охирига қаралади. Охири идғом қилинган бўлиб, ташдидли бўлгани учун енгил ҳаракат саналган фатҳа берилади: مَفْعَرٌ бўлади. Кейин музориъат ҳарфи бўлган ت туширилади: فَعَّرٌ бўлади. Музориъат ҳарфидан кейинги ҳарф ҳаракатли бўлганлиги учун амр феъли тамом бўлди. Юқорида айтиб ўтилганидек, идғом қилинган феълининг охирида жазм вақтида уч хил айтиш тўғри бўлади:

1. фатҳа – فَعَّرٌ ; 2. касра – فَعَّرٌ ; 3. идғом қилмасдан – فَعَّرٌ .

Қуйида бу уч хил кўринишни сарфланиши келтирилган:

فَرَّ	فَرَّ	أَفْرَزَ
فَرَا	فَرَا	أَفْرَزَا
فَرُوا	فَرُوا	أَفْرَزُوا
فَرِي	فَرِي	أَفْرِي
فَرَا	فَرَا	أَفْرَا
أَفْرَزَ	أَفْرَزَ	أَفْرَزَ

Амри ғоибнинг маълуми

فَرَّ да амри ғоибнинг маълуми қуйидагича сарфланади:

لَيْفَرَّ، لَيْفَرَا، لَيْفَرُوا، لَيْفَرِي، لَيْفَرَا، لَيْفَرَا، لَيْفَرَا، لَيْفَرَا، لَيْفَرَا، لَيْفَرَا.

Амри ғоибнинг мажҳули

فَرَّ – да амри ғоибнинг мажҳули қуйидагича сарфланади:

لَيْفَرَّ، لَيْفَرَا، لَيْفَرُوا، لَيْفَرِي، لَيْفَرَا، لَيْفَرَا، لَيْفَرَا، لَيْفَرَا، لَيْفَرَا، لَيْفَرَا.

فَرَّ да наҳий феълнинг маълуми ва мажҳули ҳам жаҳд феълнинг маълум ва мажҳулига ўхшаб сарфланади.

Исми замон ва исми макон

فَرَّ – да исми замон ва исми макон қуйидагича сарфланади:

مَفْرَأَ، مَفْرَأَانِ، مَفْرَأٌ = مَفْرَأُ

مَفْرَأُ аслида مَفْرَأٌ эди. Аввалги (ر) нинг ҳаракати ўзидан олдинги ҳаракат талаб бўлган ҳарфга берилди: مَفْرَأُ бўлади. Идғом шарти топилиб, идғом қилинади: مَفْرَأُ бўлади.

Исми олат

فَرَّ – да исми олат қуйидагича сарфланади:

مَفْرَأُ، مَفْرَأَانِ، مَفْرَأُ.

Бир турдаги икки ҳарфнинг ўртасига бошқа турдаги ҳарф тушганлиги учун бу уч сийғанинг ҳар бири ўз аслидадир.

Исми тафзил

فَرَّ – да исми тафзил қуйидагича сарфланади:

أَفْرَأَ، أَفْرَأَانِ، أَفْرَأُ، أَفْرَأُ، أَفْرَأُ.

أَفْرَأُ аслида أَفْرَأُ эди, أَفْرَأُ аслида أَفْرَأُ эди. Бу сийғаларни идғом қилиш қоидаси аввалги дарсларда ўтилди.

بِوَيْبُ بобининг (و) ли мисолига мисол

بِوَيْبُ масдарлари وَبَيْبُ، وَبَيْبُ، وَبَيْبُ ва وَبَيْبُ бўлиб, сакрамоқ ва ўтирмоқ маъноларидадир. Бу бобининг (و) ли мисолларининг масдарларидан (و) ни тушириб, масдарнинг охирига тои таънис (و) туташтириб айтиш ҳам тўғри бўлади.

Масдардан қуйидаги 12 нарса иштиқоқ қилинади:

1) وَبَيْبُ – мазий;	7) وَبَيْبُ – амри ҳозир;
2) وَبَيْبُ – музореъ феъли;	8) وَبَيْبُ – амри ғоиб;
3) وَبَيْبُ – исми фоъил;	9) وَبَيْبُ لَا – наҳий феъли;
4) وَبَيْبُ – исми мафъул;	10) وَبَيْبُ – исми замон ва исми макон;
5) وَبَيْبُ لَمْ – жаҳд феъли;	11) وَبَيْبُ – исми олат;
6) وَبَيْبُ لَا – нафий феъли;	12) وَبَيْبُ – исми тафзил.

بِوَيْبُ аслида وَبَيْبُ эди. (و) ҳарфи музориъат ҳарфи бўлган (ي) билан касра орасига тушгач, у туширилди: وَبَيْبُ бўлди. Шунингдек, музориъат ҳарфлари ن، ا، ت бўлганда ҳам, яъни وَبَيْبُ، وَبَيْبُ ва وَبَيْبُ бўлганда ҳам (و) ҳарфи туширилиб, وَبَيْبُ ва وَبَيْبُ бўлади.

Қоида: «Ҳар доим музориъат ҳарфи билан касра орасига тушган (و) туширилади. Аммо (و) ҳарфининг кейинидаги касра кетса, (و) қайтиб келади.

بِوَيْبُ нинг мажҳули وَبَيْبُ келади. وَبَيْبُ ни мажҳул ҳолга келтириш учун аслига қайтарилади (وَْبَيْبُ) ва феълнинг охиридан олдинги ҳарфи фатҳали (وَْبَيْبُ) ҳамда музориъат ҳарфи заммали (وَْبَيْبُ) қилинади. (و) ҳарфидан кейинги касра кетгани учун (و) ҳарфи туширилмайди.

Исми олат وَبَيْبُ бўлиб келади. وَبَيْبُ аслида وَبَيْبُ эди. (و) сукунли бўлиб, олди касрали бўлгани учун (و) ҳарфи (ي) га алмаштирилди ва وَبَيْبُ бўлди.

Қоида: (و) ҳарфи сукунли бўлиб, олди касрали бўлса, ҳар доим (و) ҳарфи (ي) га алмаштирилади.

بِوَيْبُ بобининг (ي) ли мисолига мисол

بِوَيْبُ масдарлари وَبَيْبُ ва وَبَيْبُ – қимор ўйнамоқ; жўшқин (азарт) ўйинлар ўйнамоқ маъноларидадир.

Масдардан қуйидаги 12 нарса иштиқоқ қилинади:

1) وَبَيْبُ – мазий феъли;	7) وَبَيْبُ – амри ҳозир;
2) وَبَيْبُ – музореъ феъли;	8) وَبَيْبُ – амри ғоиб;
3) وَبَيْبُ – исми фоъил;	9) وَبَيْبُ لَا – наҳий феъли;
4) وَبَيْبُ – исми мафъул;	10) وَبَيْبُ – исми замон ва исми макон;
5) وَبَيْبُ لَمْ – жаҳд феъли;	11) وَبَيْبُ – исми олат;
6) وَبَيْبُ لَا – нафий феъли;	12) وَبَيْبُ – исми тафзил.

يُسْرُ نинг мажхули يُوسِرُ бўлиб келади. يُسِرُ ни мажхул қилиш учун охиридан олдинги ҳарф фатҳали ва музориъат ҳарфи заммали қилинади:

يُسْرُ бўлади. (ي) ҳарфи сукунли бўлиб, олди заммали бўлгани учун (ي) ҳарфи (و) га алмаштирилади.

Қоида: (ي) ҳарфи сукунли бўлиб, олди заммали бўлса, ҳар доим (ي) ҳарфи (و) га алмаштирилади.

بِئَعْلُ فَعْلُ бобининг ажвафига мисол

باعّ масдарлари بئعّ ва مبيعّ – сотмоқ; сотиб олмоқ маъноларидадир.

Масдардан қуйидаги 12 нарса иштиқоқ қилинади:

1) باعّ – мазий феъли;	7) بعّ /амри ҳозир;
2) بيعّ – музореъ феъли;	8) لبيعّ – амри ғоиб;
3) بائعّ – исми фоъил;	9) لا تبيعّ – наҳий феъли;
4) مبيعّ – исми мафъул;	10) مبيعّ – исми замон ва исми макон;
5) لم تبيعّ – жаҳд феъли;	11) مباعّ – исми олат;
6) لا يبيعّ – нафий феъли;	12) أباعّ – исми тафзил.

باعّ аслида بئعّ эди. Бу ерда (ي) ҳаракатли бўлиб, олди фатҳали бўлгани учун (ي) –(ا) га алмаштирилди ва баّع бўлди.

Қоида: (و) ва (ي) ҳарфлари ҳаракатли бўлиб, олди фатҳали бўлса, (و) ҳам, (ي) ҳам (ا) га алмаштирилади. Масалан: قَالَ ва باعّ лар кабики, аслида قَوْلٌ ва بئعّ эдилар.

باعّ қуйидагича сарфланади:

باعّ، باعوا، باعث، باعنا، بعن، بعث، بعثنا، بعثم، بعثت، بعثنا، بعثن، بعثت، بعثنا، بعثت، بعثنا، بعثت.

Мазий феълининг сарфида 9 сийғада феълнинг ع ҳарфи ўрнидаги ҳарф туширилгандир: ғоибат, олгита мухотаб ва иккита мутакаллим. بعن аслида بيعن эди. (ع) и фатҳали бўлган ажваф (ي)ни (ع)и касрали бўлган ажваф (ي) га алмаштирилди ва بيعن бўлди. Бу ерда касра (ي)га оғир. (ي)нинг касраси ўздан олдинги ҳарфга ҳаракати ташлангандан сўнг берилди ва بيعن бўлди. Икки сукун бир ерда жамъ бўлди. (ي) билан (ع) орасида (ي) туширилди ва بعن бўлди. Қолган сийғаларда ҳам худди шундай йўл тутилди.

Қоида: Араб тили калималарида икки сукун бир ерда жамъ бўлса, сукунли ҳарфнинг бири туширилади.

Мазий феълени маълум ҳолдан мажхул ҳолга келтириш учун بعّни асл ҳолига қайтарилди: بيعّ. Феълнинг охиридан олдинги ҳарфи касрали (بيعّ) ва ундан олдинги ҳар бир ҳаракатли ҳарф заммали (بيعّ) қилинади. Бу ерда касра (ي) га оғир. (ي) нинг касраси ўздан олдинги ҳарфга ҳаракати ташлангандан сўнг берилди ва بيعّ бўлади.

Мазий феъленинг мажхули қуйидагича сарфланади:

بيعّ، بيعوا، بيعت، بيعنا، بيعن، بيعت، بيعنا، بيعم، بيعت، بيعنا، بيعت، بيعنا، بيعت.

Мозий феълнинг сўнги 9 сийғаси маълумида ҳам мажҳулида ҳам бир хилда келган. Мажҳулида بَعْن аслида بُعْن эди. Бу ерда касра (ي) га оғир. (ي) нинг касраси ўзидан олдинги ҳарфга ҳаракати ташлангандан сўнг берилади ва بُعْن бўлади. Икки сукун жамъ бўлди. (ي) билан (ع) орасида (ي) туширилиб بَعْن бўлди. Қолган мажҳул сийғаларида ҳам худди шундай йўл тутилди.

Музореъ феълнинг маълуми بُيِع бўлиб келади ва қуйидагича сарфланади:

بُيِع , بُيِعَان , بُيِعُونَ , تُبَيِع , تُبَيِعَان , تُبَيِعُونَ , تُبَيِعِينَ , تُبَيِعَان , تُبَيِعُونَ , أُبَيِع , تُبَيِع .

Музореъда икки сийғада феълнинг (ع) ҳарфи ўрнидаги ҳарф туширилган: ғоибат ва мухотабат. Булар аслида بُيِع ва تُبَيِع эдилар. (ي) ҳарфининг касраси ўзидан олдинги ҳарфга берилади: بُيِع ва تُبَيِع бўлади. Икки сукун жамъ бўлади. (ي) билан (ع) орасида (ي) туширилади. بُيِع ва تُبَيِع бўлади.

بُيِع нинг мажҳули بُيَاع келади. بُيِع ни мажҳул ҳолга келтириш учун بُيِع аслига қайтарилади: بُيِع . Охиридан олдинги ҳарф фатҳали (بُيِع) ва музориъат ҳарфи заммали қилингандан сўнг بُيِع бўлади. Бу ерда (ي) нинг фатҳаси ўзидан олдинги ҳарфга берилади بُيِع бўлади. (ي) аслида ҳаракатли эди. Олди ҳозир фатҳали бўлгани учун (ي) – (ا) га алмаштирилади ва بُيَاع бўлади.

بُيَاع қуйидагича сарфланади:

بُيَاع , بُيَاعَان , بُيَاعُونَ , تُبَيِعَان , تُبَيِعُونَ , تُبَيِعِينَ , تُبَيِعَان , تُبَيِعُونَ , أُبَيِع , تُبَيِع .

Музореънинг мажҳулида ҳам икки сийғада феълнинг ع ҳарфи ўрнидаги ҳарф туширилган.

Булар: 1. ғоибат ва 2. мухотабат.

بَاع – بُيِع да исми фоъил بَاع келади ва қуйидагича сарфланади:

بَاع , بَاعَان , بَاعُونَ , بَاعَةٌ , بَاعَتَان , بَاعَات = بَوَائِع .

Қоида: (و) ва (ي) ҳарфлари зоида алифдан кейин келса, (و) ҳам, (ي) ҳам ҳамзага алмаштирилади.

Масалан: بَاع ва فَاعِل ва بَاع ва فَاعِل кабики, аслида بَاع ва فَاعِل дир.

بَاع феълда بُيِع калимаси уч ерда бир хил келади:

1. масдар бўлиб; 2. исми мафъул бўлиб ва 3. исми макон ва исми замон бўлиб келади.

بُيِع исми мафъул бўлса, аслида بُيِع бўлади. Бу ерда замма (ي) га оғир, (ي) нинг заммаси ўзидан олдинги ҳарфга берилади ва بُيِع бўлади. Шу ҳолатда турганда талаффуз қилиш қийин. Икки сукун жамъ бўлди. Имом Абул – Ҳасан Ахфашнинг наздиларида (ي) билан (و) орасида (ي) туширилади ва بُيِع бўлади. Ажваф (و)нинг исми мафъули билан шубҳаланилди. Бу ноаникликдан қутулиш учун (و) нинг олдидаги ҳарфга касра берилади ва بُيِع бўлади. (و) сукунли бўлиб, олди касралади бўлгани учун (و) – (ي) га алмаштирилади ва بُيِع бўлади.

Имом Сибавайх наздиларида эса بُيِع да (و) туширилади ва بُيِع бўлади. (ي) ҳарфи саломат қолиши учун (ي) нинг олдида касра берилади ва بُيِع бўлади.

Имом Абул – Ҳасан Ахфашнинг далиллари – «Аломат туширилмайди ва ўзининг асл ҳолидан ўзгартирилмайди» деган қоидага асосан (و) исми мафъулнинг аломати бўлгани учун

туширилмайди. Имом Сибавайхнинг далиллари эса – (ي) ҳарфи калиманинг аслидандир, (و) эса зоида ҳарфдир. Зоидани тушириш керак.

Исми мафъул қуйидагича сарфланади:

مَبِيعٌ، مَبِيعَانٌ، مَبِيعُونَ، مَبِيعَةٌ، مَبِيعَتَانِ، مَبِيعَاتٌ = مَبَائِعُ.

Жаҳд феъли қуйидагича сарфланади:

لَمْ يَبِيعْ، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعُوا، لَمْ يَبِيعِي، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعْنَ، لَمْ أَبِيعْ، لَمْ نَبِيعْ.

Жаҳд феълининг сарфида етти сийғада сийғада феълнинг ع ҳарфи ўрнидаги ҳарф туширилган: ғоиб, ғоибга, ғоибат, мухотаб, мухотабат ва икки мутакаллим.

لَمْ يَبِيعْ аслида مَبِيعٌ эди. Бу ерда касра (ي)га оғир. (ي) нинг касраси ўзидан олдинги ҳарфга берилиб, لَمْ يَبِيعْ бўлди. Икки сукун бир ерда жамъ бўлди. (ي) билан (ع) орасида (ي) туширилиб, لَمْ يَبِيعْ бўлди.

Қолган сийғаларнинг сарфланишидаги эълол (ҳаракатларнинг бир ҳарфдан бошқа ҳарфга ўтказилиши ва ҳарфи иллатларни туширилиш)лари ҳам шундайдир.

بَاعٌ нафий феъли бўлиб, маълуми ва мажҳулида сарфланиши ва эълоли музореъ феъллининг сарфланиши ва эълоли кабидир.

باعٌ феълида амри ҳозир يَبِيعُ бўлиб келади. Амри ҳозир қуйидагича олинади:

يَبِيعُ – мухотаб сийғаси. Охирига қаралади. ع ҳарфи саҳиҳ ҳарф бўлганлиги учун сукунли қилиниб, يَبِيعُ бўлади. Музориъат ҳарфи бўлган (ت) ташланиб, унинг кейинидаги ҳарфга қаралади. (ب) ҳарфи ҳаракатли бўлганлиги учун амр шу ерда тугаб, يَبِيعُ бўлади. Икки сукун жамъ бўлди. (ي) билан (ع) орасида (ي) туширилиб, يَبِيعُ бўлади. Амри ҳозир феъли қуйидагича сарфланади:

يَبِيعُ، يَبِيعَا، يَبِيعِي، يَبِيعُوا، يَبِيعُونَ.

يَبِيعُ аслида يَبِيعُونَ эди. Бу ерда касра (ي) га оғир. (ي) нинг касраси ўзидан олдинги ҳарфга берилиб, يَبِيعُونَ бўлди. Икки сукун жамъ бўлди. (ي) билан (ع) орасида (ي) туширилиб, يَبِيعُونَ бўлади. Бу ерда ҳамзага ҳожат бўлмайди ва у туширилиб, يَبِيعُونَ бўлади.

Мустақбал феълларига нуни таъкиди хофийфа ёки нуни таъкиди сақийла туташган вақтда феълнинг (ع) ҳарфи ўрнидан туширилган иллатли ҳарф қайтиб келади.

Масалан: يَبِيعُونَ – يَبِيعُونَ ва يَبِيعُونَ – يَبِيعُونَ лар каби.

Амри ғоиб ва наҳий феълларининг маълум ва мажҳуллари жаҳд феъллининг маълум ва мажҳулларига қиёслаб сарфланади.

باعٌ да исми замон ва исми макон مَبِيعٌ келади ва қуйидагича сарфланади:

مَبِيعٌ، مَبِيعَانٌ، مَبَائِعُ.

مَبِيعٌ аслида مَبِيعٌ эди. Бу ерда касра (ي) га оғир. (ي) нинг касраси ўзидан олдинги ҳарфга берилиб, مَبِيعٌ бўлади. مَبَائِعُ нинг эълоли مَبَائِعُ нинг эълоли кабидир.

باعٌ да исми олат مَبَائِعُ келади ва қуйидагича сарфланади:

مَبَائِعُ، مَبَاعَانٌ، مَبَائِعُ.

مَبَاعٌ аслида مَبِيعٌ эди. Бу ерда (ي) нинг ҳаракати ўзидан олдинги ҳарфга берилиб, مَبِيعٌ бўлади. (ي) ўзининг олдидаги ҳарф ҳаракатининг жинси бўлган (ل) га алмаштирилади ва مَبَاعٌ бўлади.

(مَبِيعٌ да исми тафзил مَبِيعٌ келади ва қуйидагича сарфланади:

أَبِيعُ، أَبِيعَانِ، أَبِيعُونَ، يُوعَى، بُوعِيَانِ، بُوعِيَاتٌ.

Қоида: *Ажваф феълларида келган исми тафзилларнинг музаккар сийгаларидаги (و) ва (ي) ҳарфлари ўз ҳолида собит қолади.*

Масалан: مَبِيعٌ ва أَبِيعٌ кабилар. Аллоҳ таоло Қуръони каримда «Рум» сурасининг 27-оятида: ﴿وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ﴾ деган. *Пайгамбар алайҳиссалом ҳадиси шарифда: أَبِيعٌ مِنَ الْمُسْلِمِ* деб марҳамат қилганлар)

مَبِيعٌ аслида مَبِيعٌ эди. Бу ерда (ي) сукунли, олди заммали бўлгани учун (ي) – (و) га алмаштирилади ва مَبِيعٌ бўлади.

يَفْعَلُ فَعَلٌ – бобининг ноқисига мисол

مَبِيعٌ масдари مَبِيعٌ ва مَبِيعٌ бўлиб, отмоқ маъносидадир. Масдардан қуйидаги 12 нарса иштиқоқ қилинади:

1) مَبِيعٌ – мозий;	7) مَبِيعٌ – амри ҳозир;
2) مَبِيعٌ – музореъ;	8) مَبِيعٌ – амри ғоиб;
3) مَبِيعٌ – исми фоъил;	9) مَبِيعٌ – нахий;
4) مَبِيعٌ – исми мафъул;	10) مَبِيعٌ – исми замон ва исми макон;
5) مَبِيعٌ – жаҳд;	11) مَبِيعٌ – исми олат;
6) مَبِيعٌ – нафий;	12) مَبِيعٌ – исми тафзил.

مَبِيعٌ аслида مَبِيعٌ эди. (ي) ҳаракатли бўлиб, олди фатҳали бўлгани учун (ي) – (ل) га алмаштирилди ва مَبِيعٌ бўлди. Мозий феъли қуйидагича сарфланади:

مَبِيعٌ، مَبِيعَانِ، مَبِيعُونَ، مَبِيعٌ، مَبِيعَاتٌ، مَبِيعَاتٌ، مَبِيعَاتٌ، مَبِيعَاتٌ، مَبِيعَاتٌ.

Мозийнинг сарфида уч сийғада феълнинг (ل) ҳарфи ўрнидаги ҳарф туширилган:

1. ғоибийн; 2. ғоиба; 3. ғоибатайн.

مَبِيعٌ аслида مَبِيعٌ эди. Бу ерда (ي) ҳаракатли бўлиб, олди фатҳали бўлгани учун (ي) – (ل) га алмаштирилди ва مَبِيعٌ бўлди. Икки сукун жамъ бўлди. (ل) билан (و) орасида (ل) туширилди ва مَبِيعٌ бўлди.

مَبِيعٌ ва مَبِيعٌ аслида مَبِيعٌ ва مَبِيعٌ эди. Бу ерда (ي) ҳаракатли бўлиб, олди фатҳали бўлгани учун (ي) – (ل) га алмаштирилди ва مَبِيعٌ ҳамда مَبِيعٌ бўлди. Икки сукун жамъ бўлди. (ل) билан (ت) орасида (ل) туширилди ва مَبِيعٌ ҳамда مَبِيعٌ бўлди. مَبِيعٌ да (ت) аслида сукунли эди. Ҳозир иккилик аломати бўлган (ل) унга туташиб тургани учун фатҳа бўлиб турибди. Бу ерда феълнинг асли назарда тутилади.

مَبِيعٌ нинг мажҳули مَبِيعٌ келади ва қуйидагича сарфланади:

رُمِي، رُمِيَا، رُمُوَا، رُمِيَتْ، رُمِيْتَا، رُمِيْنَ، رُمِيْتِ، رُمِيْتَمَا، رُمِيْتُمْ، رُمِيْتِ، رُمِيْتَمَا، رُمِيْتُمْ، رُمِيْتُ، رُمِيْنَا.

Мозий феълнинг мажхулида бир сийғада феълнинг (ل) и туширилгандир: رُمُوَا аслида эди. Бу ерда замма (ـ) га оғир. (ـ) нинг заммаси ўзидан олдинги ҳарфнинг ҳаракати ташлангандан сўнг унга берилади ва رُمُوَا бўлади. Икки сукун жамъ бўлди. (ـ) билан (و) орасида (ـ) туширилади ва رُمُوَا бўлади.

رُمِي аслида رُمِيْ эди. Бу ерда замма (ي) га оғир. (ي) нинг заммаси ташланади ва رُمِيْ бўлади. Музореъ феълнинг маълуми қуйидагича сарфланади:

رُمِي، رُمِيَان، رُمِيُون، رُمِي، رُمِيَان، رُمِيْن، رُمِي، رُمِيَان، رُمِيْن، رُمِي، رُمِيَان، رُمِيْن، رُمِي، رُمِيَان، رُمِيْن.

Музореънинг маълумида уч сийғада феълнинг (ل) и туширилгандир:

1. ғоибийн; 2. мухотабийн; 3. мухотаба.

رُمُوْنَا ва رُمُوْنَا лар аслида رُمِيُون ва رُمِيُون эдилар. Бу ерда замма (ـ) га оғир. (ـ) нинг заммаси ўзидан олдинги ҳарфга ҳаракати ташлангандан сўнг унга берилди ва رُمِيُون ҳамда رُمِيُون бўлиб, икки сукун жамъ бўлди. (ـ) билан (و) орасида (ـ) ҳарфи туширилди ва رُمِيُون ҳамда رُمِيُون бўлди.

رُمِيْن аслида رُمِيْن эди. Бу ерда касра (ـ) га оғир. (ـ) нинг касраси ташланиб, رُمِيْن бўлади. Икки сукун жамъ бўлди. Икки (ـ) орасида аввалги (ـ) туширилиб, رُمِيْن бўлди. Мухотаба сийғаси билан мухотабат сийғаси бир хил келган. Лекин мухотабатда феълнинг (ل) и туширилмагандир.

Музореъ феълнинг мажхули رُمِي келади ва қуйидагича сарфланади:

رُمِي، رُمِيَان، رُمِيُون، رُمِي، رُمِيَان، رُمِيْن، رُمِي، رُمِيَان، رُمِيْن، رُمِي، رُمِيَان، رُمِيْن، رُمِي، رُمِيَان، رُمِيْن.

رُمِي аслида رُمِيْ эди. Бу ерда (ي) ҳаракатли бўлиб, олди фатҳали бўлгани учун (ي) – (ل) га алмаштирилди.

رُمِي да исми фоъил رَمٍ бўлиб келади ва қуйидагича сарфланади:

رَمٍ، رَمِيَان، رَمُون، رَمِيَّة، رَمِيْتَان، رَمِيَات = رَمِي.

رَمٍ аслида رَمِيْ эди. Бу ерда замма (ـ) га оғир. (ـ) нинг заммаси ташланади ва رَمِيُون бўлади. Икки сукун жамъ бўлди. (ـ) билан танвин орасида (ـ) туширилиб, رَمِيُون бўлди. رَمِيُون нинг эълоли رَمِيُون нинг эълоли кабидир.

رَمِي да исми мафъул مَرَمِيْ бўлиб келади ва қуйидагича сарфланади:

مَرَمِي، مَرَمِيَان، مَرَمِيُون، مَرَمِيَّة، مَرَمِيْتَان، مَرَمِيَات = مَرَمِي.

مَرَمِي аслида مَرَمِيْ эди. (و) билан (ي) бир калимада жамъ бўлиб, аввалгиси сукунли, кейингиси ҳаракатли бўлгани учун (ي) – (و) га алмаштирилди ва مَرَمِيْ бўлиб идғом шарти топилди. Аввалги (ـ) иккинчи (ي) га идғом қилиниб, مَرَمِيْ бўлди. (ي) саломат қолиши учун (ي) нинг олди касрали қилинди ва مَرَمِيْ бўлди. Қолган барча сийғаларда ҳам шу йўл тугилади.

Қоида: (و) билан (ى) бир калимада жамъ бўлиб, биринчиси сукунли бўлса, (و) – (ى) га алмаштирилади.

Бу қоидани ишлатишда 4та шарт бор:

1. Икки ҳарф бошқа ҳарфлардан ўзгартирилган бўлмаслиги керак.

Масалан, سُورٍ ва دِيَوَانٌ (китоб) калималари кабики, буларда (و) – (ا) дан, (ى) эса (و) дан ўзгартирилгандир. سُورٍ аслида سَائِرٌ эди. دِيَوَانٌ эса аслида دِيَوَانٌ эди.

2. Вазнида бўлмаслиги керак. Масалан, أَنِيَوْمٌ (ойнинг охириги куни) каби.

3. Алам (атоқли исм) бўлмаслиги керак.

Масалан, حَيَوَةٌ каби. حَيَوَةٌ – бир кишининг исмидир.

4. Калимадаги (ة) тасғир (ة) си, яъни кичрайтириш (ة) си бўлмаслиги керак.

Масалан, خَدِيوَلٌ (кичкина ариқча) каби.

Жаҳд феълининг маълуми مَ يَزِمٌ бўлиб келади ва қуйидагича сарфланади:

مَ يَزِمٌ، مَ يَزِمِيَا، مَ يَزِمِيَنَّ، مَ تَزِمٌ، مَ تَزِمِيَا، مَ تَزِمِيَنَّ، مَ تَزِمُوا، مَ تَزِمِيَا، مَ تَزِمِيَنَّ، مَ تَزِمُوا، مَ تَزِمِيَا، مَ تَزِمِيَنَّ، مَ تَزِمُوا، مَ تَزِمِيَا، مَ تَزِمِيَنَّ

Жаҳд феълининг мажҳули ҳам музориъат ҳарфига замма (و) ва (ة) ҳарфига фатҳа (و) беришлик билан مَ يَزِمٌ бўлади ва маълумига ўхшаб сарфланади. Нафий феълининг маълум ва мажҳули музореъ феълининг маълум ва мажҳули каби сарфланади.

Нафий феълидан амри ҳозир اَمْرٌ бўлиб, қуйидагича сарфланади:

اَمْرٌ، اَمْرِيَا، اَمْرِيَنَّ، اَمْرُوا، اَمْرِيَا، اَمْرِيَنَّ، اَمْرُوا، اَمْرِيَا، اَمْرِيَنَّ، اَمْرُوا، اَمْرِيَا، اَمْرِيَنَّ

مَ تَزِمٌ – мухотаб сийғасидир. Охири ҳарфи иллатлардан бири (ى) бўлгани учун туширилади ва مَ تَزِمٌ бўлади. Кейин музориъат ҳарфи бўлган (و) туширилади. Музориъат ҳарфининг кейинидаги ҳарф сукунли бўлгани учун феълнинг (ع) ҳарфи ўрнидаги ҳарф ҳаракатига қаралади. (ع) ҳарфи ўрнидаги ҳарф касрали бўлгани учун ясалаётган амр феълининг аввалига касрали ҳамза келтирилади ва اَمْرٌ бўлади.

Амри ҳозирга «нуни таъкиди хофийфа» уланганида қуйидагича сарфланади:

اَمْرِيَنَّ، اَمْرِيَنَّ، اَمْرِيَنَّ، اَمْرِيَنَّ، اَمْرِيَنَّ، اَمْرِيَنَّ، اَمْرِيَنَّ، اَمْرِيَنَّ

Амри ғоибга «нуни таъкиди сақийла» уланганда эса қуйидагича сарфланади:

اَمْرِيَنَّ، اَمْرِيَنَّ، اَمْرِيَنَّ، اَمْرِيَنَّ، اَمْرِيَنَّ، اَمْرِيَنَّ، اَمْرِيَنَّ، اَمْرِيَنَّ

Амри ғоиб ва наҳий феълларининг маълум ва мажҳуллари жаҳд феълининг маълум ва мажҳуллари каби сарфланади.

مَ يَزِمٌ да исми замон ва исми макон مَ يَزِمٌ бўлиб, қуйидагича сарфланади:

مَ يَزِمِيَا، مَ يَزِمِيَا، مَ يَزِمِيَا، مَ يَزِمِيَا، مَ يَزِمِيَا، مَ يَزِمِيَا

مَ يَزِمٌ аслида مَ يَزِمٌ эди. Бу ерда (ى) ҳаракатли бўлиб, олди фатҳали бўлгани учун (ى) – (ا) га алиштирилди: مَ يَزِمَانٌ – مَ يَزِمَانٌ. Икки сукун жамъ бўлди. (ا) билан танвин (و) орасида (ا) туширилиб, مَ يَزِمٌ бўлди.

رَمَى مَرْمِيَّهٌ да исми олат مَرْمِيٌّ бўлиб, қуйидагича сарфланади:

مَرْمِيٌّ، مَرْمِيَّانٍ، مَرْمِيٍّ

Бу сийғаларнинг эълоли исми замон ва исми макон сийғалари эълоли кабидир. Исми олат яна مَرْمِيَّانٍ вазнида ҳам келади:

مَرْمِيَّانٍ، مَرْمِيَّانٍ، مَرْمِيٍّ

مَرْمِيَّانٍ аслида مَرْمِيَّانٍ эди. (ي) ҳарфи зоида (ا) дан кейин тушганлиги учун (ي) – (ة) га алмаштирилди ва مَرْمِيَّانٍ бўлди.

رَمَى مَرْمِيَّانٍ да исми тафзил مَرْمِيَّانٍ бўлиб, қуйидагича сарфланади:

مَرْمِيَّانٍ، مَرْمِيَّانٍ، مَرْمِيَّانٍ، مَرْمِيَّانٍ

مَرْمِيَّانٍ ва مَرْمِيَّانٍ нинг эълоли مَرْمِيَّانٍ ва مَرْمِيَّانٍ нинг эълоли кабидир.

مَرْمِيَّانٍ бобининг лафифига мисол

رَمَى مَرْمِيَّانٍ масдари مَرْمِيَّانٍ ва مَرْمِيَّانٍ бўлиб, ривоят қилмоқ, айтиб бермоқ ва хабар бермоқ маъноларидадир.

Масдардан қуйидаги 12 нарса иштиқоқ қилинади:

1) مَرْمِيَّانٍ – мозий;	7) مَرْمِيَّانٍ – амри ҳозир;
2) مَرْمِيَّانٍ – музорей;	8) مَرْمِيَّانٍ – амри ғоиб;
3) مَرْمِيَّانٍ – исми фоъил;	9) مَرْمِيَّانٍ – наҳий;
4) مَرْمِيَّانٍ – исми мафъул	10) مَرْمِيَّانٍ – исми замон ва исми макон;
5) مَرْمِيَّانٍ – жаҳд;	11) مَرْمِيَّانٍ – исми олат;
6) مَرْمِيَّانٍ – нафий;	12) مَرْمِيَّانٍ – исми тафзил.

Бу муштаққаларнинг барчасини эълоли مَرْمِيَّانٍ феъли муштаққаларининг эълоли кабидир.

رَمَى аслида مَرْمِيَّانٍ эди. (ي) ҳаракатли, олди фатҳали бўлгани учун (ي) – (ا) га алмаштирилди. مَرْمِيَّانٍ да (و) ҳаракатли, олди фатҳали бўлиб, (و) – (ا) га алиштирилмаганини сабаби бир калимада икки эълол бўлмайди.

(Исми тафзилда муаннас сийға مَرْمِيَّانٍ бўлиб келиши ҳам мумкин. مَرْمِيَّانٍ аслида مَرْمِيَّانٍ эди. (و) билан (ة) бир калимада жамъ бўлиб, аввалгиси сукунли, иккинчиси ҳаракатли бўлгани учун (و) – (ة) га алмаштирилди ва مَرْمِيَّانٍ бўлди. Идғом шартини вужудга келиб, (ة) – (ة) га идғом қилинди ва مَرْمِيَّانٍ бўлди. (ي) ҳарфи ўзидан олдинги ҳарфни касрала бўлишини хоҳлайди. Шунинг учун замма (ة) нинг ўрнига касра (ة) берилди ва مَرْمِيَّانٍ бўлди).

مَرْمِيَّانٍ бобининг мултавийсига мисол

وَخَى масдари бўлиб, хабар қилмоқ, ваҳий юбормоқ, сирни очмоқ маъноларидадир. Масдардан қуйидаги 12 нарса иштиқоқ қилинади:

1) وَخَى – мозий;	7) ح – амри ҳозир;
2) وَخَى – музореъ;	8) لِيح – амри ғоиб;
3) وَاح – исми фозил;	9) لَا نَح – наҳий;
4) مَوْحِي – исми мафъул;	10) مَوْحِي – исми замон ва исми макон;
5) مَوْحِي – жаҳд;	11) مِيحَاء – исми олат;
6) لَا وَحَى – нафий;	12) أَوْحَى – исми тафзил.

وَخَى нинг эълоли وَحَى нинг эълоли кабидир.

وَخَى аслида يَوْحِي эди. (و) ҳарфи (ي) билан касра (ي) орасига тушгани учун туширилди ва وَحَى бўлди. Бу ерда (ي) ҳарфига замма (ي) оғир. (ي) нинг замма (ي) си туширилиб, وَحَى бўлди. Музореъ феъли қуйидагича сарфланади:

وَخَى، وَحَى، وَحَى، وَحَى، وَحَى، وَحَى، وَحَى، وَحَى، وَحَى، وَحَى، وَحَى، وَحَى.

Музореъ феълининг 14 сийғасида феълнинг (ف) си туширилган, уч сийғада феълнинг (ل) и туширилган:

1. ғоибийн; 2. мухотабийн; 3. мухотаба.

Бу уч сийғанинг эълоли وَحَى нинг худди шу уч сийғасининг эълоли кабидир.

وَخَى да амри ҳозир ح бўлиб келади ва қуйидагича сарфланади:

ح، حِيَا، حُوا، حِي، حِيَا، حِيَا.

Амр феълини яшаш учун музореъ феълнинг мухотаб сийғаси охирига қаралади. Охири ҳарфи иллатлардан бири – (ي) бўлгани учун туширилди ва وَحَى бўлди. Музориъат ҳарфи бўлган (ي) ташланади. Унинг кейинидаги ҳарф ҳаракатли бўлгани учун амр (ясалиши) ح бўлиб тугади.

وَخَى аслида وَحَى эди. Бунинг эълоли وَحَى нинг эълоли кабидир.

Амр феълига «нуни таъкиди сақийла» уланганда қуйидагича сарфланади:

وَخَى، وَحَى، وَحَى، وَحَى، وَحَى، وَحَى.

ИККИНЧИ БОБ

Сулосий мужарраднинг иккинчи боби мозийда (ع) ни фатҳа (ع) ли, музореъда (ع) ни замма (ع) ли бўлиб، فَعَلٌ يَفْعَلُ бобидир. Бу бобнинг масдарлари 15 вазнда келгандир (16– си – فَعَالَةٌ – дир):

Вазни	Мисоли	Маъноси
فَعَلٌ	نَصْرٌ	ёрдам бермоқ

فَعَلٌ	فَسَّقٌ	гуноҳкор бўлмоқ
فُعَلٌ	شُكِّرٌ	шукр қилмоқ
فَعَلٌ	طَلَبٌ	талаб қилмоқ
فَعَلٌ	خَبِقٌ	бўғмоқ
فَعَالٌ	نَبَاتٌ	ўсмоқ
فِعَالٌ	كِتَابٌ	ёзмоқ
فُعَالٌ	صُرِّحٌ	қичқирмоқ
فُعَلَى	دُكِرَى	эслатмоқ
فُعَلَى	بُشِرَى	хурсанд бўлмоқ
فُعُولٌ	خُرُوجٌ	чиқмоқ
فِعَالَةٌ	نَشَدَةٌ	изламоқ
فِعَالَةٌ	دُعْوَةٌ	чақирмоқ
فِعَالَةٌ	حِرَاسَةٌ	сақламоқ
فِعْلَانٌ	كِنْمَانٌ	беркитмоқ
فِعَالَةٌ	كِفَالَةٌ	кафолатламоқ

БОБИНИНГ САҲИҲИГА МИСОЛ

نَصَرَ масдари نَصْرٌ ва نَصْرَةٌ бўлиб, ёрдам бермоқ, ғалаба ато этмоқ ва ризқ бермоқ маъноларидадир.

Масдардан қуйидаги 12 нарса иштиқоқ қилинади:

1) نَصَرَ – мозий;	7) أَنْصَرَ – амри ҳозир;
2) يَنْصُرُ – музорей;	8) لِيَنْصُرَ – амри ғоиб;
3) نَاصِرٌ – исми фойил;	9) لَا تَنْصُرُ – нахий;
4) مَنْصُورٌ – исми мафъул	10) مَنْصَرٌ – исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يَنْصُرْ – жаҳд;	11) مِنْصَارٌ – исми олат;
6) لَا يَنْصُرُ – нафий;	12) أَنْصَرَ – исми тафзил.

نَصَرَ да амри ҳозир أَنْصَرَ бўлиб келади. Амри ҳозир تَنْصُرُ – мухотаб сийғасидан қуйидагича олинади. Феълнинг охирига қаралади. (ن) ҳарфи саҳиҳ ҳарф бўлгани учун сукунли қилиниб, تَنْصُرُ бўлади. ت ҳарф музориатни ташлаймиз. Унинг сўнгидаги ҳарф сукунли бўлиб қолди. ع ўрнидаги ҳарфга қараймиз. У эса заммали. Олдига заммали ҳамза келтирамиз. أَنْصَرَ бўлди. Сарфи қуйидагичадир:

أَنْصَرَ، أَنْصُرَا، أَنْصُرُوا، أَنْصِرِي، أَنْصِرَا، أَنْصِرْنَ

Музоъафига мисол

رَدٌّ масдари رَدٌّ – қайтармоқ.

1) رَدٌّ – мозий;	7) رَدٌّ – амри ҳозир;
2) يَرُدُّ – музорей;	8) لِيَرُدَّ – амри ғоиб;

3) رَاً – исми фоъил;	9) لَا تَرَدُّ – наҳий;
4) مَرْدُودٌ – исми мафъул	10) مَرَدٌّ – исми замон ва исми макон;
5) مَمْ يَرُدُّ – жаҳд;	11) مَرْدَادٌ – исми олат;
6) لَا يَرُدُّ – нафий;	12) أَرَدُّ – исми тафзил.

Бу бобнинг идғом қилинган музоъафи жазм вақтида тўрт ҳолатда бўлиши мумкин: замма, фатҳа, касра, идғомни очмоқ.

مَمْ يَرُدُّ، مَمْ يَرُدُّ، مَمْ يَرُدُّ، مَمْ يَرُدُّ. Мажхулнинг охирида заммадан бошқалари дуруст. Замманинг дурустлиги ع ўрнидаги ҳарфдаги заммага эргашиб келиши эди. Мажхулда эса ع ўрнидаги ҳарфда замма йўқ.

رَدٌّ аслида رَدَّ эди. Эълоли رَدٌّ нинг эълоли каби.

رُدُّ аслида رَدُّ эди. Эълоли رُدُّ нинг эълоли каби.

Амр ҳозир:

رَدَّ، رُدَّ، رُدُّوا، رُدِّي، رَدَّ، أَرَدُّدَنَّ

(Амр ҳозирнинг) мухотаб, мухотабайн, мухотабийн сийғалари мозий мажхулининг ғоиб, ғоибайн, ғоибийн сийғалари билан бир хилдир.

Мисоли (و)нинг мисоли

وَدَّ – яхши кўрмоқ. وَدَّ مَوْدَّةً – масдари нинг масдари – وَدَّ

1) وَدَّ – мозий;	7) وَدَّ – амри ҳозир;
2) يُوَدُّ – музореъ;	8) لِيُوَدِّ – амри ғоиб;
3) وَادٌّ – исми фоъил;	9) لَا تُوَدِّ – наҳий;
4) مَوْدُودٌ – исми мафъул	10) مَوَدٌّ – исми замон ва исми макон;
5) مَمْ يُوَدُّ – жаҳд;	11) مِيَدَادٌ – исми олат;
6) لَا يُوَدُّ – нафий;	12) أَوَدُّ – исми тафзил.

Ажвафнинг мисоли

دَامَ – доим бўлмоқ. دَامَ، دَوَامًا، دَوَامًا – масдари нинг масдари – دَامَ

1) دَامَ – мозий;	7) دَامَ – амри ҳозир;
2) يَدُومُ – музореъ;	8) لِيَدُومَ – амри ғоиб;
3) دَائِمٌ – исми фоъил;	9) لَا تَدُومُ – наҳий;
4) مَدُومٌ – исми мафъул	10) مَدَامٌ – исми замон ва исми макон;
5) مَمْ يَدُومُ – жаҳд;	11) مِيَدَامٌ – исми олат;
6) لَا يَدُومُ – нафий;	12) أَدَامَ – исми тафзил.

دَامَ аслида دَامَ. و. ҳаракатли, олди фатҳали, и ни алифга ўзгартирдик – دَامَ бўлди. Сарфи:

دَامَ، دَامَا، دَامُوا، دَامَتْ، دَامَتَا، دَامْنَ، دَامَتْ، دُمْتُعَا، دُمْتُعْمَ، دُمْتُعِ، دُمْتُعَا، دُمْتُعِ، دُمْتُعَا، دُمْتُعِ، دُمْتُعَا، دُمْتُعِ، دُمْتُعَا، دُمْتُعِ.

Тўққиз сийғада ع ўрнидаги ҳарф туширилган: ғоибат, олти мухотаб, икки мутакаллим. دُوْمَن аслида دُوْمَن бўлган. ع фатҳали бўлган ажвафи (و)ни ع заммали бўлган ажвафи (و)га алмаштирдик – دُوْمَن бўлди. Замма (و)га оғир, (و)нинг заммасини олдинги ҳарфга бердик, унинг ҳаракатини ташлагандан сўнг – دُوْمَن бўлди. Икки сукун (و) билан мим орасида жамъ бўлди (яъни кетма– кет келди). (و)ни туширдик – دُوْمَن бўлди.

(*Ёки бўлмаса, (و) ҳаракатли, олди фатҳа, (و)ни алифга алмаштирамиз. Кейин икки сукун жам, сукунли алифни ташлаймиз – دُوْمَن бўлди. Сўнгга аслида (و) ҳарфи бўлганини билдириши учун биринчи ҳарфга замма қўямиз – دُوْمَن – бўлади.*)

Қолган сийғаларда эълол ҳам шундайдир.

دام нинг мажхули دَم дир. دام нинг аслига қайтарсак – دَوَم бўлади.

Охиридан олдини касрала қилдик – دَوِم . Унинг олдидаги ҳар бир ҳаракатли ҳарфни заммали қилдик – دَوِم . Касра (و)га оғир, (و)нинг касрасини олдинга бердик, унинг ҳаракатини ташлагандан сўнг – دَوِم бўлди. (و) сукунли, олди касрала, (و)ни (و)га алмаштирдик – دَوِم бўлди.

Сарфи:

دَم , دِمَا , دِمَوَا , دِمَت , دِمَتَا , دِمَتَم , دِمَتِ , دِمَتَمَا , دِمَتَمَن , دِمَتَمَن .

Сўнгги тўққиз сийғада ع ўрнидаги ҳарф туширилган ва маълумнинг ушбу сийғалари билан бир хилдир. Аслида دُوْمَت , دُوْمَتَم , دُوْمَتَم касра (و)га оғир, (و)нинг касрасини ташладик – دُوْمَت , دُوْمَت бўлди. (و) билан мим орасида икки сукун жам бўлгани учун (و)ни туширдик – دُوْمَت бўлди.

Музореъ сарфи:

دُوْم , دُوْمَان , دُوْمَوْن , دُوْمَو , دُوْمَان , دُوْمَوْن , دُوْمَوْن , دُوْمَوْن , دُوْمَوْن , دُوْمَوْن .

Икки сийғада яъни ғоибат ва мухотабатда ع ўрнидаги ҳарф туширилган.

دُوْم аслида دُوْم дир. Замма (و)га оғир, (و)нинг заммасини олдинги ҳарфга бердик – دُوْم бўлди.

دُوْم аслида دُوْم – دُوْم дир. Замма (و)га оғир, (و)нинг заммасини олдинги ҳарфга бердик – دُوْم – دُوْم . (و) билан мим орасида икки сукун жам бўлгани учун (و)ни туширдик – دُوْم бўлди.

Мажхули دَم дир.

دَم ни аслига қайтардик – دَوْم бўлди. Охиридан олдини фатҳали қилдик – دَوْم бўлди. Музориат ҳарфини заммали қилдик – دَوْم бўлди. (و)нинг ҳаракатини олдига бердик – دَوْم бўлди. (و)ни унинг олдиндаги (фатҳа ҳаракатининг) туридан бўлмиш алифга алмаштирдик – دَم бўлди.

Сарфи:

دَم , دِمَان , دِمَوْن , دِمَان , دِمَوْن , دِمَان , دِمَوْن , دِمَان , دِمَوْن , دِمَان .

Ғоибат ва мухотабат сийғаларида ع ўрнидаги ҳарф туширилган: аслида دُوْمَن эди. (و)ни алифга алмаштирдик. Икки сукун жам бўлиб, алифни туширдик.

دام фойил, аслида دَوْم эди. (و) зоида алифдан сўнг тушди, (و)ни ҳамзага алмаштирдик – دَائِم бўлди.

مُدَوِّمٌ исми мафъул, аслида مَدُوِّمٌ эди. Замма (و)га оғир, (و)нинг заммасини олдинги ҳарфга бердик – مَدُوِّمٌ бўлди. Икки (و) орасида икки сукун жам бўлди, бир (و)ни туширдик – مَدُوِّمٌ бўлди. Имом Аҳфаш наздида биринчи (و) туширилади, имом Сибавайҳ наздида эса иккинчи (و) туширилади.

Жаҳд сарфи:

مَدُوِّمٌ، لَمْ يَدُوِّمُوا، لَمْ تَدُوِّمُوا، لَمْ تَدُوِّمِي، لَمْ تَدُوِّمُوا، لَمْ تَدُوِّمْنَ، لَمْ تَدُوِّمِي، لَمْ تَدُوِّمِي، لَمْ تَدُوِّمِي، لَمْ تَدُوِّمِي، لَمْ تَدُوِّمِي، لَمْ تَدُوِّمِي، لَمْ تَدُوِّمِي، لَمْ تَدُوِّمِي، لَمْ تَدُوِّمِي، لَمْ تَدُوِّمِي، لَمْ تَدُوِّمِي.

Етти сийғада ع ўрнидаги ҳарф туширилган: ғоиб, ғоиб, ғоибат, мухотаб, мухотабат, икки мутакаллим.

مَدُوِّمٌ (م) дан олдин يَدُوِّمٌ бўлган, (م) киргач, охирги мимни сукунли қилдик – مَدُوِّمٌ бўлди. Икки сукун жам бўлгани учун, (و)ни туширдик.

Нафий сарфда ва эълолда ҳам музореъ кабидир.

Амр ҳозир مَدُوِّمٌ дир. Уни مَدُوِّمٌ мухотаб сийғасидан оламиз. Охирига қараймиз. Мим саҳих экан, уни сукунли қилдик – مَدُوِّمٌ бўлди. Икки сукун жам бўлгани учун (و)ни туширдик – مَدُوِّمٌ бўлди. «То» музореъат ҳарфини туширдик. Ундан кейинги ҳарф ҳаракатли бўлгани учун амр (ясаш) тамом бўлди ва مَدُوِّمٌ бўлди.

Сарфи:

مَدُوِّمٌ، دُوِّمُوا، دُوِّمِي، دُوِّمُوا، دُوِّمِي.

مَدُوِّمٌ аслида مَدُوِّمٌ эди. Замма (و)га оғир бўлгани учун (و)нинг заммасини олдига бердик – مَدُوِّمٌ бўлди. Икки сукун жам бўлгани учун (و)ни туширдик – مَدُوِّمٌ бўлди. Ҳамзадан ҳожатсиз бўлганимиз учун уни туширдик – مَدُوِّمٌ ҳосил бўлди.

«Нуни таъкид ҳафийфа» دُوِّمُنْ، دُوِّمُنْ، دُوِّمُنْ бўлади.

«Нуни таъкид сақила» دُوِّمَانٍ، دُوِّمَانٍ، دُوِّمَانٍ، دُوِّمَانٍ бўлади.

Амр ғоиб ва нахийнинг сарфи маълум ва мажҳулда жаҳднинг сарфи кабидир.

Исм замон ва исм макон: مَدَامَانَ مَدَامَانَ дир.

مَدَامَانَ аслида مَدُوِّمٌ бўлган. (و)нинг ҳаракатини олдига бердик. (و)ни унинг олдиндаги ҳарфнинг ҳаракати туридан қилдик – مَدَامَانَ бўлди.

مَدَامَانَ аслида مَدَاوِمٌ бўлиб, مَدَامَانَ нинг эълоли кабидир.

Исми олат: مَدَامَانَ مَدَامَانَ، эълоли исми замон исми макон эълоли кабидир.

Исми тафзил:

مَدَامَانَ، مَدَامَانَ، مَدَامَانَ، مَدَامَانَ، مَدَامَانَ، مَدَامَانَ، مَدَامَانَ، مَدَامَانَ، مَدَامَانَ، مَدَامَانَ.

Эълоли исми замон исми макон эълоли каби.

مَدَامَانَ – مَدَامَانَ ноқисига мисол

مَدَامَانَ – масдари مَدَامَانَ бўлиб – ошга чақирмоқ, مَدَامَانَ – насабга чақирмоқ, مَدَامَانَ – ишга чақирмоқ маъноларидадир.

1) مَدَامَانَ – мозий;

7) مَدَامَانَ – амри ҳозир;

2) يَدْعُو – музореъ;	8) لِيَدْعُ – амри ғоиб;
3) دَاعٍ – исми фoъил;	9) لَا تَدْعُ – нахий;
4) مَدْعُوًّا – исми мафъул	10) مَدْعٍ – исми замон ва исми макон;
5) مِمَّ يَدْعُ – жaхд;	11) مَدْعٍ – исми олат;
6) لَا يَدْعُو – нафий;	12) أَدْعَى – исми тафзил.

دَعَا аслида دَعَوٌ эди. (و) ҳаракатли, олди фатҳали бўлгани учун уни алифга ўзгартирдик бўлди.

Қоида: (و)дан ўзгартрилган алиф алиф сурагида ёзилади ammo دَعَى даги каби эмас. Мозий сарфи:

دَعَا، دَعَا، دَعْوًا، دَعَّتْ، دَعَتَا، دَعْوَنَ، دَعَوْتُ، دَعَوْتُمْ، دَعَوْتِ، دَعَوْتُمْ، دَعَوْتُمْ، دَعَوْتُمْ، دَعَوْتُمْ، دَعَوْتُمْ، دَعَوْتُمْ.

Уч сийғада яъни ғoибийн, ғoибa, ғoибатаиңда «лом» ўрнидаги ҳарф туширилган.

دَعَوًا аслида دَعُوًّا эди.

دَعَوْتٌ аслида دَعَوْتًا бўлган. (و) ҳаракатли, олди фатҳали бўлгани (و)ни алифга алмаштирдик – دَعَوَاتٌ دَعَاوًا бўлди. Икки сукун жам бўлгани учун (و)ни туширдик – دَعَوَاتٌ دَعَوًا бўлди.

دَعَا нинг мажҳули دُعِيَ дир. دَعَا ни аслага қайтарсак – دَعَوٌ бўлади. Охиридан олдини касрали қилдик – دَعَوٌ бўлди. Унинг олдидаги ҳар бир ҳаракатли ҳарфни заммали қилдик – دَعَوٌ бўлди. (و)нинг олди заммасиз бўлиб, ўзи касрадан сўнг ташқаридан кирган (و)ни (و)га алмаштирдик – دُعِيَ бўлди.

Қоида: (و) касрадан сўнг четдан (сиртдан) келса, (و) ҳар вақтда (و)га алмаштирилади.

Мажҳулнинг сарфи:

دُعِيَ، دُعِيًّا، دُعَا، دُعِيَّتْ، دُعِيَّتَا، دُعِيْنِ، دُعِيْتِ، دُعِيْتُمْ، دُعِيْتُمْ، دُعِيْتِ، دُعِيْتُمْ، دُعِيْتُمْ، دُعِيْتُمْ، دُعِيْتُمْ.

Бир сийғада – ғoибийнда – «лом» ўрнидаги ҳарф туширилган.

دُعَا аслида دُعُوًّا эди. (و) касрадан сўнг четдан келди, уни (و) қилдик – دُعِيًّا бўлди. Эълоли دُعِيًّا эълоли каби ўқилади.

Музореънинг сарфи:

يَدْعُو، يَدْعُوَانِ، يَدْعُوْنَ، تَدْعُو، تَدْعُوَانِ، تَدْعُوْنَ، تَدْعِيْنِ، تَدْعِيْتِ، تَدْعُوْنِ، تَدْعُوْنِ، تَدْعُوْنِ، تَدْعُوْنِ، تَدْعُوْنِ، تَدْعُوْنِ.

Уч сийғада яъни ғoибийн, ғoибат, мухотабада دُ ўрнидаги ҳарф туширилган.

تَدْعُوْنَ аслида تَدْعُووْنَ бўлади. Замма (و)га оғир бўлгани учун унинг заммасини ташладик. تَدْعُووْنَ бўлди. Икки сукун икки (و) орасида жам бўлгани учун биринчи (و)ни ташладик – تَدْعُوْنَ бўлди.

تَدْعِيْنِ аслида تَدْعُوِيْنِ бўлди. (و)га касра оғир бўлгани учун касрани олдиндаги ҳарфга берганимизда унинг ҳаракатини ташлагандан сўнг – تَدْعُوِيْنِ бўлди. (و) сукунли, олди касрали бўлгани учун (و)ни (و)га алмаштирдик – تَدْعِيْنِ бўлди. Икки (و) орасида икки сукун жам бўлгани учун биринчи (و)ни ташладик – تَدْعِيْنِ бўлди.

يَدْعُو نинг мажҳули – يُدْعَى дир. يَدْعُو ни аслига қайтарсак – يَدْعُو бўлади. Охиридан олдини фатҳали қилдик – يَدْعُو бўлди. Музореъат ҳарфини заммали қилдик – يَدْعُو бўлди. (و) тўртинчи ҳарф, олди заммасиз бўлгани учун (و)ни (و)га алмаштирдик – يَدْعُو бўлди. (و) ҳаракатли, олди фатҳали бўлгани учун (و)ни алифга алмаштирдик.

Сарфи:

يُدْعَى، يُدْعِيَانِ، يُدْعُونَ، تُدْعَى، تُدْعِيَانِ، تُدْعُونَ، تُدْعِيَانِ، تُدْعِيَانِ، تُدْعِيَانِ، تُدْعِيَانِ، تُدْعِيَانِ، تُدْعِيَانِ، تُدْعِيَانِ.

Қоида: (و) тўртинчи ҳарф бўлиб, олдиндаги ҳарф заммали бўлмаса, ҳар вақт (و) (و)га даги каби алмаштирилади.

Мажҳулнинг уч сийғасида яъни ғоибийн, мухотабийн, мухотабада ل ўрнидаги ҳарф туширилган. Мухотаба билан мухотабат бир хилдир.

Исми фоъил دَاعٍ аслида دَاعٍ эди. (و) касрадан сўнг четдан киргани учун (و)ни (و)га алмаштирамиз – دَاعٍ → دَاعِيُنْ бўлди. Замма (و)га оғир бўлгани учун (و)нинг заммасини ташладик – دَاعِيُنْ бўлди. (و) билан нун орасида икки сукун жам бўлди, шунинг учун (و)ни туширдик – دَاعٍ → دَاعٍ бўлди.

Сарфи:

دَاعٍ، دَاعِيَانِ، دَاعُونَ، دَاعِيَّةٌ، دَاعِيَّتَانِ، دَاعِيَّاتٌ.

Исми мафъул مَدْعُوءٌ аслида مَدْعُوءٌ бўлган. Биринчи (و)ни иккинчи (و)га идғом қилганимизда مَدْعُوءٌ бўлди.

Сарфи:

مَدْعُوءٌ، مَدْعُوءَانِ، مَدْعُوءُونَ، مَدْعُوءَةٌ، مَدْعُوءَتَانِ، مَدْعُوءَاتٌ.

Жаҳд сарфи:

لَمْ يَدْعُ، لَمْ يَدْعُوا، لَمْ يَدْعُوْا، لَمْ يَدْعُوْا، لَمْ يَدْعُوْا، لَمْ يَدْعُوْا، لَمْ يَدْعُوْا، لَمْ يَدْعُوْا، لَمْ يَدْعُوْا، لَمْ يَدْعُوْا، لَمْ يَدْعُوْا، لَمْ يَدْعُوْا.

يَدْعُ аслида (музореъ феъли) يَدْعُو эди. Замма (و)га оғир бўлгани учун заммасини туширдик – يَدْعُ бўлди. Сўнг ل киргач охиридаги иллатли ҳарфни туширдик – يَدْعُ бўлди.

Мажҳулнинг сарфи:

لَمْ يَدْعُ، لَمْ يَدْعِيَا، لَمْ يَدْعُوا، لَمْ يَدْعُوْا، لَمْ يَدْعُوْا، لَمْ يَدْعُوْا، لَمْ يَدْعُوْا، لَمْ يَدْعُوْا، لَمْ يَدْعُوْا، لَمْ يَدْعُوْا، لَمْ يَدْعُوْا، لَمْ يَدْعُوْا.

Нафий барча ишда музореъ кабидир.

Амр хозир اُدْعُ дир. Уни мухотаб сийғасидан оламиз. Иллат ((و)) ҳарфини туширамиз – اُدْعُ бўлади. «То» музореъат ҳарфини туширганимизда унинг сўнгидаги ҳарф сукунли бўлиб қолди. ع ўрнидаги ҳарфга қараймиз, у заммали экан бошига заммали ҳамза келтирамиз – اُدْعُ бўлади.

Сарфи:

اُدْعُ، اُدْعُوا، اُدْعِيَا، اُدْعُوْا، اُدْعُوْا.

Амр ғоиб ҳамда наҳий маълум ва мажҳули жаҳд каби сарфланади.

Исми замон، исми макон مَدْعَايَ مَدْعِيَانِ مَدْعً дир.

مَدَعٌ аслида مَدَعُوٌ эди. (و) ҳаракатли олди фатҳали бўлгани учун (و)ни алифга алмаштирдик – مَدَعَانُ бўлди. Алиф билан танвин орасида икки суқун жам бўлгани учун алифни туширдик – مَدَعٌ бўлди.

Исми олат: مَدَاعِي مَدْعِيَانِ مَدَعٌ дир. Эълоли исми замон ва исми макон эълоли кабидир.

Исми тафзил:

أَدَعَى، أَدْعِيَانِ، أَدْعِيْنَ، دُعِي، دُعِيَانِ، دُعِيَاتٌ.

Бу иккинчи бобда ажваф (⇔), ноқис (⇔), лафиф, мултавий келмаган.

УЧИНЧИ БОБ

Сулосий мужаррадининг учинчи бобининг мозийсида ҳам, музореъсида ҳам ʻайн ўрнидаги ҳарф фатҳали бўлади. فَعَلٌ، يَفْعَلُ каби.

Бу бобнинг масдари ўн вазнда келади:

Вазни	Мисоли	Маъноси
فَعَلٌ	مَنَعٌ	беришдан тиймоқ
فُعُولٌ	سُنُوحٌ	зоҳир бўлмоқ
فُعَالَةٌ	مُهَارَةٌ	бир ишда уста бўлмоқ
فُعَالَةٌ	دَعَابَةٌ	юмшоқ сўзламоқ
فِعَالَةٌ	رِعَابَةٌ	сақламоқ
فُعَلٌ	سُخْرٌ	сеҳр қилмоқ
فَعَالٌ	دَهَابٌ	кетмоқ
فُعَالٌ	سُؤَالٌ	сўрамоқ
فُعَالَانٌ	طُعْيَانٌ	ҳаддан ошмоқ
فُعَالَةٌ	رُؤْيَةٌ	кўрмоқ

Бу бобда музореънининг ع ўрнидаги ҳарфда фатҳа касрадан ўзгартирилган. Бу бобда келган феъллар ҳар вақт ع ёки ل ўрнидаги ҳарф ўрнида ҳуруфи халқдан (халқумдан чиқадиган) бир ҳарф бўлганидан, музореъда касрадан ҳарф халққа чиқиш оғир. Шунинг учун музореъда касра фатҳага алмаштирилган.

Халқ ҳарфлари олтидир: ع غ خ ح ه ء

يَفْعَلُ فَعَلٌ саҳиҳига мисол

مَنَعٌ масдари مَنَعٌ – беришдан тиймоқ.

1) مَنَعٌ – мозий;	7) اِمْنَعٌ – амри ҳозир;
--------------------	---------------------------

2) مَبْنَعٌ – музореъ;	8) لِيَمْنَعُ – амри ғоиб;
3) مَانِعٌ – исми фoъил;	9) لَا تَمْنَعُ – наҳий;
4) مَمْنُوعٌ – исми мафъул	10) تَمْنَعُ – исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يَمْنَعْ – жаҳд;	11) يَمْنَعُ – исми олат;
6) لَا يَمْنَعُ – нафий;	12) أَمْنَعُ – исми тафзил.

Мисолига мисол

يَضَعُ масдари وَضَعُ қўймоқ.

1) وَضَعٌ – мозий;	7) ضَعٌ – амри ҳозир;
2) يَضَعُ – музореъ;	8) لِيَضَعَ – амри ғоиб;
3) وَاضِعٌ – исми фoъил;	9) لَا تَضَعُ – наҳий;
4) مَوْضُوعٌ – исми мафъул	10) مَوْضِعٌ – исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يَضَعْ – жаҳд;	11) مِيضَاعٌ – исми олат;
6) لَا يَضَعُ – нафий;	12) أَوْضَعُ – исми тафзил.

يَضَعُ аслида يَوْضَعُ эди. (و) музореъат ҳарфи билан тақдирий касра орасида келгани учун (و)ни туширдик – يَضَعُ бўлди.

يَضَعُ аслида مَوْضَاعٌ бўлиб, эълоли مِيضَاعٌ эълоли каби.

Ноқисига мисол

يَرْعَى масдари رِعَايَةٌ ҳурмат сақламоқ.

1) رَعَى – мозий;	7) ارْعَ – амри ҳозир;
2) يَرْعَى – музореъ;	8) لِيَرْعَى – амри ғоиб;
3) رَاعٍ – исми фoъил;	9) لَا تَرْعَى – наҳий;
4) مَرْعَى – исми мафъул	10) مَرْعَى – исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يَرْعَ – жаҳд;	11) – مَرْعَى исми олат;
6) لَا يَرْعَى – нафий;	12) ارْعَى – исми тафзил.

يَرْعَى аслида رَعَى – يَرْعَى эди. (ر) ҳаракатли олди фатҳали бўлгани учун (ر)ни алифга алиштирдик сўнгра رَعَى – يَرْعَى бўлди.

يَرْعَى нинг сарфи رَعَى нинг сарфи каби.

Музореънинг сарфи:

يَرْعَى، يَرْعِيَانِ، يَرْعُونَ، تَرْعَى، تَرْعِيَانِ، تَرْعُونَ، تَرْعِيَانِ، تَرْعِيَانِ، تَرْعِيَانِ، تَرْعِيَانِ، تَرْعِيَانِ، تَرْعِيَانِ، تَرْعِيَانِ.

Ғоибийн, мухотабийн, мухотаба сийғаларида «лом» ўрнидаги ҳарф туширилган. Барча муштаққаларнинг мислоллари ўқилди.

Учинчи бобда музоъаф, ажваф, лафиф, мултавий келмаган.

ТЎРТИНЧИ БОБ

Тўртинчи бобнинг мозийсида «байн» касрали, музореъда фатҳали бўлади فَعِلٌ каби. Бу бобнинг масдари ўн вазнда келади:

Вазни	Мисоли	Маъноси
فَعَلًا	تَعَبًا	чарчамоқ
فَعْلًا	نُضِجًا	пишмоқ
فَعْلًا	سَمِينًا	семиз бўлмоқ
فَعْلَانًا	نَسِيانًا	унутмоқ
فَعَالًا	حَيَاءًا (حَيَاةً)	уялмоқ (тирик бўлмоқ)
فَعْلًا	لَعَبًا	ўйнамоқ
فَعَالَةً	كِرَاهَةً	ёмон кўрмоқ
فَعْلَةً	قُوَّةً	кучли бўлмоқ
فُعُولًا	صُعُودًا	юқорига чиқмоқ
فَعْلَةً	رَحْمَةً	раҳмат қилмоқ

Саҳиҳига мисол

حَمْدًا – масдари حَمَدٌ мақтамоқ.

1) حَمَدٌ – мозий;	7) اِحْمَدٌ – амри ҳозир;
2) حَمْدًا – музореъ;	8) لِيَحْمَدَ – амри ғоиб;
3) حَامِدًا – исми фозил;	9) لَا تَحْمَدُ – наҳий;
4) حَمُودًا – исми мафъул	10) حَمْدًا – исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يَحْمَدْ – жаҳд;	11) – حَمْدًا исми олат;
6) لَا يَحْمَدُ – нафий;	12) اَحْمَدُ – исми тафзил.

Музоъафига мисол

عَضُّ – масдари عَضَّ тишламоқ.

1) عَضٌّ – мозий;	7) عَضٌّ – амри ҳозир;
2) يَعْضُّ – музореъ;	8) لِيَعْضَّ – амри ғоиб;
3) عَاضٌّ – исми фозил;	9) لَا تَعْضُّ – наҳий;
4) مَعْضُوسٌ – исми мафъул	10) مَعْضٌ – исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يَعْضَّ – жаҳд;	11) مِعْضًا – исми олат;
6) لَا يَعْضُّ – нафий;	12) اَعْضُّ – исми тафзил.

عَضُّ аслида عَضَضَ эди. Биринчи «зод»нинг ҳаракатини ташладик – عَضَضٌ бўлди. Биринчи «зод»ни иккинчи «зод»га идғом қилдик – عَضَّ бўлди.

يَعَضُّ аслида يُعَضُّ эди. Биринчи «зод»нинг ҳаракатини олдига бердик – يَعَضُّ бўлди. Биринчи «зод»ни иккинчи «зод»га идғом қилдик – يَعَضُّ бўлди. عَضُّ барча сарф ва ҳукмда فَرُّ – فَرُّ – يَفْرُ – кабидир.

Мисоли (و)га мисол

وَضَرَ – وَضَرَ масдари وَضَرَ семиз бўлмок.

1) وَضَرَ – мозий;	7) لِيُوضَرَ – амр ғоиб;
2) يُوَضَرُ – музореъ;	8) لَا تُوضَرُ – наҳий;
3) وَضِيرٌ – сифати мушаббаҳа	9) مُوَضِرٌ – исм замон ва исм макон
4) أَمْ يُوَضَرُ – жаҳд;	10) مِيضَارٌ – исм олат;
5) لَا يُوَضَرُ – нафий;	11) أَوْضَرَ – исм тафзил.
6) اِيضَرَ – амр ҳозир;	

«байн» ёки «лам» ўрнида ҳарфи халқдан бир ҳарф бўлса, бу бобнинг музореъ феълида (و) туширилади.

وَسِعَ – وَسِعَ масдари وَسِعَ – қувонмок, сиғмок, сиғдирмок.

1) وَسِعَ – мозий;	7) سَعِ – амри ҳозир;
2) يَسِعُ – музореъ;	8) لِيَسِعَ – амри ғоиб;
3) وَاسِعٌ – исми фоъил;	9) لَا تَسِعُ – наҳий;
4) مَوْسُوِعٌ – исми мафъул	10) مَوْسِعٌ – исми замон ва исми макон;
5) أَمْ يَسِعُ – жаҳд;	11) مِيَسَاعٌ – исми олат;
6) لَا يَسِعُ – нафий;	12) أَوْسِعَ – исми тафзил.

Мисоли (ي)га мисол

يَيْئَسُ масдари يَيْئَسُ умидсиз бўлмок.

1) يَيْئَسُ – мозий;	7) اِيئَسُ – амри ҳозир;
2) يِيئَسُ – музореъ;	8) لِيِيئَسُ – амри ғоиб;
3) يَائِسٌ – исми фоъил;	9) لَا تِيئَسُ – наҳий;
4) مِيئَسٌ – исми мафъул	10) مِيئَسٌ – исми замон ва исми макон;
5) أَمْ يِيئَسُ – жаҳд;	11) مِيئَسٌ – исми олат;
6) لَا يِيئَسُ – нафий;	12) اِيئَسُ – исми тафзил.

Ажваф (و)га мисол

يَخَافُ нинг масдари يَخَافُ кўркмок.

1) يَخَافُ – мозий;	7) خَفَ – амри ҳозир;
2) يَخَافُ – музореъ;	8) لِيَخَفَ – амри ғоиб;
3) خَائِفٌ – исми фоъил;	9) لَا تَخَفُ – наҳий;
4) مَخُوفٌ – исми мафъул	10) مَخَافٌ – исми замон ва исми макон;

5) مَمْ يَخْفُفٌ – жаҳд;	11) يَخْفَافٌ – исми олат;
6) لا يَخْفَافٌ – нафий;	12) اُخْوَفٌ – исми тафзил.

خَفَ аслида خَوْفٌ эди. (و) ҳаракатли, олди фатҳали бўлгани учун (و)ни алифга ўзгартирдик – خَافٌ бўлди. خَافٌ нинг сарфи عَнинг сарфи кабидир.

Ғоибат сийғасида خَفِنٌ аслида خَوْفٌ эди. (و)га касра оғир бўлгани учун (و)нинг касрасини олдиндаги ҳарфга бердик, унинг ҳаракатини ташланганидан сўнг – خَوْفٌ бўлди. (و) сукунли, олди касралаи бўлгани учун (و)ни (ي)га алмаштирдик – خَيْفٌ бўлди. (ي) билан ف орасида икки сукун жам бўлгани учун (ي)ни туширдик – خَيْفٌ бўлди. Қолган сийғалари ҳам шунга солиштирилади.

خَافٌ нинг мажҳули خَيْفٌ дир. خَيْفٌ аслида خَوْفٌ эди. Касра (و)га оғир бўлгани учун (و)нинг касрасини олдиндаги ҳарфга бердик, унинг ҳаракатини ташлагандан сўнг – خَوْفٌ бўлди. (و) сукун, олди касралаи бўлгани учун (و)ни (ي)га алиштирдик – خَيْفٌ бўлди.

خَافٌ нинг сарфи يِعٌ нинг сарфи кабидир.

يَخْفَافٌ аслида يَخْوَفٌ эди. (و)нинг ҳаракатини олдиндаги ҳарфга бердик – يَخْوَفٌ бўлди. (و) аслида ҳаракатли, олди фатҳали бўлгани учун (و)ни алифга алиштирдик – يَخْفَافٌ бўлди.

Сарфи:

يَخْفَافٌ، يَخْفَافٌ، يَخْفَافٌ، يَخْفَافٌ، يَخْفَافٌ، يَخْفَافٌ، يَخْفَافٌ، يَخْفَافٌ، يَخْفَافٌ، يَخْفَافٌ، يَخْفَافٌ، يَخْفَافٌ.

Ғоибат, мухотабатда ғайн ўрнидаги ҳарф туширилган.

يَخْفَافٌ нинг мажҳули يَخْفَافٌ эди. Сарфда, эълолда, ҳарф туширишда маълум кабидир.

يَخْفَافٌ исми фобил бўлиб, аслида يَخْوَفٌ эди. Сарфда ва эълолда يَخْفَافٌ каби.

يَخْفَافٌ исм мафъул бўлиб, аслида يَخْوَفٌ эди. Барча ҳукмда يَخْوَفٌ каби.

يَخْفَافٌ феъли жаҳд бўлиб, مَمْ киришдан олдин يَخْفَافٌ эди. مَمْ киргач музореънинг охири бўлмиш ف ни сукунли қилди – يَخْفَافٌ бўлди. Икки сукун ا билан ف орасида жам бўлди. Шунинг учун ا ни туширдик – يَخْفَافٌ бўлди.

Беш муфрадда, икки жамъ муаннаса «ғайн» ҳарфи туширилган.

Мажҳули يَخْفَافٌ дир. Барча ҳукмда нафий музореъ каби маълуми каби бўлади.

يَخْفَافٌ амр ҳозир.

Сарфи: يَخْفَافٌ، يَخْفَافٌ، يَخْفَافٌ، يَخْفَافٌ، يَخْفَافٌ.

Мухотаб ва мухотабатда ع ҳарфи туширилган.

يَخْفَافٌ амр ғоиб, لا يَخْفَافٌ наҳий – жаҳд каби. Қолган муштаққаларнинг эълоллари музореъники каби.

Ажваф «(ي)»га мисол

يَخْفَافٌ масдари مَهَابَةٌ هَيْبَةٌ кўркмок, зўр бўлмок.

1) هَابٌ – мозий;	7) هَبٌ – амри ҳозир;
2) يَهَابٌ – музореъ;	8) لِيَهَبٌ – амри ғоиб;
3) هَائِبٌ – исми фобил;	9) لا تَهَبٌ – наҳий;
4) مَهَيْبٌ – исми мафъул	10) مَهَابٌ – исми замон ва исми макон;
5) مَهَبٌ – жаҳд;	11) مَهَابٌ – исми олат;

6) لا يَهَابُ – нафий;	12) أَهَابُ – исми тафзил.
------------------------	----------------------------

هَاب аслида هَيْب эди. (ـ) ҳаракатли, олди фатҳали бўлгани учун (ـ)ни алифга ўзгартирдик.

يَهَاب аслида يَهَيْب эди. (ـ)нинг ҳаракатини олдиндаги ҳарфга бердик. (ـ) аслида ҳаракатли, олди фатҳали бўлгани учун (ـ)ни алифга алиштирдик. Барча эълол ушбуларга қиёс қилинади.

مَهَيْب نING ЭЪЛОЛИ مَبِيغ نING ЭЪЛОЛИ КАБИДИР.

Ноқиснинг мисоли

حَشِيَّة نING مَسَدَارِي حَشِي – حَشِي

1) حَشِي – мозий;	7) اِحْسَن – амри ҳозир;
2) حَشِي – музорей;	8) لِيَحْسَن – амри ғоиб;
3) حَاشِي – исми фозил;	9) لَا تَحْسَن – наҳий;
4) حَشِي – исми мафъул	10) حَشِي – исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يَحْسَ – жаҳд;	11) حَشِي – исми олат;
6) لَا يَحْسَ – нафий;	12) أَحْسَن – исми тафзил.

Мозийнинг ғоибийнида «лам» қаршисидаги иллатли ҳарф туширилган زُمَا نING ЭЪЛОЛИ КАБИ. Қолганларнинг эълоли رَمَى – رَمَى да ўтди.

Лафифига мисол

قَوِي نING مَسَدَارِي قُوَّة كУЧЛИ БЎЛМОҚ, АСЛИДА – قُوَّة ЭДИ. Бу ерда (و) ни (و)га идғом қилинган.

1) قَوِي – мозий;	7) اِقْو – амри ҳозир;
2) يَقْو – музорей;	8) لِيَقْو – амри ғоиб;
3) قَوِي – сифати мушаббаҳа;	9) لَا تَقْو – наҳий;
4) قَوِي – исми мафъул;	10) مَقْو – исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يَقْو – жаҳд;	11) يَقْو – исми олат;
6) لَا يَقْو – нафий;	12) اقْو – исми тафзил.

قَوِي аслида قُو ЭДИ. Эълоли دُعَى نING ЭЪЛОЛИ КАБИ БЎЛИБ, (و) КАСРАДАН ЧЕТДАН КЕЛСА, УНИ (ـ)ГА АЛМАШТИРАМИЗ.

يَقْو аслида يَقْو ЭДИ. Эълоли دُعَى نING ЭЪЛОЛИ КАБИ БЎЛИБ, , ТЎРТИНЧИ ҲАРФ БЎЛИБ, ОЛДИ ЗАММАСИЗ БЎЛСА, (و)НИ (ـ)ГА АЛМАШТИРАМИЗ.

قَوِي аслида قُو ЭДИ. (و) ТЎРТИНЧИ ҲАРФ БЎЛИБ, ОЛДИ ЗАММАСИЗ КЕЛГАНИ УЧУН (و)НИ (ـ)ГА АЛМАШТИРДИК – قُو БЎЛДИ. (و) (ـ) БИЛАН БИР СЎЗДА ЖАМ БЎЛИБ, БИРИНЧИСУ СУКУНЛИ БЎЛГАНИ УЧУН (و)НИ (ـ)ГА АЛИШТИРДИК – قُو БЎЛДИ. ИДҒОМ ШАРТИ ТОПИЛИБ, БИРИНЧИ (ـ)НИ ИККИНЧИ (ـ)ГА ИДҒОМ ҚИЛДИК – قُو БЎЛДИ. (ـ) САЛОМАТ ҚОЛИШИ УЧУН (ـ)NING ОЛДИНИ КАСРАЛИ ҚИЛДИК – قُو БЎЛДИ.

Сарфи: قَوِي، قَوِيَان، قَوِيُون، قَوِيَّة، قَوِيَتَان، قَوِيَات

مُشَوِّئٌ аслида مَشُوؤٌ эди. Буни эълоли قَوِيٌّ эълоли кабидир. Қолган муштаққаларнинг эълоли музореъники каби.

Яна лафифга мисол

حَيٍّ – نَحْيٍ нинг масдари حَيَّوَةً тирик бўлмоқ, حَيَاءٌ уялмоқдир.

1) حَيٍّ – мозий;	7) اِحْيٍ – амри ҳозир;
2) نَحْيٍ – музореъ;	8) لِيَحْيٍ – амри ғоиб;
3) حَيٌّ – сифати мушаббаҳа;	9) لَا تَحْيٍ – нахий;
4) حَيَّيٌّ – исми мафъул	10) مَحْيٍ – исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يَحْيٍ – жаҳд;	11) حَيَّاءٌ – исми олат;
6) لَا يَحْيٍ – нафий;	12) اَحْيٍ – исми тафзил.

حَيٍّ аслида حَيَّوَةً эди. Эълоли دُعِيَ ники кабидир.

نَحْيٍ аслида نَحْيُؤٌ эди. Эълоли يُدْعَى ники кабидир.

حَيٌّ аслида حَيَّوَةً эди. (و) билан (ي) бир калимада жам бўлиб, биринчиси сукунли бўлгани учун (و)ни (ي)га алиштирдик – حَيَّوٌ бўлди. (ي)ни (و)га идғом қилдик – حَيَّوٌ бўлди.

Мултавийга мисол

وَجِيٍّ нинг эълоли وَجِيٌّ отнинг оёғини қайирмоқ (чалмоқ).

1) وَجِيٍّ – мозий;	7) اِجِيٍّ – амри ҳозир;
2) يُوَجِيٍّ – музореъ;	8) لِيُوَجِيٍّ – амри ғоиб;
3) وَجٍ – сифати мушаббаҳа;	9) لَا تُوَجِيٍّ – нахий;
4) وَجِيَّيٌّ – исми мафъул	10) مَوْجِيٍّ – исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يُوَجِيٍّ – жаҳд;	11) مِجِيَّاءٌ – исми олат;
6) لَا يُوَجِيٍّ – нафий;	12) اَوْجِيٍّ – исми тафзил.

وَجِيٍّ нинг эълоли وَجِيٍّ нинг эълоли каби.

يُوَجِيٍّ аслида يُوَجِيُّؤٌ эълоли يُوَجِيُّؤٌ нинг эълоли каби.

وَجٍ аслида وَجِيٍّ эълоли وَجِيٍّ нинг эълоли каби.

اِجِيٍّ аслида اِجِيٌّ эди. (و) сукунли, олди касрала бўлгани учун (و)ни (ي)га алмаштирдик.

مِجِيَّاءٌ аслида مِجِيَّاءٌ эди. (ي) ҳамзага, (و) эса (ي)га алиштирилди.

(ي) ҳарфи зоида (و) дан кейин тушганлиги учун ҳамзага алиштирилди).

БЕШИНЧИ БОБ

Бешинчи бобнинг мозийсида ҳам, музореъда ҳам ғайн ўрнидаги ҳарф касрала келади – فَعِلٌ – فَعِلٌ каби.

Бу бобнинг масдари беш вазнда келади:

Вазни	Мисоли	Маъноси
-------	--------	---------

عَلَّة	ثِقَّة	ИШОНМОҚ
	مِئَّة	дўст кўрмоқ
	رِنَّة	мерос қолдирмоқ ҳам олмоқ
فَعَلَّة	وَرَعَة	ёмонликдан пок бўлмоқ
فَعَالَة	وَلَايَة، وَلَايَة	бошқармоқ
فِعْلٌ	وَرِعٌ	ёмон ишдан пок бўлмоқ
فَعْلٌ	وَلِيٌّ	яқин бўлмоқ, йўлдош (бирга юрвчи, соҳиб) бўлмоқ

Саҳиҳига мисол

– نَعِمٌ نَعْمَةٌ نَعْمَةٌ نَعْمَةٌ масдари نَعِمَ (фаровон) бўлмоқ.

1) نَعِمٌ – мозий;	7) اِنْعَمٌ – амри ҳозир;
2) يَنْعِمُ – музореъ;	8) لِيَنْعِمَ – амри ғоиб;
3) نَعِيمٌ – сифати мушаббаҳа;	9) لَا تَنْعَمُ – наҳий;
4) مَنْعُومٌ – исми мафъул	10) مَنَعَمٌ – исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يَنْعِمْ – жаҳд;	11) مَنَعَمٌ – исми олат;
6) لَا يَنْعِمُ – нафий;	12) اَنْعَمُ – исми тафзил.

Мисолига мисол

رِثٌ رِثَةٌ رِثَةٌ رِثَةٌ масдари رِثَ (мерос олмоқ).

1) وَرِثٌ – мозий;	7) رِثٌ – амри ҳозир;
2) يَرِثُ – музореъ;	8) لِيَرِثَ – амри ғоиб;
3) وَارِثٌ – фоъил;	9) لَا تَرِثُ – наҳий;
4) مَوْرُوثٌ – мафъул;	10) مَوْرُثٌ – исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يَرِثْ – жаҳд;	11) مِيرَاثٌ – исми олат;
6) لَا يَرِثُ – нафий;	12) اَوْرَثُ – исми тафзил.

Мозийда эълол йўқ. Қолганларнинг эълоли وَرَثٌ – وَرَثَةٌ да ўтди.

Мултавийга мисол

وَلِيٌّ وَلِيٌّ масдари وَلِيَ (кетма– кет келмоқ, яқин бўлмоқ, ёрдам қилмоқ, ҳукм қилмоқ).

1) وَلِيٌّ – мозий;	7) لَا يَلِيٌّ – нафий;
2) يَلِيٌّ – музореъ;	8) لِيَلِ – амри ҳозир;
3) وَلِيٌّ – сифати мушаббаҳа;	9) لِيَلِ – амри ғоиб;
4) وَالِيٌّ – фоъил;	10) لَا تَلِيٌّ – наҳий;
5) مَوْلِيٌّ – мафъул;	11) مَوْلِيٌّ – исми замон ва исми макон;
6) لَمْ يَلِ – жаҳд;	12) مِيْلَةٌ – исми олат;
13) اَوْلِيٌّ – исми тафзил.	

وَلِيٌّ нинг сарфи وَلِيٌّ каби. Қолганларнинг сарфи ва эълоли وَلِيٌّ да ўтди.

وَلِيٌّ аслида وَلِيٌّ дир. Эълоли وَلِيٌّ нинг эълоли каби.

ОЛТИНЧИ БОБ

Олтинчи бобнинг мозийсида ҳам, музореъсида ҳам ғайн ҳарфи заммали бўлади.
Масдари саккиз вазнда келади:

Вазни	Мисоли	Маъноси
فَعَالَةٌ	كَفَاءَةٌ	тенг бўлмоқ
فُعُولَةٌ	رُطُوبَةٌ	сувли бўлмоқ
فَعَلٌ	شَرَفٌ	насабли бўлмоқ
فُعَلٌ	قُرْبٌ	яқин бўлмоқ
فُعَالَةٌ	جُرْأَةٌ	жасур, кўрковсиз бўлмоқ
فَعَلٌ	صِغَرٌ	кичик бўлмоқ
فِعْلٌ	جِلْمٌ	юввош бўлмоқ
فَعْلٌ	صَنَّكَ	тор бўлмоқ

Ўтган беш бобда мутаъаддий ҳамда лозим феъл келган. Бу бобда лозимдан бошқа келмаган. Лозим феълда исми мафъул ҳарф жар билан келади, مَزِيدٌ عَلَيْهِ، مَدْخُولٌ فِيهِ، مَمْرُورٌ بِهِ، каби.

Мутаъаддий феъл фозилдан мафъул бихга ўтган феълдир:

ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا

Лозим феъл фозилдан мафъул бихга ўтмаган феълдир:

شَرَفَ زَيْدٌ

Саҳиҳига мисол

شَرَفٌ شَرَفَةٌ – масдари يَشْرُفُ شَرَفٌ

1) شَرَفٌ – мозий;	7) أَشْرَفُ – амри ҳозир;
2) يَشْرُفُ – музореъ;	8) لِيَشْرُفَ – амри ғойб;
3) شَرِيفٌ – сифати мушаббаҳа;	9) لَا تَشْرُفُ – наҳий;
4) مَشْرُوفٌ – исми мафъул	10) مَشْرُوفٌ – исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يَشْرُفْ – жаҳд;	11) مِشْرَافٌ – исми олат;
6) لَا يَشْرُفُ – нафий;	12) أَشْرَفُ – исми тафзил.

Музоъафига мисол

حَبٌّ حَبًّا масдари يَحِبُّ حَبًّا

1) حَبٌّ – мозий;	7) حَبٌّ – амри ҳозир;
2) يَحِبُّ – музореъ;	8) لِيَحِبَّ – амри ғойб;
3) حَبِيبٌ – сифати мушаббаҳа;	9) لَا تَحِبَّ – наҳий;
4) مَحْبُوبٌ – исми мафъул	10) حَبٌّ – исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يَحِبَّ – жаҳд;	11) مِحْبَابٌ – исми олат;

6) لا يَحْبُ – нафий;	12) أَحَبُّ – исми тафзил.
-----------------------	----------------------------

حَبُّ аслида حَبُّ эди. Биринчи ب нинг ҳаракати ташланиб, иккинчи ب га идғом қилинган.

Қолган муштакқаларнинг барча ҳукми رَدُّ – رَدُّ да ўтилди.

Мисоли 9 га мисол

وَفَحَّ وَفُوحَةٌ وَفَاخَةٌ масдари يَوْفَعُ وَفَعٌ сурбет, қаттиқ бўлмоқ.

1) وَفَعٌ – мозий;	7) أَوْفَعٌ – амри ҳозир;
2) يَوْفَعُ – музореъ;	8) لِيَوْفَعُ – амри ғоиб;
3) وَفَاخٌ – сифати мушаббаҳа;	9) لَا تَوْفَعُ – наҳий;
4) مَوْفُوعٌ – исми мафъул	10) مَوْفَعٌ – исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يَوْفَعْ – жаҳд;	11) مِيفَاعٌ – исми олат;
6) لَا يَوْفَعُ – нафий;	12) أَوْفَعٌ – исми тафзил.

مِيفَاعٌ аслида مِيفَاعٌ эди.

Мисоли 10 га мисол

يُسْرٌ масдари يَيْسُرٌ – осон, енгил бўлмоқ.

1) يَيْسُرٌ – мозий;	7) أَوْسُرٌ – амри ҳозир;
2) يَيْسُرُ – музореъ;	8) لِيَيْسُرُ – амри ғоиб;
3) يَيْسِرٌ – сифати мушаббаҳа;	9) لَا تَيْسُرُ – наҳий;
4) مَيْسُورٌ – исми мафъул	10) مَيْسُرٌ – исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يَيْسُرْ – жаҳд;	11) مَيْسَارٌ – исми олат;
6) لَا يَيْسُرُ – нафий;	12) أَيْسُرٌ – исми тафзил.

أَيْسُرٌ аслида أَيْسُرٌ эди, يَيْسُرٌ нинг эълоли каби (ي- сукунли, олди замма бўлди).

Ажвафига мисол

طَوَّلٌ аслида طَوَّلٌ эди. Буни эълоли юқорида ўқилди. Масдари طَوَّلٌ узун бўлмоқ.

1) طَوَّلٌ – мозий;	7) طَوَّلٌ – амри ҳозир;
2) يَطْوُلُ – музореъ;	8) لِيَطْوُلَ – амри ғоиб;
3) طَوِيلٌ – сифати мушаббаҳа;	9) لَا تَطْوُلُ – наҳий;
4) مَطْوُولٌ – исми мафъул	10) مَطَاَلٌ – исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يَطْوُلْ – жаҳд;	11) مِطَاَلٌ – исми олат;
6) لَا يَطْوُلُ – нафий;	12) أَطْوُولٌ – исми тафзил.

Буни барчасини эълоли دامٌ – يَدُوْمٌ нинг эълоли кабидир.

Ноқисининг мисоли

رَخْوٌ масдари رُخْوَةٌ юмшоқ бўлмоқ, енгиллик.

1) رَخْوٌ – мозий;	7) ارْخُ – амри ҳозир;
--------------------	------------------------

2) يَرْخُو – музореъ;	8) لَيْرُحُ – амри ғоиб;
3) رَخُو – сифати мушаббаҳа;	9) لَا تَرْحُ – наҳий;
4) مَرْخُو – исми мафъул	10) مَرْحَى – исми замон ва исми макон;
5) لَمْ يَرْحُ – жаҳд;	11) مَرْحٌ – исми олат;
6) لَا يَرْخُو – нафий;	12) أَرْحَى – исми тафзил.

يَرْخُو аслида يَرْخُو эди. Замма و га оғир бўлгани учун уни ташладик. Буни барчасини сарфи دَعَا – يَدْعُو ники каби бўлади.

СУЛОСИЙ МАЗИД

Сулосий мазид ўн икки бобда келади. Мазидларга ҳарфни қўшиш икки турли бўлади.

1) Аслий ҳарфни қайтариш (такрорлаш) билан. فَرَّحَ даги каби, аслида فَرَّحَ бўлган.

2) Четдан ҳарф орттириш билан. كَرَّمَ даги каби, аслида كَرَّمَ бўлган.

Зиёда қилинадиган ҳарфлар سَأَلْتُمُونِهَا лафзидаги ўн ҳарфдир.

Сулосий мазид уч қисмга бўлинади.

1) Бир ҳарф қўшилган феъллар (уч боб);

2) Икки ҳарф қўшилган феъллар (беш боб);

3) Уч ҳарф қўшилган феъллар (тўрт боб).

БИРИНЧИ БОБ

يُفْعَلُ – أَفْعَالُ масдари икки вазнда إِكْرَامٌ ва فَعَالَةٌ каби бўлиб келади.

يُفْعَلُ аслида يُفْعَلُ бўлиб, икки ҳамзани бир ўринда жам бўлишини араблар ёқтирмаганларидан يُفْعَلُ нинг ҳамзасини тушириб يُفْعَلُ дейишган. Музореъга эргашиб мозийдан бошқа муштакқаларнинг барчасида ушбу ҳамзани туширишган.

Бу бобдаги ортиқча бўлган ҳамза «ҳамзаи қатъийя»дир.

Ҳамза икки турли бўлади.

Биринчиси жумланинг ўртасида (яъни икки сўзнинг орасида) келганида ўқилмайдиган ҳамза бўлиб, бунга «ҳамзаи васлийя», дейилади.

Иккинчиси жумланинг ўртасида келганида айирма – очик ўқиладиган ҳамза бўлиб, уни «ҳамзаи қатъийя» дейилади.

الرَّجُلُ امْتَحَنَنِي ثُمَّ أَكْرَمَنِي дегандаги ҳамзалар каби.

Қоида: Ҳамза тўрт ўринда қатъия бўлади: музореънинг мутақаллим воҳидида, сулосий мазид биринчи бобининг мозийси ҳамда амр ҳозиреда, исми тафзилда ва жамъ таксирларда.

Бу бобда ҳамзани ортиқ қилмоқ қуйидаги ҳолатларда бўлади:

1) Кўп вақтда лозим феълни мутаъаддий қилиш учун бўлади. أَذْهَبْتُ زَيْدًا Зайдни мен юбордим, فَدَهَبَ бас у кетди. وَأَجَلَسْتُهُ мен уни ўтқиздим فَجَلَسَ бас у ўтирди.

2) Бунинг тескариси – мутаъаддий феълни лозим қилиш учун келади: كَبَّ юзтубан қилди, فَأَكَبَّ бас юзтубан бўлди. فَأَعْرَضَ кўрсатди فَأَعْرَضَ бас кўринди. فَشَعَ таратди, فَأَشَعَ бас у таралди.

3) Вақтга киришни билдириш учун: أَصْبَحَ тонгга кирди, أَمَسَ кечга кирди.

4) Асл феълнинг вақти етганлигини билдириш учун келади. أَحْصَدَ الزَّرْعُ экин ўриш вақти етди. أَجَزَمَ النَّخْلُ хурмо кесиш вақти етди.

5) Феълнинг кўплигини билдириш учун келади أَكْمَرَ السَّفَرَجَلُ беҳи кўп ҳосил берди.

6) Нарсани бир сифатда эканини билдириш учун келади.

Агар асл феъл лозим бўлса, бу сифат ҳақиқатда фoъил бўлади. أَجَلْتُ كَابِي, Зайдни бахил топдим. Асл феъл мутаъаддий бўлса, бу сифат ҳақиқатда мафъул бўлади.

أَحَدْتُ زَيْدًا Зайдни мақталган (мақтовли) топдим.

7) Асл феълни йўққа чиқариш (кетказиш) учун келади.

أَعَدْتُ الْكِتَابَ китобнинг ажамлигини кетказдим.

8) Маънода кўпликни билдириш учун келади أَشَعَلْتُ زَيْدًا Зайдни кўп шуғуллантирдим.

9) Мафъулни асл феълга рўпара қилиш (қаршисига қўйиш, кўндаланг қилиш) учун келади أَبَاعَ الْجَارِيَةَ жорияни сотишга кўндаланг қилдим.

Саҳиҳига мисол

أَكْرَمَ مَسَدَارِي مَكْرَمًا

أَكْرَمَ – мазий;	أَكْرَمُ – амр ҳозир;
يُكْرِمُ – музореъ;	لِيُكْرِمَ – амр ғоиб;
مُكْرِمٌ – фoъил;	لَا تُكْرِمُ – нахий;
مُكْرِمٌ – мафъул;	مُكْرِمٌ – исм замон, исм макон ва масдари мимий.
لَمْ يُكْرِمْ – жаҳд;	
لَا يُكْرِمُ – нафий;	

Қоида: Сулосий мужарраддан бошқа феълларнинг ҳаммасида исм мафъул, исм замон, исм макон ва масдари мимий бир хил (лафзда, яъни омоним бўлиб) келади.

Музоъафига мисол

أَحَبُّ مَسَدَارِي إِحْبَابٍ دُؤْتُ تُوْتْمُوكَ, إِخْتِيئِرُ قِيلْمُوكَ.

أَحَبُّ – мазий;	أَحَبُّ – амр ҳозир;
يُحِبُّ – музореъ;	لِيُحِبَّ – амр ғоиб;
مُحِبٌّ – фoъил;	لَا تُحِبُّ – нахий;
مُحِبٌّ – мафъул;	مُحِبٌّ – исм замон, исм макон ва масдари мимий.
لَمْ يُحِبَّ – жаҳд;	
لَا يُحِبُّ – нафий;	

Бунинг эълоли يَنْفُرُ – فَزَّرَ да ўтди.

Мисоли 9 га мисол

أَوْجَبُ مَسَدَارِي إِجَابٍ اسْلِيدَا وَجِيْبُ قِيلْمُوكَ.

أَوْجَبُ – мазий;	أَوْجَبُ – амр ҳозир;
يُوجِبُ – музореъ;	لِيُوجِبَ – амр ғоиб;
مُوجِبٌ – фoъил;	لَا تُوجِبُ – нахий;

مُوجِبٌ – мафъул;	مُوجِبٌ – исм замон, исм макон ва масдари мимий.
لَمْ يُوجِبْ – жаҳд;	
لَا يُوجِبُ – нафий;	

Мисоли Ҷ га мисол

مُوسِرٌ масдари اِسْتَارٌ бой бўлмоқ.

أَيْسَرَ – мозий;	أَيْسَرَ – амр ҳозир;
يُوسِرُ – музореъ;	لْيُوسِرْ – амр ғоиб;
مُوسِرٌ – фоъил;	لَا تُوسِرُ – нахий;
مُوسِرٌ – мафъул;	مُوسِرٌ – исм замон, исм макон ва масдари мимий.
لَمْ يُوسِرْ – жаҳд;	
لَا يُوسِرُ – нафий;	

Мозий билан амр ҳозирдан бошқадаги , ларнинг ҳаммаси Ҷдан ўзгартирилган, аслида مُوسِرٌ, مُوسِرٌ, مُوسِرٌ дир.

Ажваф Ҷ га мисол

اِقَامٌ масдари اِقَامَةٌ муқим бўлмоқ, оёқ устида турғизмоқ, қомат айтмоқ. اِقَامَةٌ аслида اِقَامٌ аслида ақомъ эди. Унинг ҳаракатини олдиндаги ҳарфга бердик. , аслида ҳаракатли, олди фатҳали, , ни Ҷ га алмаштирдик – اِقَامٌ. Икки алиф орасида икки сукун жам бўлди, бирини туширдик – اِقَامٌ. Туширилган | нинг ўрнига Ҷ ни келтирдик – اِقَامَةٌ бўлди.

أَقَامَ – мозий;	أَقِمْ – амр ҳозир;
يُقِيمُ – музореъ;	لْيُقِيمْ – амр ғоиб;
مُقِيمٌ – фоъил;	لَا تُقِيمُ – нахий;
مُقَامٌ – мафъул;	مُقَامٌ – исм замон, исм макон ва масдари мимий.
لَمْ يُقِمْ – жаҳд;	
لَا يُقِيمُ – нафий;	

Мозий сарфи:

أَقَامَ، أَقَامُوا، أَقَامَتْ، أَقَامَتَا، أَقَمْنَ، أَقَمْتُ، أَقَمْتُمَا، أَقَمْتُمْ، أَقَمْتُ، أَقَمْتُمْ، أَقَمْتُ، أَقَمْتُمْ، أَقَمْتُ، أَقَمْتُمْ.

Тўққиз сийғада Ҷайн ўрнидаги ҳарф туширилган. اِقَامٌ аслида اِقَامٌ эди. Унинг эълоли каби.

يُقِيمُ аслида يُقِيمُ эди. Касра Ҷ га оғир бўлгани учун , нинг касрасини олдинга бердик يُقِيمُ бўлди. , сукунли, олди касрали бўлгани учун , ни Ҷ га алиштирдик يُقِيمُ бўлди.

Сарфи:

يُقِيمُ، يُقِيمَانِ، يُقِيمُونَ، يُقِيمُ، يُقِيمَانِ، يُقِيمْنَ، يُقِيمُ، يُقِيمَانِ، يُقِيمُونَ، يُقِيمُونَ، يُقِيمُونَ، يُقِيمُونَ، يُقِيمُونَ، يُقِيمُونَ.

Икки жам муаннасада Ҷайн баробаридаги ҳарф туширилган.

مُقَامٌ аслида مُقَامٌ эди. Музореънинг эълоли каби. Музореънинг мозийники каби.

Ажваф җ га мисол

يُرْتَبُ – масдари اِرْتَابٌ кишини шак– шубҳага солмоқ.

أَرَابٌ – мозий;	أَرَبٌ – амр ҳозир;
يُرْتَبُ – музореъ;	لِيُرْتَبُ – амр ғоиб;
مُرْتَبٌ – фоъил;	لا تُرْتَبُ – наҳий;
مُرَابٌ – мафъул;	مُرَابٌ – исм замон, исм макон ва масдари мимий.
أَمْ يُرْتَبُ – жаҳд;	
لا يُرْتَبُ – нафий;	

Барча сарфи ва эълоли يُعَيِّمُ – أَقَامَ ники каби.

Ноқисга мисол

يُهْدَى – масдари اِهْتِدَاءٌ ҳадя бермоқ, Маккага қурбонлик юбормоқ. اِهْتِدَاءٌ аслида اِهْتَدَى хамзага алиштирилган.

أَهْدَى – мозий;	أَهْدُ – амр ҳозир;
يُهْدَى – музореъ;	لِيُهْدَى – амр ғоиб;
مُهْدٍ – фоъил;	لا تُهْدُ – наҳий;
مُهْدًا – мафъул;	مُهْدَى – исм замон, исм макон ва масдари мимий.
أَمْ يُهْدَى – жаҳд;	
لا يُهْدَى – нафий;	

مُهْدَى – масдари اِهْتِدَاءٌ аслида اِهْتَدَى аслида.

Эълоллари رَامَ, يَزِي, رَمَى эълоллари каби. مُهْدَى аслида مُهْدَى. Эълоли مَرَمَى нинг эълоли каби.

Лафифига мисол

يُرْوَى – масдари اِرْوَاءٌ сувга қондирмоқ (тўйдирмоқ).

أُرْوَى, يُرْوَى, مَرْوٍ, مَرْوَى, لَمْ يُرْوَى, لا يُرْوَى, اُرْوُ, لِيُرْوَى, لا تُرْوُ, مَرْوَى.

Барча ҳукмда يُهْدَى каби.

Лафифи җ га мисол

يُحْيَى – масдари اِحْيَاءٌ турғизмоқ.

أَحْيَى, يُحْيَى, مَحْيٍ, مَحْيَى, لَمْ يُحْيَى, لا يُحْيَى, اَحْيِ, لِيَحْيَى, لا تُحْيَى, مَحْيَى.

Эълоллар يُهْدَى – اِهْتَدَى каби.

Мултавийга мисол

يُوصَى – масдари اِئْتِصَاءٌ буюрмоқ, васий қилмоқ, васият этмоқ.

أَوْصَى, يُوصَى, مَوْصٍ, مَوْصَى, لَمْ يُوصَى, لا يُوصَى, اَوْصِ, لِيُوصَى, لا تُوصَى, مَوْصَى.

اِئْتِصَاءٌ аслида اِئْتِصَاءُ бўлиб, مِئْتِجَاءٌ каби.

Мултавий җ га мисол

أَيُّدِي ماسдари أَيُّدَاءُ ёрдам қилмок.

أَيُّدِي، يُؤدِي، مُؤدِي، لَمْ يُؤدِ، لا يُؤدِي، أَيُّدِي، لِيُؤدِ، لا تُؤدِ، مُؤدِي.

يُؤدِي – алиштирдик – га алиштирдик و ни – учун бўлгани заммали сукунли. әди. أَيُّدِي әслида

бўлди. Замма – га оғир бўлгани учун – нинг заммасини туширдик.

(Мафъул ва исми замон ва исми маконнинг сарфи қўйидаги икки турда бўлиши мумкин:

مُؤدِي، مُؤدِيَان، مُؤدُوْنَ، مُؤدَاةٌ، مُؤدَاتَان، مُؤدِيَاتٌ.

مُؤدِي، مُؤدِيَان، مُؤدُوْنَ، مُؤدِيَةٌ، مُؤدِيَتَان، مُؤدِيَاتٌ.

Биринчи услубда муаннасининг бирлик ва иккилик сийгаларида – ҳаракатли бўлиб, олди фатҳа бўлгани учун – ни | га ўзгартирилди).

أَيُّدِي نинг мажҳули أَيُّدِي бўлади.

Уни ушбу равишда мажҳул қиламиз. أَيُّدِي нинг әслига қайтардик – أَيُّدِي бўлди. Охиринанинг олдини қасрали қилдик – أَيُّدِي бўлди. Унинг олдидаги ҳар бир ҳаракатли ҳарфни заммали қилдик – أَيُّدِي бўлди. – сукунли, олди заммали бўлгани учун – ни | га алмаштирдик – أَيُّدِي ҳосил бўлди.

Сарфи:

أَيُّدِي، أُوْدِيَا، أُوْدُوا، أُوْدِيَتْ، أُوْدِيَتَا، أُوْدِيْنَ، أُوْدِيَتْ، أُوْدِيْتُمْ، أُوْدِيْتُمَا، أُوْدِيْتُمَا، أُوْدِيْتُمَا، أُوْدِيْتُمَا، أُوْدِيْتُمَا، أُوْدِيْتُمَا.

ИККИНЧИ БОБ

Иккинчи боб ўайни ташдидли бўлган يُفْعَلُ – بوبидир.

Масдари беш вазнда келади: تُفْعِلُ – تَفْرِيحٌ каби, қувонтирмок; تُفْعِلُهُ – تَسْوِيَةٌ каби, тенглаштирок; تُفْعِلُ вазнида تُكْرِمُ каби, бу вазнда ع ни ва ل ми бир турдан бўлган ҳарфлар келади; يُفْعَلُ, كِتَابٌ, فِعَالٌ каби, ёлғонга чиқармок, مُفْعَلَةٌ, مُؤَقَّةٌ, مُؤَقَّةٌ каби, ёрок.

Бу боб:

- 1) Феълда кўпликни билдириш учун келади طَوَفَ زَيْدٌ каби, Зайд кўп тавоф қилди;
- 2) Фоълда кўпликни билдириш учун келади مَوَّتَ الْإِبِلَ каби, кўп туялар ўлди;
- 3) Мафъулда кўпликни билдириш учун келади عَلَّقْتُ الْأَبْوَابَ каби, кўп эшикларни ёпдим;
- 4) Мафъулни асл феълга нисбат бериш (боғлаш) учун келади فَسَّخْتُ زَيْدًا каби, Зайдни фискага нисбат қилдим (фосик дедим);
- 5) Таъдия (феълни мутаъаддий қилиш) учун келади فَرَحَّتْ زَيْدًا каби, Зайдни қувонтирдим;
- 6) Салб (салбий маъно, бирон нарсдан, бирор сифатдан маҳрум қилиш маъноси) учун келади جَلَدْتُ الْبَعِيرَ каби, туянинг терисини шилдим (جلدٌ – тери);
- 7) Фоыл «муштаққа минху» соҳиби бўлиши учун келади وَرَقَّتِ الشَّجَرَةُ каби, дарахт (оғоч) япроқланди (ورقتٌ – япроқ);

8) Фозилнинг «муштаққа минху»га ўхшаши учун келади قَوْسَ الرَّجُلِ каби, эркак киши камон (ёй – قَوْسٌ) каби бўлди.

Саҳиҳига мисол

صَرَخَ масдари تَصْرِيحٌ ошкор қилмоқ.

صَرَخَ، يُصْرَخُ، مُصْرَخٌ، لَمْ يُصْرَخْ، لَا يُصْرَخُ، صَرَخَ، لِيُصْرَخَ، لَا تُصْرَخُ، مُصْرَخٌ.

Музоъафига мисол

جَدَّدَ масдари تَجَدُّدٌ янгиламоқ.

جَدَّدَ، يُجَدِّدُ، مُجَدِّدٌ، لَمْ يُجَدِّدْ، لَا يُجَدِّدُ، جَدَّدَ، لِيُجَدِّدَ، لَا تُجَدِّدُ، مُجَدِّدٌ.

Мисоли ۋ га мисол

وَحَدَّ масдари تَوْحِيدٌ яккаламоқ, бир қилмоқ.

وَحَدَّ، يُوَحِّدُ، مُوَحِّدٌ، لَمْ يُوَحِّدْ، لَا يُوَحِّدُ، وَحَدَّ، لِيُوَحِّدَ، لَا تُوَحِّدُ، مُوَحِّدٌ.

Мисоли ۞ га мисол

يَسَّرَ масдари تَيْسِيرٌ енгил қилмоқ.

يَسَّرَ، يُيسِّرُ، مُيسِّرٌ، لَمْ يُيسِّرْ، لَا يُيسِّرُ، يَسَّرَ، لِيُيسِّرَ، لَا تُيسِّرُ، مُيسِّرٌ.

Ажваф ۋ га мисол

صَوَّبَ масдари تَصْوِيبٌ ростламоқ, тўғриламоқ.

صَوَّبَ، يُصَوِّبُ، مُصَوِّبٌ، لَمْ يُصَوِّبْ، لَا يُصَوِّبُ، صَوَّبَ، لِيُصَوِّبَ، لَا تُصَوِّبُ، مُصَوِّبٌ.

Ажваф ۞ га мисол

طَيَّبَ масдари تَطْيِيبٌ хушбўй (яхши хидли) қилмоқ.

طَيَّبَ، يُطَيِّبُ، مُطَيِّبٌ، لَمْ يُطَيِّبْ، لَا يُطَيِّبُ، طَيَّبَ، لِيُطَيِّبَ، لَا تُطَيِّبُ، مُطَيِّبٌ.

Ноқисига мисол

رَبَّى масдари تَرْبِيَةٌ тарбия қилмоқ.

رَبَّى، يُرَبِّي، مُرَبِّيٌ، لَمْ يُرَبِّ، لَا يُرَبِّي، رَبَّى، لِيُرَبِّيَ، لَا تُرَبِّي، مُرَبِّيٌ.

Лафифга мисол

سَوَّى масдари تَسْوِيَةٌ тенглаштирмақ.

سَوَّى، يُسَوِّي، مُسَوِّيٌ، لَمْ يُسَوِّ، لَا يُسَوِّي، سَوَّى، لِيُسَوِّيَ، لَا تُسَوِّ، مُسَوِّيٌ.

Лафиф ۞ га мисол

حَجَّى масдари تَحْيِيَةٌ салом бермоқ.

حَيٍّ، يُحْيِي، مُحْيِيٌّ، لَمْ يُحْيِ، لَا يُحْيِي، حَيًّا، يُحْيِي، لَا تُحْيِي، مُحْيِيٌّ.

Мултавийга мисол

يُوقِي، يُوقِي، مُوقِيٌّ، مَوْقِيٌّ، لا يُوقِي، لِيُوقِي، وَفِي، لِيُوقِي، لا تُوقِي، مُوقِيٌّ.

Бу бобда қўшимча бўлган ҳарф такрор қилинган икки ع нинг биридир. Айримларнинг фикрича, бу биринчи ع дир. Уларнинг далили биринчи ع сукунли ва унинг қўшимчалигига ҳукм бўлади.

Бошқаларнинг фикрича, (қўшимча ҳарф) иккинчи ع дир. Уларнинг далили такрорланиш иккинчи (ҳарф) билан юзага келди. Шунинг қўшимчалиги билан ҳукм бўлади, дейдилар. Ва бундан сўнг келажакда ҳар бир қайтариладиган ҳарфли феълларда қарама – қарши, турли фикрлар шундай юзага келади.

УЧИНЧИ БОБ

Учинчи боб ف дан сўнг ا билан келадиган $\text{فَاعِلٌ} - \text{يُفَاعِلُ}$ бобидир. Масдари уч вазнда келади: فَاعِلٌ , فُعَالٌ , مُفَاعِلَةٌ .

1) Бу боб кўп вақтда икки ёки кўп нарсанинг орасидаги шерикликни билдириш учун келади. Бу икки нарсанинг ҳар бириси иккинчиси қилган ишни бажаради. $\text{كَا بِي، ضَارِبٌ زَيْدٌ عَمْرًا}$ каби, Зайд Амр билан уришди.

2) Яна маъносида кўпайтириш учун келади. $\text{كَا بِي، ضَاعَفَ اللهُ أَجْرَهُ}$ каби, ضَعَّفَ маъносида, Аллоҳ таоло ажрни кўп – кўп қилган эди.

3) فَاعِلٌ маъносида келади $\text{كَا بِي، قَاتَلَهُمُ اللهُ}$ каби مَاتَلَهُمُ маъносида, Аллоҳ таоло уларни ўлдирди.

Саҳиҳига мисол

سَافِرٌ، يُسَافِرُ، مُسَافِرَةٌ، سَفَارٌ، سَافَرٌ، مَسَافِرٌ – سَافِرٌ

سَافِرٌ، يُسَافِرُ، مُسَافِرٌ، مَسَافِرٌ، لَمْ يُسَافِرْ، لَا يُسَافِرُ، سَافِرًا، لِيُسَافِرَ، لَا تُسَافِرُ، مُسَافِرًا.

سَافِرٌ нинг мажхули سُوفِرَ эди. Охирининг олдини касрала қилдик – سَافِرٌ бўлди. Унинг олдиндаги ҳар бир ҳаракатли ҳарфни заммали қилдик – سَافِرٌ бўлди. ا сукунли, олди заммали бўлгани учун ا ни و га алиштирдик – سُوفِرَ бўлди.

Қоида: ا сукунли бўлиб, олди заммали бўлса ا ни و га алиштирилади.

Музъафга мисол

حَابٌّ، يُحَابُّ، مُحَابَّبٌ، حَابٌّ، لِيُحَابَّبَ، لَا يُحَابَّبُ، مُحَابَّبًا.

حَابٌّ، يُحَابَّبُ، مُحَابَّبٌ، لَمْ يُحَابَّبْ، لَا يُحَابَّبُ، حَابًّا، لِيُحَابَّبَ، لَا تُحَابَّبُ، مُحَابَّبًا.

حَابَّبَةٌ аслида مُحَابَّبَةٌ эди. Биринчи ب нинг ҳаракати ташланиб, иккинчи ب га идғом қилинган. Уни барча муштаққаларда эълоли шундай бўлади.

حَابُّ нинг мажхули حُوبٌ эди. حَابٌ ни аслига қайтардик – حَابَةٌ бўлди. Охирининг олдини касрала қилдик – حَابَةٌ бўлди. Унинг олдиндаги ҳар бир ҳаракатли ҳарфни заммали қилдик – حَابَةٌ бўлди. | сукулни, олди заммали бўлгани учун | ни , га алиштирдик – حُوبٌ бўлди. Биринчи ح нинг ҳаракатини ташладик – حُوبٌ бўлди. Биринчи ح ни иккинчи ب га идғом қилдик – حُوبٌ ҳосил бўлди.

Музореънинг маълуми билан мажхули идғомли сийғаларининг барчасида бир хилдир. Музореъда икки сийғада идғом дуруст эмас. Қолганларда идғом лозим:

يُحَابُّ، يُحَابُّنَ، يُحَابُّونَ، يُحَابُّونَ، يُحَابُّونَ، يُحَابُّونَ، يُحَابُّونَ (мажхул) – يُحَابُّونَ (маълум) – يُحَابُّونَ (маълум ва мажхул) – يُحَابُّونَ (мажхул) – يُحَابُّونَ (маълум) – يُحَابُّونَ (маълум ва мажхул)

يُحَابُّ исм фобил, аслида يُحَابُّ دِير.

Исм мафъул бўлса, аслида يُحَابُّ دِير.

Мисоли و га мисол

يُؤَظِبُّ – يُؤَظِبُّ مَاسَدَارِي مَوَظَبَةٌ бир ишда доим бўлмоқ.

وَأَظِبُّ، يُؤَظِبُّ، مُؤَظِبٌ، لَمْ يُؤَظِبْ، لَا يُؤَظِبُ، يُؤَظِبُ، لَمْ يُؤَظِبْ، لَا يُؤَظِبُ، لَا تُؤَظِبُ، مُؤَظِبٌ.

Мисоли ڤ га мисол

يُيَاسِرُّ – يَاسِرٌ مَاسَدَارِي مَيَاسِرَةٌ бир нарсани чап томонга олмоқ.

يَاسِرٌ، يُيَاسِرُّ، مَيَاسِرٌ، لَمْ يُيَاسِرْ، لَا يُيَاسِرُ، يُيَاسِرُ، لَمْ يُيَاسِرْ، لَا يُيَاسِرُ، لَا تُيَاسِرُ، مَيَاسِرٌ.

Ажвафи و га мисол

يُجَاوِبُّ – يُجَاوِبُّ مَاسَدَارِي جَوَابَةٌ жавоб бермоқ.

جَاوِبٌ، يُجَاوِبُ، مُجَاوِبٌ، لَمْ يُجَاوِبْ، لَا يُجَاوِبُ، يُجَاوِبُ، لَمْ يُجَاوِبْ، لَا يُجَاوِبُ، لَا تُجَاوِبُ، مُجَاوِبٌ.

Ажвафи ڤ га мисол

يُطَاطِبُّ – يُطَاطِبُّ مَاسَدَارِي مَطَاطِبَةٌ одамларга яхши табиатли бўлмоқ.

طَاطِبٌ، يُطَاطِبُ، مُطَاطِبٌ، لَمْ يُطَاطِبْ، لَا يُطَاطِبُ، يُطَاطِبُ، لَمْ يُطَاطِبْ، لَا يُطَاطِبُ، لَا تُطَاطِبُ، مُطَاطِبٌ.

Ноқисига мисол

حَابِيٌّ – حَابِيٌّ مَاسَدَارِي حَابَةٌ бахш қилмоқ, аслида حَابِيٌّ бўлган.

حَابِيٌّ، يُحَابِيٌّ، مُحَابِيٌّ، لَمْ يُحَابِ، لَا يُحَابِيٌّ، يُحَابِيٌّ، لَمْ يُحَابِ، لَا يُحَابِيٌّ، لَا تُحَابِيٌّ، مُحَابِيٌّ.

Лафифига мисол

يُدَاوِيٌّ – دَاوِيٌّ مَاسَدَارِي دَاوَاءٌ даволанмоқ, дори қилмоқ.

دَاوِيٌّ، يُدَاوِيٌّ، مُدَاوِيٌّ، لَمْ يُدَاوِ، لَا يُدَاوِيٌّ، يُدَاوِيٌّ، لَمْ يُدَاوِ، لَا يُدَاوِيٌّ، لَا تُدَاوِيٌّ، مُدَاوِيٌّ.

Мултавийга мисол

يُؤَالِيٌّ – وَآلِيٌّ مَاسَدَارِي مَوْلَاةٌ кетма– кет келмоқ.

وَالِيٌّ، يُؤَالِيٌّ، مُؤَالِيٌّ، لَمْ يُؤَالِ، لَا يُؤَالِيٌّ، يُؤَالِيٌّ، لَمْ يُؤَالِ، لَا يُؤَالِيٌّ، لَا تُؤَالِيٌّ، مُؤَالِيٌّ.

ТҮРТИНЧИ БОБ

Тўртинчи боб ҳамзаи васлия билан **ف** дан сўнг **ت** қўшилган **يَفْتَعَلُ** – **يَفْتَعَلُ** бобидир. Масдари **اِفْتَعَالٌ** вазнида келади.

يَفْتَعَلُ тақдирда **يَأْتَعَلُ** дир. Ҳамзаси васлия бўлганидан олдиндаги ҳарф музореъат ҳар вақт ҳаракатли бўлиши сабабли ҳамза тушади. Ҳамда ҳеч вақт ҳамза ўқилмагани учун ёзувда ҳам туширилиб **ف** музореъат ҳарфи **ت** га қўшилиб ёзилади. Мозийдан бошқа муштакқаларнинг барчасида ҳамза васлия бўлгани учун туширилади.

Бу боб:

1) Мутоваъа (эргашиш) учун келади. Мутоваъанинг маъноси бўйсунуш ва асоратни қабул қилишдир.

جَمَعْتُهُ فَاَجْتَمَعَ йиғдим у нарсани, бас у йиғилди, дейилгани каби.

2) Асл феълнинг масдарини чиқармоқ учун келади.

اِخْتَبَرْتُ الدَّقِيقَ каби, унни нон қилдим, дейилгани каби.

3) Муболаға (орттириш) учун келади.

اِكْتَسَبَ каби, ўта кўп касб (меҳнат) қилди, дейилгани каби.

4) Айрим вақтда **فَعَلَ** маъносида келади.

اِجْتَذَبَ каби **جَذَبَ** маъносида.

5) **اِفْتَعَلَ** маъносида келади. **اِخْتَصَمَ** каби **تَخَصَّمَ** маъносида.

Саҳиҳига мисол

اِحْتَسَبَ масдари **اِحْتِسَابٌ** ҳисоб қилмоқ. – **يَحْتَسِبُ**

اِحْتَسَبَ، يَحْتَسِبُ، مُحْتَسَبٌ، اِحْتَسَبْتُ، لا يَحْتَسِبُ، لا يُحْتَسِبُ، لا تَحْتَسِبُ، مُحْتَسَبٌ.

Музоъафига мисол

اِحْتِجَاجٌ масдари **اِحْتِجَاجٌ** хужжат келтирмоқ. – **يَحْتِجُ**

اِحْتِجَ، يَحْتِجُ، مُحْتِجٌ، اِحْتِجْتُ، لا يَحْتِجُ، لا يُحْتِجُ، لا تَحْتِجُ، مُحْتِجٌ. (исм фоъил ва мафъул)

Мисоли ва га мисол

اِتَّضَحَ масдари **اِتِّضَاحٌ** аниқ қилмоқ.

اِتَّضَحَ، يَتَّضِحُ، مُتَّضِحٌ، اِتَّضَحْتُ، لا يَتَّضِحُ، لا يُتَّضِحُ، لا تَتَّضِحُ، مُتَّضِحٌ.

اِتَّضَحَ аслида **اِتِّضَاحٌ** эди. **و** эса **اِفْتَعَلَ** нинг **ف** си ўрнига тушгани учун **و** ни **ت** га алиштирдик – **اِتِّضَاحٌ** бўлди. Идғом шarti топилди ва биринчи **ت** ни иккинчи **ت** га идғом қилдик – **اِتِّضَاحٌ** ҳосил бўлди. Барча муштакқаларда ҳукм шундай бўлади.

Қоида: **و، ۋ** **اِفْتَعَالٌ** **ث** **ف** **си ўрнига тушса, т га алмаштирилади.**

اِتَّضَحَ، اِتِّضَاحٌ каби, аслида **اِتَّضَحَ، اِتِّضَاحٌ** бўлган.

Бу қоидада **و، ۋ** **ни т га алмаштиришда** **و، ۋ** **бошқа ҳарфлардан алмаштирилган бўлмаслиги шарт.**

Ушбу шарт топилмагани учун ائتكَل – ائتكَل بўлмаган, чунки аслида у ائتكَل эди.

Қоида: اَفْتِعَالَ нинг ف си ўрнида د, ذ, ز ҳарфларидан бири бўлса, афْتِعَالَ нинг ت си шу ҳарфга ўзгартирилиб, бири иккинчисига идғом қилинади.

اَزَجَر, اِذَمَعَ, اِذْتَكَّر, اِذْمَجَر каби, асллари

Қоида: اَفْتِعَالَ нинг ف си ўрнида ص, ض, ظ ҳарфларидан бири бўлса т ga алмаштирилади.

اَضْرَبَ, اِطْرَدَ, اِظْلَمَ асллари اِضْطَلَجَ, اِطْرَبَ, اِطْرَدَ, اِطْلَمَ бўлган.

Қоида: اَفْتِعَالَ нинг ع ни ўрнига د, ذ, ز, س, ص, ض, ط ҳарфларидан бири тушса, афْتِعَالَ нинг ت сини шу ҳарфга ўзгартириб, бирини сўнгисига идғом қилиш дуруст. Бу ҳукмнинг музореъдаги жоизлигига иттифоқ бор. Мозийда айримларнинг ихтилофи бор.

اَبْتَدَلُ, اَبْتَدِرُ, اَبْتَدِئُ, اَبْتَدِيءُ, اَبْتَدِيءُ, асллари афْتِعَالَ, афْتِعَالَ, афْتِعَالَ, афْتِعَالَ бўлган.

Бу музореъларда ф ни касра билан اَبْتَدِلُ – афْتِدَلُ деб айтмоқ дуруст. Қуръони Каримда اَبْتَدِيءُ келган.

Мозийда ҳам т ни ўзгартириб идғом қилиб, афْتِدَلُ, афْتِدَلُ дейилган.

афْتِدَلُ аслида афْتِدَلُ эди. афْتِعَالَ нинг ع ни ўрнига т тушди, биринчи т нинг ҳаракатини олдинга бердик – афْتِدَلُ бўлди. Идғом шarti топилиб, биринчи т ни иккинчи т га идғом қилдик – афْتِدَلُ бўлди. Ҳамзадан ҳожатсиз бўлиб, уни туширдик – афْتِدَلُ бўлди. "афْتِعَالَ" бобининг мозийсига (ўхшашликда) шубҳа пайдо бўлди. Шубҳадан сақланиш учун фатҳани касрага ўзгартирдик – афْتِدَلُ ҳосил бўлди.

афْتِدَلُ аслида афْتِدَلُ эди. афْتِعَالَ нинг ع ни ўрнига д тушди ва т ни д га алмаштирдик – афْتِدَلُ бўлди. Биринчи д нинг ҳаракатини олдиндаги ҳарфга бердик – афْتِدَلُ бўлди. Идғом шarti топилиб, биринчи д ни иккинчи д га идғом қилдик – афْتِدَلُ бўлди. Ҳамзадан ҳожатсиз бўлдик ва уни туширдик – афْتِدَلُ ҳосил бўлди. афْتِعَالَ нинг мозийсига (ўхшашликда) шубҳа пайдо бўлди. Шубҳадан сақланиш учун фатҳасини касрага ўзгартирдик – афْتِدَلُ ҳосил бўлди.

Қолган сийғаларнинг барчасида эълал шундай қилиб ўқилади.

Мисоли ۛ га мисол

اَبْتَدِيءُ масдари اَبْتَدِيءُ қимор ўйинини ўйнамоқ.

اَبْتَدِيءُ, اَبْتَدِيءُ, اَبْتَدِيءُ, اَبْتَدِيءُ, асллари

афْتِدَلُ аслида афْتِدَلُ эди. афْتِعَالَ нинг ف си ўрнига тушгани учун т га алмаштирдик – афْتِدَلُ бўлди. Идғом шarti топилиб, биринчи т ни иккинчи т га идғом қилдик – афْتِدَلُ ҳосил бўлди.

Барча муштаққаларнинг эълаллари шундай бўлади.

Ажваф ва нинг мисоли

اَفْتِنَاتُ масдари اَفْتِنَاتُ озикланмоқ.

اَفْتِنَاتُ, اَفْتِنَاتُ, асллари афْتِنَاتُ, афْتِنَاتُ, афْتِنَاتُ

афْتِنَاتُ аслида афْتِنَاتُ эди. афْتِنَاتُ аслида афْتِنَاتُ бўлган. ҳаракатли, олди фатҳали бўлгани учун ни о га алиштирилган.

Қолган муштаққалар ҳам шу ҳукмдадир.

اِفْتَاتُ нинг мажхули اُقْتِيَتْ дир. اِفْتَاتُ ни аслига қайтардик – اِفْتَوْتُ бўлди. Сўнгги ҳарфнинг олдини касрала қилдик – اِفْتَوْتُ бўлди. Унинг олдидаги ҳар бир ҳаракатли ҳарфни заммали қилдик – اِفْتَوْتُ бўлди. Касра و га оғир деб و нинг касрасини олдиндаги ҳарфга бердик, унинг ҳаракатини ташлагандан сўнг – اِفْتَوْتُ бўлди. , сукунли, олди касрала деб و ни ۞ га алиштирдик – اِقْتِيَتْ ҳосил бўлди.

Ажваф ۞ га мисол

يُكْتَالُ – اِكْتَالُ масдари اِكْتِيَالُ ўлчамок.

اِكْتَالُ، يَكْتَالُ، مُكْتَالٌ، لَمْ يَكْتَالْ، لا يَكْتَالُ، اِكْتَالُ، لِيَكْتَالُ، لا تَكْتَالُ، مُكْتَالٌ.

Ноқисига мисол

يُخْتَفَى – اِخْتَفَى масдари اِخْتِفَاءٌ бўлиб, аслида اِخْتِفَائٌ бўлиб, маъноси яширинмоқдир.

اِخْتَفَى، يَخْتَفَى، مُخْتَفًى، لَمْ يَخْتَفِ، لا يَخْتَفِي، اِخْتَفَى، لِيَخْتَفِي، لا تَخْتَفِ، مُخْتَفًى.

Эълоллари يَزِمِي – رَمَى нинг эълоллари каби.

Лафифига мисол

يُخْتَوَى – اِخْتَوَى масдари اِخْتِوَاءٌ бирлаштирмоқ (йиғмоқ).

اِخْتَوَى، يَخْتَوَى، مُخْتَوًى، لَمْ يَخْتَوِ، لا يَخْتَوِي، اِخْتَوَى، لِيَخْتَوِي، لا تَخْتَوِ، مُخْتَوًى.

Барча ҳукмда يَخْتَفِي – اِخْتَفَى каби.

Мултавийга мисол

يَنْتَفِي – اِنْتَفَى масдари اِنْتِفَاءٌ аслида اَوْتِفَائٌ бўлиб, маъноси сақланмоқ, қўрқмоқдир.

اِنْتَفَى، يَنْتَفِي، مُنْتَفًى، لَمْ يَنْتَفِ، لا يَنْتَفِي، اِنْتَفَى، لِيَنْتَفِي، لا تَنْتَفِ، مُنْتَفًى.

اِنْتَفَى аслида اَوْتِفَائٌ бўлган. و ҳарфи اِنْتِفَاعٌ нинг ت си ўрнига тушгани учун و ни т га алиштирдик. Кейин т ни т га идғом қилдик – اِنْتَفَى бўлди. ۞ ҳаракатли, олди фатҳали бўлгани учун ۞ ни | га ўзгарттирдик – اِنْتَفَى ҳосил бўлди.

اِنْتَفَى аслида يَنْتَفِي бўлган. و ни т га алиштириб сўнгра т ни т га идғом қилдик – اِنْتَفَى бўлди. Замма ۞ га оғир бўлгани учун ۞ нинг заммасини ташладик – اِنْتَفَى ҳосил бўлди. Қолганлар шу ҳукмда бўлади.

БЕШИНЧИ БОБ

Бешинчи боб «ҳамзаи васлийя» билан нун қўшилган اِنْفَعَلَ يَنْفَعِلُ боби бўлиб, масдари اِنْفِعَالٌ дир.

Бу боб:

1) Доимо فَعَلَ га эргашиш учун келади. فَطَعْتُ الْحَشِيشَ فَانْقَطَعَتْ мен ўт (чўп, хашак)ни кесдим, бас у кесилди.

2) Айрим вақтда нодир бўлиб (оз учраб) اَفْعَلَ га эргашиш учун келади اَبَابُ فَانْرَجَعْتُ каби, эшикни буздим, бас у бузилди.

3) «Аъзои жарҳа» (бадан аъзолари) билан ҳосил бўлган феълларга махсус. Шунинг учун **عَدِمْتُهُ فَاَنْعَدَمَ** демок (уни йўқ қилдим, бас у йўқолди) хато дейишади. Яъни йўқолмоқ учун одамнинг ўз аъзолари ишлатилмайди. Ёки бўлмаса, касал бўлиш – оғриб қолиш учун. У ташқаридан бўлган таъсир сабабли оғриб қолади. Шунинг учун **اُفْرَضَ** дейилмайди.

Саҳиҳига мисол

اُنْسَحِبَ – **اُنْسَحَبُ** масдари **اُنْسَحَبْتُ** тортилмоқ.

اُنْسَحِبَ، يَنْسَحِبُ، مَنَسَحِبٌ، لَمْ يَنْسَحِبْ، لَا يَنْسَحِبُ، اُنْسَحِبْ، لِيَنْسَحِبَ، لَا تَنْسَحِبْ، مَنَسَحِبْتُ.

Музоъафига мисол

اِنْقَضَ – **اِنْقَضَا** масдари **اِنْقَضَا** пароканда бўлиб (ваҳимага тушиб) тарқалмоқ.

اِنْقَضَ، يَنْقُضُ، مَنَقَضٌ، لَمْ يَنْقُضْ، لَا يَنْقُضُ، اِنْقُضْ، لِيَنْقُضَ، لَا تَنْقُضْ، مَنَقَضْتُ.

Ажваф ва га мисол

اِنْقَادَ – **اِنْقَادَا** масдари **اِنْقَادَا** аслида **اِنْقَادَا** бўйсунмоқ.

اِنْقَادَ، يَنْقَادُ، مَنَقَادٌ، لَمْ يَنْقَدْ، لَا يَنْقَادُ، اِنْقَدْ، لِيَنْقَدْ، لَا تَنْقَدْ، مَنَقَادْتُ.

Барча ҳукмда **اِقَاتَ** – **يَقْتَاتُ** каби.

Ажваф ۞ мисол

اِنْقَاسَ – **اِنْقَاسَا** масдари **اِنْقَاسَا** бир нарсани ўз ўхшашига солиштирмақ.

اِنْقَاسَ، يَنْقَاسُ، مَنَقَاسٌ، لَمْ يَنْقَسْ، لَا يَنْقَاسُ، اِنْقَسْ، لِيَنْقَسَ، لَا تَنْقَسْ، مَنَقَاسْتُ.

Ноқисига мисол

اِنْحَلِيَ – **اِنْحَلَا** масдари **اِنْحَلَا** очилмоқ.

اِنْحَلِيَ، يَنْحَلِي، مَنْحَلٌ، لَمْ يَنْحَلْ، لَا يَنْحَلُ، اِنْحَلْ، لِيَنْحَلْ، لَا تَنْحَلْ، مَنْحَلْتُ.

اِنْحَلِيَ ни га алиштирдик – **اِنْحَلِيَ** аслида **اِنْحَلَا** бўлган. **اِنْحَلِيَ** четдан келиб, олди заммасиз бўлгани учун **اِنْحَلِيَ** га алиштирдик – **اِنْحَلِيَ** ҳосил бўлди. Мозийда **اِنْحَلِيَ** ни га алиштирдик – **اِنْحَلِيَ** ҳосил бўлди.

Музореъда **اِنْحَلِيَ** га оғир бўлгани учун **اِنْحَلِيَ** нинг заммасини туширдик – **اِنْحَلِيَ** ҳосил бўлди.

Лафифига мисол

اِنْتَرَوِي – **اِنْتَرَوَا** масдари **اِنْتَرَوَا** терининг бурилиб йиғилмоғи.

اِنْتَرَوِي، يَنْتَرَوِي، مَنْتَرَوِي، لَمْ يَنْتَرَوْا، لَا يَنْتَرَوِي، اِنْتَرَوْا، لِيَنْتَرَوْا، لَا تَنْتَرَوْا، مَنْتَرَوَيْتُمْ.

Бу бобда мултавий келмаган.

ОЛТИНЧИ БОБ

Олтинчи боб «ҳамзаи васлийя» билан **ع** дан сўнг бир **ل** қўшилади. Унинг вазни –

يُفْعَلُ – اِفْعَالٌ бўлиб, масдари اِفْعَالٌ дир.

Бу боб муболаға (кўп қилиб кўрсатиш, ошириб юбориш) учун келади ҳамда ҳар вақт ранглар ва камчиликларга хос бўлиб, доим лозим (ўтимсиз) бўлади.

يُفْعَلُ – اِفْعَالٌ тақдирда يَفْعَلُ – اِفْعَالٌ дир. Биринчи ل нинг ҳаракати ташланиб, иккинчи لга идғом қилинди.

Саҳиҳига мисол

يَحْمَرُ – اِحْمَارٌ масдари اِحْمَارٌ қизил бўлмоқ.

اِحْمَرٌ، يَحْمَرُ، اِحْمَرٌ، اِحْمَرٌ، اِحْمَرٌ، اِحْمَرٌ، اِحْمَرٌ، اِحْمَرٌ، اِحْمَرٌ، اِحْمَرٌ.

Ҳар қайсинида биринчи ر нинг ҳаракати ташланиб, у иккинчи ر га идғом қилинган. Сарфи идғомли феълларнинг сарфи каби (юқорида) ўтган.

Ажвафига мисол

يَسْوَدُ – اِسْوَادٌ масдари اِسْوَادٌ қора бўлмоқ.

اِسْوَدٌ، يَسْوَدُ، اِسْوَدٌ، اِسْوَدٌ، اِسْوَدٌ، اِسْوَدٌ، اِسْوَدٌ، اِسْوَدٌ، اِسْوَدٌ، اِسْوَدٌ.

Ажваф ھ га мисол

يَبْيِضُ – اِبْيَاضٌ масдари اِبْيَاضٌ оқ бўлмоқ.

اِبْيَضٌ، يَبْيِضُ، اِبْيَضٌ، اِبْيَضٌ، اِبْيَضٌ، اِبْيَضٌ، اِبْيَضٌ، اِبْيَضٌ، اِبْيَضٌ، اِبْيَضٌ.

Ноқисига мисол

يَزْعَوِي – اِزْعَاؤٌ масдари اِزْعَاؤٌ бўлиб, аслида اِزْعَاؤٌ дир. Маъноси ёмон ишлардан сақланмоқ, яланғоч бўлмоқ.

اِزْعَوِي، يَزْعَوِي، اِزْعَوِي، اِزْعَوِي، اِزْعَوِي، اِزْعَوِي، اِزْعَوِي، اِزْعَوِي، اِزْعَوِي، اِزْعَوِي.

Асллари икки و билан يَزْعَوِي – اِزْعَوِي дир. Сўнгги و четдан келиб, олди заммасиз бўлгани учун و ни ھ га алиштирилган – يَزْعَوِي – اِزْعَوِي ҳосил бўлган.

Мозийда ھ алифга алмаштирилган – اِزْعَوِي бўлган, музореъда эса ھ нинг заммаси туширилган – يَزْعَوِي бўлган. Бу бобда икки و нинг бирини сўнггисига идғом қилиб

يَزْعَوِي – اِزْعَوِي дейишмаган, чунки алиштириб يَزْعَوِي – اِزْعَوِي дейиш идғом билан айтишдан кўра енгилроқдир.

ЕТТИНЧИ БОБ

Еттинчи боб «ҳамзаи васлийя» ع дан сўнг бир ا ҳамда бир ل кўшилган اِفْعَالٌ – يَفْعَلُ бобидир, масдари اِفْعَالٌ бўлади.

Бу боб барча ҳукмда ўтган боб каби бўлиб, бироқ унда муболаға ортиқроқ.

Саҳиҳига мисол

يَحْمَرُ – إِحْمَارٌ масдари إِحْمَارٌ ўта қизил бўлмоқ.

إِحْمَارٌ، يَحْمَرُ، يُحْمَرُ، لَمْ يَحْمَرْ، لا يَحْمَرُ، إِحْمَارٌ، لِيَحْمَرَ، لا تَحْمَرُ، يُحْمَرُ.

Ажвафига мисол

يَسْوَدُ – إِسْوَادٌ масдари إِسْوَادٌ ўта қора бўлмоқ.

إِسْوَادٌ، يَسْوَدُ، مُسْوَدٌ، لَمْ يَسْوَدْ، لا يَسْوَدُ، إِسْوَادٌ، لِيَسْوَدَ، لا تَسْوَدُ، مُسْوَدٌ.

Ажваф ға мисол

يَبْيِضُ – اِبْيَاضٌ масдари اِبْيَاضٌ ўта оқ бўлмоқ.

اِبْيَاضٌ، يَبْيِضُ، مُبْيِضٌ، لَمْ يَبْيِضْ، لا يَبْيِضُ، اِبْيَاضٌ، لِيَبْيِضَ، لا تَبْيِضْ، مُبْيِضٌ.

САККИЗИНЧИ БОБ

Бобидир تَفَعَّلَ – يَتَفَعَّلُ қўшилган ت ва ع кўшилган.

Масдари تَفَعَّلَ бўлади.

Бу боб;

1) تَفَعَّلَ га эргашиш учун келади. عَلِمْتُه فَتَعَلَّمُ каби, ўргатдим уни, бас у ўрганди.

2) Такаллуф (тиришиш) учун келади تَشَجَّعُ каби, кучланиб (тиришиб) ботир бўлди.

3) Фоъилни асл феъл қилиш учун келади تَوَسَّدْتُ التُّرَابَ каби, тупроқни ёстик қилдим (وسادٌ – ёстик).

4) Асл феълдан четда бўлиши учун келади. زَيْدٌ نَهَجَدَ زَيْدٌ Зайд уйқу (هُجِدَ) дан четда бўлди.

5) Асл феъл маъносининг оз – оздан ҳосил бўлиши учун келади: تَفَهَّمُ (الكَلَامَ: فَهْمُهُ شَيْئًا بَعْدَ شَيْءٍ) каби

каби (гапнинг маъносини) оз – оздан тушунди.

6) Талаб учун келади تَكَبَّرَ каби улуғ бўлишни талаб қилди.

Бу бобда ва келажакдаги бобларнинг мозийсининг бошида ت бўлган феъллардаги музореъда, икки ت келган сийғаларда бир ت ни тушириш дуруст бўлади.

Қуръони Каримда ҳам шундай келган:

تَنَزَّلُ تَنَزَّلُ، تَنَزَّلُ، تَنَزَّلُ فَانْت لَهُ تَصَدَّى، نَارًا تَلَطَّى، تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ

Ва бир ت билан қолгандан сўнг (бу феълдан) амр ҳозир олинса шу ت туширилиб، تَفَعَّلَ вазнида келади.

Саҳиҳига мисол

يَنْفِصِحُ – تَفَصَّحَ масдари تَفَصَّحَ текширмоқ.

تَفَصَّحَ، يَنْفِصِحُ، مُتَفَصِّحٌ، لَمْ يَنْفِصِحْ، لا يَنْفِصِحُ، تَفَصَّحَ، لِيَتَفَصَّحَ، لا تَتَفَصَّحَ، مُتَفَصِّحٌ.

Музоъафига мисол

يَتَجَدَّدُ – جَدَّدَ масдари جَدَّدَ янги бўлмоқ.

جَدَّدَ، يَتَجَدَّدُ، مُتَجَدِّدٌ، لَمْ يَتَجَدَّدْ، لَا يَتَجَدَّدُ، لِيَتَجَدَّدَ، لَا تَتَجَدَّدُ، مُتَجَدِّدٌ.

Мисоли ۋ га мисол

يَتَوَرَّدُ – تَوَرَّدَ масдари تَوَرَّدَ сувга келмоқ, ҳар тусли бўлмоқ, оз – оз келмоқ.

Мисоли ۝ га мисол

يَتَيَسَّرُ – تَيَسَّرَ масдари تَيَسَّرَ енгил бўлмоқ, ҳозир бўлмоқ.

Ажвафи ۋ га мисол

يَتَصَوَّرُ – تَصَوَّرَ масдари تَصَوَّرَ бир нарсанинг суратини зехнга (фикрга) олмоқ.

Ажвафи ۝ га мисол

يَتَحَيَّرُ – تَحَيَّرَ масдари تَحَيَّرَ ҳайрон бўлмоқ.

Ноқисига мисол

يَتَقْصَى – تَقْصَى масдари تَقْصَى тугамоқ.

Лафифига мисол

يَتَرَوَى – تَرَوَى масдари تَرَوَى сувга тўймоқ.

Мултавийга мисол

يَتَوَقَّى – تَوَقَّى масдари تَوَقَّى жонини олмоқ, ўзидан кейин қолдирмоқ.

ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

Тўққизинчи боб ت ҳамда ف дан сўнг алиф қўшилган تَفَاعُلُ – تَفَاعُلُ бобидир. Масдари تَفَاعُلُ бўлади.

Бу бобда икки ёки кўп кишилар орасида ҳосил бўлган (ишни англатувчи) феъллар келади. Масалан تَضَارَعُوا، تَضَارَعْنَا каби.

Бу боб;

1) تَفَاعَلَ га эргашиш учун келади. بَاعَدْتُهُ فَبَاعَدَ каби йироқ қилдим уни, бас у йироқ бўлди.

2) تَفَاعَلَ маъносида келади وَتَوَانَيْتُ каби маъносида, кучсиз бўлдим.

3) такаллуф учун келади تَجَاهَلَ каби кучланиб (тиришиб) жоҳил бўлди.

Қоида: Бу бобдаги такаллуф (тиришиш, кучланиш) билан ўтган تَفَعُّلُ бобидаги такаллуф ўртасидаги фарқ шуки, бу бобда ортиқлик бор нарсани йўқ кўрсатишига, تَفَعُّلُ бобида йўқ нарсани бор қилиб кўрсатишига кучланмоқ (тиришмоқ) бўлади.

Қоида: تَفَاعَلَ бобидаги икки мафъулли феъл تَفَاعَلَ бобига келтирилса, бир мафъулли бўлади, агар бир мафъули бўлган феъл бу бобга келтирилса, ҳеч бир мафъули бўлмайди.

– تَوَارِي – تَوَارِي – تَوَارِي

ЎНИНЧИ БОБ

Ўнинчи боб «хамзаи васлийя» س ва ت қўшилган يَسْتَفْعَلُ – يَسْتَفْعَلُ бобидир. Масдари اسْتَفْعَالٌ вазнида келади.

Бу боб;

1) Асл феълнинг талаби учун келади. اسْتَخْرَجْتُ زَيْدًا каби, Зайднинг чикмоғи (خُرُوجٌ)ни талаб қилдим.

2) Нарсанинг бир сифатини топишни билдириш учун келади. اسْتَعْظَمْتُ زَيْدًا Зайдни улуғ топдим.

3) Фобилнинг асл феълга айланиши учун келади: اسْتَحْجَرَ الطَّيْرَ балчиқ тош (حَجْرٌ)га айланди.

4) Маъносида бўлади. اسْتَقَرَّ каби فَتْرٌ маъносида.

Қоида: бу бобнинг ف си ўрнига ط тушса, ت сини тушириш дуруст.

Қуръони Каримда تَسَطَّعَ عَلَيْهِ صَبْرًا، تَسَطَّعَ فَمَا اسْطَاعُوا،

Саҳихига мисол

يَسْتَنْسِجُ – اسْتَنْسَجَ масдари اسْتِنْسَاجٌ нусха олмоқ, кўпайтирмоқ.

Музоъафига мисол

يَسْتَحِبُّ – اسْتَحَبَّ масдари اسْتِحْبَابٌ дўст кўрмоқ.

Мисоли و га мисол

يَسْتَوْجِبُ – اسْتَوْجَبَ масдари اسْتِجَابٌ лозим бўлмоқ.

Мисоли ۞ га мисол

يَسْتَنْسِرُ – اسْتَنْسَرَ масдари اسْتِنْسَارٌ енгил кўрмоқ.

Ажвафи و га мисол

يَسْتَجِيبُ – اسْتَجَابَ масдари اسْتِجَابَةٌ ижобат қилмоқ.

Ажвафи ۞ га мисол

يَسْتَبِيعُ – اسْتَبَاعَ масдари اسْتِيبَاعَةٌ сотишни талаб қилмоқ.

Ноқисига мисол

يَسْتَهْدِي – اسْتَهْدَى масдари اسْتِهْدَاءٌ ҳидоятни талаб қилмоқ.

Лафифи و га мисол

يَسْتَهْوِي – اسْتَهْوَى масдари اسْتِهْوَاءٌ йўлдан ташқари (четга) чикмоқ; сеҳрламоқ, фитналантирмоқ.

Лафифи ۞ га мисол

يَسْتَحْيِي – اسْتَحْيَى масдари اسْتِحْيَاءٌ уялмоқ. Айрим араблар يَسْتَحْيِي – اسْتَحْيَى да бир ۞ ни тушириб, يَسْتَحْيِي – اسْتَحْيَى дейишади ва барча муштаққаларида бир ۞ ни туширадilar.

Куръони Каримда **إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي** дейилган («Бақара» сураси, 26 – оят).

Мултавийга мисол

يَسْتَحْيِي – اسْتَوْفَى масдари اسْتَيْفَاءً барча ҳаққини олмоқ.

ЎН БИРИНЧИ БОБ

Ўн биринчи боб ҳамза, бир **ع** ва **و** қўшилган **يُفْعَعِلُ** – **إِفْعَعَلْ** боби бўлиб, масдари **إِفْعَعَلْ** аслида **إِفْعَعَلْ** эди.

Бу боб муболаға (ортиклик билан кўрсатиш) учун келади.

Саҳиҳига мисол

يَخْدُودُ – اِخْدُودَاتُ масдари اِخْدُودَاتُ ўта букри бўлмоқ.

اِخْدُودَاتُ، يَخْدُودُ، مَخْدُودٌ، لَمْ يَخْدُودِ، اِخْدُودِ، لِيَخْدُودِ، لَا تَخْدُودِ، مَخْدُودٌ.

Ноқисига мисол

يَعْرُورِي – اِعْرُورِي масдари اِعْرُورِي аслида **اِعْرُورِي** отга яланғоч отланмоқ маъносидадир.

Бу бобда саҳиҳи билан ноқисидан бошқаси келмаган.

ЎН ИККИНЧИ БОБ

Ўн иккинчи боб «ҳамзаи васлийя» билан икки **و** қўшилган **يُفْعَوُلُ** – **إِفْعَوُلْ** бобидир. Масдари **إِفْعَوُلْ** дир.

Бу боб ҳам муболаға учун келади.

Саҳиҳига мисол

يَجْلُوزُ – اِجْلُوزَاتُ масдари اِجْلُوزَاتُ ўта тезлик билан юрмоқ.

اِجْلُوزَاتُ، يَجْلُوزُ، مَجْلُوزٌ، لَمْ يَجْلُوزْ، اِجْلُوزْ، لِيَجْلُوزْ، لَا تَجْلُوزْ، مَجْلُوزٌ.

Бу бобда келган феълларнинг ҳар қайсиси саҳиҳ бўлади.

Рубоъий мужаррад

Рубоъий мужаррад фақат бир боб бўлиб, **يُفْعَلُّ** – **فُعَلَّلْ** дир. Масдари **فُعَلَّلْ**.

Саҳихига мисол

يُدَخِّرُ - دَخَّرَ масдари دَخَّرَ юмалатмоқ.

دَخَّرَ، يُدَخِّرُ، مُدَخِّرٌ، مَدَخَّرَ، لَمْ يُدَخِّرْ، لَا يُدَخِّرُ، دَخَّرَ، لِيُدَخِّرَ، لَا تُدَخِّرُ، مَدَخَّرَ.

Музоъафига мисол

يُصْرِصِرُ - صَرَصَرَ масдари صَرَصَرَ кушнинг қичқирмоғи.

Мисоли ва музоъафига мисол

يُؤَسِّسُ - وَسَّسَ масдари وَسَّسَ васваса ва ташвиш қилмоқ.

Ажвафи и га мисол

يُجَوِّبُ - جَوَّبَ масдари جَوَّبَ аслида جَوَّابٌ бўлиб, маъноси, оёққа чорик (пайпоқ) кийдирмоқ.

Ажвафи ға мисол

يُشَيْطِنُ - شَيْطَنَ масдари شَيْطَنَ ҳалок бўлмоқ (ёмон иш қилмоқ).

Ноқисига мисол

يُفَلِّسِي - فَلَاسَ масдари فَلَاسَ аслида فَلَّاسِي қалпоқ киймоқ.

Лафифига мисол

يَضْوُضِي - ضَوَّضَ масдари ضَوَّضَ аслида ضَوَّضًا овоз қилмоқ.

Эълоллари: «вов» ға, ға алиф ва ҳамзага алиштирилган.

РУБОЪИЙ МАЗИД

Рубоъий мазид уч бобда келиб, барчаси лозим феъл бўлиб келган.

БИРИНЧИ БОБ

Биринчи боб ت нинг кўшимчаси бор يَنْفَعُلُ - نَفَعُلُ бўлиб, масдари نَفَعُلُ дир.

Бу боб نَفَعُلُ га эргашиш учун келади. يَنْفَعُلُ мен уни юмалатдим, бас у юмалади.

Саҳихига мисол

يَنْدَخِّرُ - نَدَخَّرَ масдари نَدَخَّرَ юмаламоқ.

Музоъафига мисол

يَصْلُصُلُ – تَصْلُصُلُ масдари تَصْلُصُلُ темир овоз қилмоқ.

Ажвафи و га мисол

يَتَجَوَّرُ – تَجَوَّرُ масдари تَجَوَّرُ чорик (пайпок) киймоқ.

Ажвафи ڤ га мисол

يَتَشِيْطُنُ – تَشِيْطُنُ масдари تَشِيْطُنُ ҳалок бўлмоқ (ёмон иш қилмоқ), қаршилиқ қилмоқ.

Ноқисига мисол

يَتَقَلِّسِيْ – تَقَلِّسِيْ масдари تَقَلِّسِيْ қалпоқ киймоқ.

ИККИНЧИ БОБ

Иккинчи боб ҳамза ва нун қўшилган يُفَعِّلُ – افْعَلُّ бўлиб, масдари افْعَلُّ дир.

Бу боб فَعَّلَ га эргашиш учун келади. حَزَمْتُ الْإِبِلَ فَأَحْرَجْتُمُ каби, йиғдим туяларни, бас, улар йиғилди.

Саҳиҳига мисол

يَبْرُنْشِقُ – اِبْرُنْشِقُ масдари اِبْرُنْشِقُ қувонмоқ, дарахтни гулламоғи.

УЧИНЧИ БОБ

Бу боб ҳамза ва бир ل қўшилган يُفَعِّلُ – افْعَلُّ бобидир. Масдари افْعَلُّ.

Саҳиҳига мисол

يَفْشَعُرُ – افْشَعُرُ масдари افْشَعُرُ қўркувдан туклар қўтарилмоқ, қўркувдан титрамоқ.

Бу ўрингача айтилган бобларнинг барчаси йигирма икки боб бўлди. Бу – асл боблардир.

Ўхшашлар (мулҳақот)

Рубоъий мужаррад билан рубоъий мазид бобларига ўхшаш ўн уч боб бордир.

دَخْرَجَ га ўхшаш боб олтидир

فَعَّلَ	مَثَّلَ	тез юрди
فَوَعَلَ	حَوَقَلَ	кучсиз бўлди
فَيَعَلَ	بَيَطَرَ	ёрилди
فَعَوَلَ	جَهَوَرَ	очик (аниқ) бўлди
فَعَنَلَ	قَلَنَسَ	бош кийим кийди
فَعَلَى	قَلَسَى	қалпоқ кийди

تَدَخَّرَ га ўхшашлар беш боб

تَفَعَّلَ	تَجَلَّبَبَ	жилбоб (узун кийим) кийди
تَفَيَّعَلَ	تَشَيَّطَانَ	ҳалок бўлди (ёмон иш қилди)
تَفَوَّعَلَ	تَجَوَّزَبَ	чорик (пайпоқ) кийди
تَفَعَّوَلَ	تَرَهَّوَكَ	кибрланди
تَمَفَّعَلَ	تَمَسَّكَنَّ	зўрлик кўрсатди

إِبْرَئِشَقَ га ўхшашлар икки бобдир

إِفْعَلَّلَ	إِفْعُنَّسَسَ	Кўкрагини олдинга қилиб чиқди
إِفْعَلَّى	إِسْلَعَّى	орқасига ётди

Сўнгги сўз (махмуз)

ل, ع, ف ларнинг бири ўрнида ҳамза бўлса, калима маҳмуз дейилади.

Маҳмуз уч турлидир. ف ўрнида ҳамза бўлса – **махмузул – фа** – أَخَذَ каби.

ع ўрнида ҳамза бўлса – **махмузул – ьайн** – سَأَلَ каби.

ل ўрнида ҳамза бўлса – **махмузул – лам** – قَرَأَ каби.

Қоида:

1) Ҳамза сукунли бўлиб, олдиндаги ҳарф ҳаракатли бўлса, ҳамза шу ҳаракатнинг турига ўзгартирилади.

бир رائس، لؤم، بيئر، اسليدا، راس، لؤم، بير.

Ва яна اءمن، اءمن، اءمن، اسليدا، اءمن، اوهر، اءمن، اءمن.

2) Ҳамза ҳаракатли бўлиб, олдидаги ҳарф ҳаракатли бўлса, ҳамза ўз ҳолида қолади.

каби. سأل، لؤم، زؤف، مستهزؤن، سئل، سعم، مستهزؤين.

Бироқ ҳамза фатҳали бўлиб, олдиндаги ҳарф касрали ёки заммали бўлса, шу вақтда ҳамза ушбу ҳаракатнинг турига айлантирилади. مبرجون، اسليدا، مبرجون، بؤلگان.

3) Ҳамза ҳаракатли бўлиб, олдиндаги ҳарф сукунли бўлса, ҳамзанинг ҳаракати олиниб, икки сукун бир ерда келганидан ҳамза туширилади ва ҳамзадан олинган ҳаракат олдиндаги ҳарфга берилади.

بؤلگان، مَسْأَلَةٌ، مَلِكٌ اسليدا، مَسْأَلَةٌ، مَسْأَلَةٌ، مَلِكٌ.

يُرَايُ аслида يَرَايُ эди. ۞ ҳаракатли, олди фатҳали бўлгани учун ۞ ни ۱ га алиштирдик – يُرَايُ бўлди. Ҳамза ҳаракатли олди суқунли бўлгани учун ҳамзанинг ҳаракатини олдик. Икки суқун бир ерда келди. Шунинг учун ҳамзани туширдик. Ҳамзадан олинган ҳаракатни ۞ га бердик – يَرَى ҳосил бўлди.

Сарфи:

يَرَى، يَرَانِ، يَرُونَ، تَرَى، تَرَانِ، تَرُونَ، تَرِينِ، تَرَانِ، تَرِينَ، أَرَى، تَرَى.

يَرَى нинг мозийси رَأَى аслида رَأَى эди. Эълоли ва сарфи رَمَى ники каби.

يَرَى дан амр رَأَى – يَرَى

Сарфи: رَمَى، رَمَانِ، رَمُونَ، رَمِينِ، رَمَانِ، رَمِينَ، رَمَى

Мухотаб сийғасида тўхталса, охирига ۞ келтирилади.

Масалан: رَمَى ۞ каби.

Маҳмузул – ف беш бобда келади

Боблар	Мисоллар	Масдар	маъно
فَعَلٌ يَفْعَلُ	أَدَبٌ يَأْدُبُ	مَأْدِبَةٌ	меҳмондорчиликка чақирмоқ
فَعَلٌ يَفْعَلُ	أَخَذَ يَأْخُذُ	أَخْذٌ	олмоқ
فَعَلٌ يَفْعَلُ	أَهَبَ يَأْهَبُ	أُهْبَةٌ	ҳозирланмоқ
فَعَلٌ يَفْعَلُ	أَجَّحَ يَأْجِجُ	أَجْجٌ	яхши ҳид чиқармоқ
فَعَلٌ يَفْعَلُ	أَسْأَلَ يَأْسَلُ	أَسْئَلٌ	узаймоқ

Маҳмузул – ع уч бобда келади

Боблар	Мисоллар	Масдар	Маъно
فَعَلٌ يَفْعَلُ	رَأَى يَرَى	رُؤْيَةٌ	кўрмоқ
فَعَلٌ يَفْعَلُ	يَسَّسَ يَسِّسُ	يَأْسٌ	умид узмоқ
فَعَلٌ يَفْعَلُ	لَوَّمُ يَلُوِّمُ	لُؤْمٌ	танбеҳ бермоқ (қораламоқ)

Маҳмузул – لام тўрт бобда келади

Боблар	Мисоллар	Масдар	Маъно
فَعَلٌ يَفْعَلُ	سَبَّأَ يَسْبَأُ	سَبْأٌ	
فَعَلٌ يَفْعَلُ	صَدَّرَ يَصْدِرُ	صُدْرَةٌ	темирнинг зангламоғи
فَعَلٌ يَفْعَلُ	هَنَأَ يَهْنَأُ	هِنَاءَةٌ	қоникмоқ, бахтли бўлмоқ
فَعَلٌ يَفْعَلُ	حَرَّوْ يَحْرُوْ	حُرَّةٌ	баҳодирлик қилмоқ

تمت بعون الله تعالى